

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA  
U SARAJEVU

# U zrcalima sjećanja...

ZBORNIK RADOVA U SPOMEN NA  
PROFESORA ILIJASA TANOVIĆA



SARAJEVO, 2020.



*U zrcalima sjećanja...*  
**Zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića**

**Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost Filozofskog fakulteta  
Univerziteta u Sarajevu**

Akademik Dževad Karahasan

**Urednici**

Amela Ljevo-Ovčina (glavna urednica)

Safet Kešo (urednik za jezik)

Adijata Ibrišimović-Šabić (urednica za književnost)

**Recenzentice**

Mirela Omerović

Andrea Lešić-Thomas

**Lektori**

Azra Hodžić-Čavkić (bosanski, hrvatski, srpski)

Ilja Sergejevič Tjapkov (ruski)

Pavel Ocepek (slovenski)

**Redakcija**

Marina Katnić-Bakaršić

Dženana Hajdarpašić

Jelena Bavrka

**Izdanje**

Prvo elektronsko izdanje

**Izdavač**

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

**Za izdavača**

Muhamed Dželilović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu  
Odsjek za slavenske jezike i književnosti

***U zrcalima sjećanja...***

Zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića

Sarajevo, 2020.



## *U zrcalima sjećanja...*

Zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića



## UVODNA BILJEŠKA

U zrcalima sjećanja: Zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića izlazi na desetu godišnjicu od njegove smrti. Veliko interesovanje kod bosanskohercegovačkih ali i slavista u regiji i šire prema naučnim djelima koja je iza sebe ostavio Ilijas Tanović ogleda se i u ovom Zborniku; broj radova i raznovrsnost tema i autorskih pristupa istraživanjima ukazuje i na širinu Tanovićevih naučnih interesovanja.

Ilijas Tanović dao je veliki doprinos bosanskohercegovačkoj lingvistici u oblasti frazeologije, leksikologije, leksikografije, metodike i prevodilaštva. Njegove knjige i radovi sigurno će biti dobra osnova za buduća istraživanja kao i nezaobilazna literatura novim generacijama studenata ruskog jezika i književnosti.

Hvala svima koji su doprinijeli objavljivanju ovog Zbornika!

Redakcija

Sarajevo, 2020.







**ILIJAS TANOVIĆ (1942–2010)**



# SADRŽAJ

UVODNA BILJEŠKA .....	7
Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ ILIJAS TANOVIĆ (Gacko, 3. 7. 1942 – Sarajevo, 7. 7. 2010): BILJEŠKA O ŽIVOTU I DJELU .....	13
SJEĆANJE NA ILIJASA: NEKOLIKO FRAGMENTATA .....	16
Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ NEKOLIKO RIJEČI O RADOVIMA U ZBORNIKU .....	19
<b><i>Od leksikologije i leksikografije do kulture i prevođenja</i></b>	
Tatjana BALAŽIĆ BULC, Vojko GORJANC, Vesna POŽGAJ HADŽI RJEČNIK KAO OBITELJSKI ALBUM JEDNE KULTURE .....	27
Dženana HAJDARPAŠIĆ ПЕРЕВОДЫ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ СО СЛОВАМИ РУКА И НОГА НА БОСНИЙСКИЙ ЯЗЫК .....	44
Amela LJEVO-OVČINA KULTURNO SPECIFIČNI ELEMENTI U ROMANU G. JAHINE ZULEJHA OTVARA OČI .....	58
Pavel OČEPEK ”NE, NE ZAPIRAJMO, ODPRIMO!“ O LEKTORATU SLOVENSKEGA JEZIKA NA ODDELKU ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI FF UNSA.....	72
Ismail PALIĆ ELEMENTI TRADICIONALNOGA I MODERNOGA U FRAZEOLOGIJI ILIJASA TANOVIĆA .....	85
Bernisa PURIŠ FRAZEMI KAO AKSILOŠKI I EMOCIONALNO-EKSPRESIVNI MARKERI U PUTOPISNOM DISKURSU.....	99
Amela ŠEHOVIĆ ETNOKULTURNI STEREOTIPI U FRAZEMAMA BOSANSKOG JEZIKA.....	113

## ***Književni doticaji i posredovanja***

Jelena BAVRKA TEMA SMRTI U UMJETNIČKIM MINIJATURAMA IVANA SERGEJEVIČA TURGENJEVA.....	133
Rafaela BOŽIĆ POEZIJA U NASTAVI RUSKOG KAO STRANOG JEZIKA .....	143
Srebren DIZDAR PRIJEPORI I POIGRAVANJA VLADIMIRA NABOKOVA SA RUSKOM KNJIŽEVNOSTI .....	155
Adijata IBRIŠIMOVIĆ-ŠABIĆ SKORIKOVA ADAPTACIJA TOLSTOJEVE KARENJINE U TANOVIĆEVOM PRIJEVODU (PREMIJERA 6. 3. 2007).....	183
Podaci o autorima .....	200

Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ

## ILIJAS TANOVIĆ (Gacko, 3. 7. 1942 – Sarajevo, 7. 7. 2010): BILJEŠKA O ŽIVOTU I DJELU

Prof. dr. Ilijas Tanović (Gacko, 3. 7. 1942 – Sarajevo, 7. 7. 2010) ostavio je neizbrisiv trag na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na koji je prešao nakon dugogodišnjeg rada kao savjetnik u Prosvjetno-pedagoškom zavodu. Njegova je uloga bila posebno značajna u godinama nakon 1992, kada je i naš Odsjek kadrovski devastiran. I kao član Odsjeka i kao njegov šef u nekoliko navrata, nosi velike zasluge za opstanak Odsjeka i u najtežim periodima. Ovdje treba podsjetiti i na njegov lični, profesionalni i znanstveni ugled u našoj zemlji i izvan nje, a naročito na posebno topao, pristupačan i delikatan način komunikacije sa kolegama i studentima.

Ilijas Tanović diplomirao je na studijskoj grupi Ruski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Godine 1980. na Filološkom fakultetu u Beogradu odbranio je magistarski rad *Semantizacija leksike u nastavi stranih jezika*, a 1993. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu odbranio je doktorsku disertaciju *Ekvivalentnost prijevoda sa našeg na ruski jezik*. Predavao je Ruski jezik u Gimnaziji u Zrenjaninu, a 1980. izabran je za stručnog savjetnika u Republičkom prosvjetno-pedagoškom zavodu Bosne i Hercegovine. Nakon što je od 1981. do 1988. uporedo s radom u Zavodu bio angažiran i na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti kao asistent i viši asistent, 1988. godine izabran je za metodičara za nastavu ruskog jezika i zasnovao stalni radni odnos na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je napredovao u zvanje docenta, vanrednog profesora i redovnog profesora.

Njegovo znanstveno zanimanje kretalo se u nekoliko pravaca: od metodike nastave stranih jezika, posebno ruskoga, preko teorije prevođenja do frazeologije ruskog i bosanskog jezika, te leksikologije, leksikografije i semantike. U njegovoj bibliografiji izdvajaju se rječnici i knjige koji to potvrđuju – (1) *Školski rječnik ruskog jezika* (koautorstvo sa B. Tošićem) Svjetlost, Sarajevo 1983, 176 str.; (2) *Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski rječnik*, Svjetlost, Sarajevo 1988, 349 str. (4 izdanja); (3) *Frazeo-*

*logija bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica 2000, 160 str.; (4) *Negativan uticaj stranih jezika na maternji (Posljedice jezičke interferencije)* – koautorstvo s Amelom Šehović, Svjetlost, Sarajevo 2004, 180 str.; (5) *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* (koautorstvo sa Senahidom Halilovićem i Amelom Šehović), Slavistički komitet, 2009, 330 str. Autor je šezdesetak naučnih i stručnih radova, prijevoda, prikaza, objavljenih u domaćoj i stranoj periodici i zbornicima. Pored toga, Ilijas Tanović sam ili u koautorstvu napisao je brojne udžbenike i priručnike iz ruskog jezika za osnovnu i srednju školu.

Vodio je i predavanja iz Uvoda u prevođenje na Odsjeku, a intenzivno se bavio i pismenim i usmenim prevođenjem. Posebno je zapažen njegov prijevod Tolstojevog *Hadži Murata* (Svjetlost, Sarajevo, 2003). Osim toga, bio je i pionir simultanog prevođenja za ruski jezik u našoj zemlji, pa je i mlađe kolegice i kolege uvodio u taj posao. Njegova koncentracija i prilikom konsekutivnog prevođenja bila je iznimna, tako da je njegovo konsekutivno prevođenje djelovalo gotovo kao simultano.

Ilijas Tanović je nesebično pomagao i Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik u najtežim godinama rata i još niz godina nakon toga (držao je nastavu iz Semantike). I tu je stekao poštovaoce, ali i prijatelje među kolegama i studentima. Slično je bilo i na postdiplomskom studiju iz lingvistike, gdje je i ophrvan bolešću radio potpuno predano, zatim na specijalističkom studiju iz prevođenja i svuda gdje je radio. Gostovao je sa predavanjima i na Institutu za prevođenje u Grazu i na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, a najduže na Filozofskom fakultetu u Zadru, gdje je bio angažiran 1989–91. i 1997–1999. Kao čovjek koji je volio druženje, razgovore, sticao je prijatelje na tim gostovanjima, što se vidi i po radovima u ovom Zborniku koji dolaze izvan našega Odsjeka.

Sudjelovao je u dva međunarodna projekta u okviru naučno-tehničke i kulturne saradnje Bosne i Hercegovine i Republike Slovenije. Bio je i predsjednik Društva za primijenjenu lingvistiku BiH, član UNESCO-ve komisije SFRJ (1984–1987). Godine 1998. bio je imenovan za pomoćnika ministra za obrazovanje, nauku i kulturu Federacije BiH.

Kao što je već spomenuto, na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti u više navrata obavljao je dužnost šefa (1994–1997, 2002–2005. i 2005–2009). Na Filozofskom fakultetu aktivno je sudjelovao u svim sferama

rada, pa je tako u ak. god. 1997/98. prihvatio i dužnost vršioca dužnosti dekana, koju je također obavljao na prepoznatljiv način.

Godine 2007. dobio je najviše državno priznanje za doprinos izučavanju ruskog jezika i književnosti – Medalju „Aleksandar Puškin“. Dodjela nagrade održana je u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu i predstavljala je najveće međunarodno priznanje nekom nastavniku Odsjeka za slavenske jezike i književnosti.



## SJEĆANJE NA ILIJASA: NEKOLIKO FRAGMENTATA

А вы, друзья! Осталось вас немного,  
Последние, вы мне еще милей...  
Какой короткой сделалась дорога,  
Которая казалась всех длинней.

Koliko god biobibliografski podaci predstavljaju *sine qua non* svih zbornika posvećenih uspomeni na nekoga, oni ne mogu biti dovoljni za razumijevanje toga čovjeka. Željela sam zato, kao neko ko je na Odsjeku najduže poznao Ilijasa, napisati nekoliko riječi o njemu i prisjetiti se godina saradnje i druženja. Gotovo četiri decenije prošle su od moga prvoga susreta s njim – u doba mojih studentskih dana, kada je na mojoj završnoj godini počeo raditi na našem Odsjeku. Prolazili smo zajedno lijepe i tužne trenutke, i one posebno teške ratne godine kada su se najviše kalila prijateljstva i najbolje se vidjelo kakav je ko čovjek, sve do njegove hrabre, dostojanstvene borbe sa bolešću koja je potpuno oslabila njegovo tijelo, ali um i duh ni u jednom trenutku nije narušila, što smo svi pratili sa divljenjem.

Danas, kada su, nažalost, česti narušeni odnosi među ljudima u mnogim sredinama, upravo Ilijas Tanović dao je odlučujući ton na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti, gdje svi mi odlično saradujemo i sa radošću dolazimo na posao – nije fraza ovo što ću reći – kao u svoju drugu porodicu. Pored ostaloga, i na tome smo mu svi zahvalni. Kada dijelimo radost i tugu, privatnu i poslovnu, uvijek se prisjetimo i njega i znamo koliko bi bio sretan i ponosan zbog toga što je Odsjek dobio nove mlade saradnice i što je postao bogatiji za čak četiri lektorata slavenskih jezika (ruski, slovenački, češki i poljski).

Posebno bih željela govoriti o Ilijasovim ljudskim kvalitetima, o onome što ga je činilo nesvakidašnjim i izuzetno dragim i izvan naše sredine. Već i svojom pojavom prepoznatljiv, uvijek uspravan i figurativno i metaforički, pa i u posljednjim danima života, uvijek otmjen i dostojanstven, plijenio je pažnju gdje god bi došao. Gotovo do bola delikatan, najosjetljiviji je bio na nedostatak te osobine kod drugoga („Kako je to nedelikatno“, znao bi reći kao najtežu pokudu). Ta je delikatnost bila uočljiva i u njegovom jeziku;

znala sam mu reći da ima iznimno razvijen osjećaj za jezik i sve njegove tananosti i nijanse. Kada se tome doda prirodna, urođena ljubaznost, uviđavnost, sklonost ka kompromisu, ka uvažavanju tuđeg mišljenja, prepoznatljivi blagi, ponekad ironični humor, briga za drugoga, onda je jasno zašto je njegov odlazak za mnoge značio gubitak dragocjenog i bliskog čovjeka.

Kada sam počela raditi kao asistentica na Odsjeku, Ilijas me angažirao prvo kao recenzenticu, a kasnije i koautoricu udžbenika za ruski jezik. Ne treba suviše objašnjavati koliko je to meni kao početnici mnogo značilo; tih godina počelo je i naše druženje. S njim i sa Nirman Moranjak-Bamburać u koautorstvu sam pisala dva udžbenika i dva priručnika. Bio je to nezaboravan timski rad, uz mnogo smijeha, intelektualne energije, u ponekad vrcavom duelu dvije snažne individualnosti, Ilijasove i Nirmanine, gdje sam ja i dalje mnogo učila od njih.

Sjećam se naših druženja na seminarima za nastavnike ruskog jezika iz cijele Bosne i Herecegovine, pa i onog posljednjeg što ga je Nirman Moranjak-Bamburać kao mlada šefica Odsjeka uspjela organizirati na Igmanu u martu 1992. u samo praskozorje rata. Sjećam se kako smo zajedno u Mariboru prevodili za tamošnji Tekstilni institut i 18 sati dnevno, a kako sam ga bezbroj puta iz hotelske sobe u sobu zvala telefonom da upitam za neku riječ iz tekstilne terminologije, koju je on već poznao jer je i ranije prevodio za Institut, pa smo čak pozvali i mog supruga Kemala Bakaršića da dođe u Maribor i pomogne u prekucavanju tabela (bilo je to vrijeme prije kompjutera, kada se radilo na pisačkoj mašini...) kako bismo ubrzali rad. Posebno se sjećam naših projekata sa kolegama sa Filozofskog fakulteta u Ljubljani, koji su i za ovaj Zbornik napisali rad u spomen na Ilijasa. Naša putovanja u Ljubljani (u našem timu je pored nas dvoje bila i Amela Šehović) i dolasci „naših Slovenaca“, kako smo ih zvali, u Sarajevo, pripadaju onim uspomenama koje mi izmame osmijeh na lice i u najtežim trenucima života.

Sjećam se kako smo se družili i porodično, čak i u najteže doba rata, sa dragim ljudima sa Fakulteta, od kojih mnogi kao ni Ilijas nisu više tu.

Ilijas je volio pričati anegdote, šale, rasteretiti atmosferu. Nirman Moranjak-Bamburać i ja uvijek smo ga zadirkivale da stalno priča jedan te isti vic, što, naravno, nije bila istina, ali činjenica je da je omiljene viceve

### *U zrcalima sjećanja...*

i anegdote pričao više puta. Znao je da će nas upravo zbog toga dodatno nasmijati. Ne vjerujem da se ikad naljutio na nekog na Odsjeku, strpljiv za različitosti i naših starijih kolega i kolegica i nas. Danas, nakon deset godina od njegovog fizičkog odlaska, na Odsjeku ga često spominjemo... sjećanja ostaju i dalje živa. Kao da ga i sad vidim kako korača uspravan, elegantan i dostojanstven, i ulazi na Fakultet.

Uostalom, ko zna, možda je u pravu Ana Ahmatova: „Ali još ni jedan ne reče pjesnik / Da mudrosti nema, i starosti nema, / A možda, ni smrti nema.“

Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ

## NEKOLIKO RIJEČI O RADOVIMA U ZBORNIKU

Pripremajući Zbornik, željeli smo da pored nas sa Odsjeka za slavenske jezike i književnosti u njemu radove ponude kolegice i kolege koji su na neki način sarađivali i bili prijatelji sa Ilijasom Tanovićem. Odziv nas je zbilja obradovao i svakako svjedoči o tragu koji je Ilijas Tanović ostavio na mnoge. Ponosni smo na to što nam je prilog dao i kolega Pavel Ocepek, lektor za slovenački jezik, jer taj rad svjedoči o razvoju i proširenju Odsjeka posljednjih godina. Kada je riječ o Filozofskom fakultetu u Sarajevu, radove su napisali kolegice i kolega sa Odsjeka za bosanski, hrvatski i srpski jezik – Amela Šehović, koja je bila koautorica dviju knjiga sa Tanovićem *Negativan uticaj stranih jezika na maternji (Posljedice jezičke interferencije)* i (zajedno sa Senahidom Halilovićem) *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Ismail Palić, s kojim je Tanović sarađivao na predmetu *Semantika*, te Bernisa Puriš. Kolega Srebren Dizdar sa Odsjeka za anglistiku godinama je sarađivao i prijateljevao sa Ilijasom Tanovićem, te je i njegov prilog hommage tom prijateljstvu. Pored toga, pozivu su se odazvale kolege/-ice i prijatelji sa dva fakulteta izvan naše zemlje – sa Filozofskog fakulteta u Ljubljani Tatjana Balažić Bulc, Vojko Gorjanc, Vesna Požgaj Hadži, i Filozofskog fakulteta u Zadru – Rafaela Božić.

Autori/-ice su ponudili/e radove iz jezika, književnosti, prevođenja i kulture, i to iz onih oblasti kojima se Ilijas Tanović bavio. Prilozi su podijeljeni u dvije tematske cjeline – jezik i književnost, a poredani su abecednim redom unutar njih.

Prvi dio, *Od leksikologije i leksikografije do prevođenja i kulture*, posvećen je priložima iz jezika. Najviše radova iz ove tematske cjeline bavi se temama iz leksikologije, leksikografije i frazeologije ruskog i/ili bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Rad Tatjane Balažić, Vojka Gorjanca i Vesne Požgaj Hadži *Rječnik kao obiteljski album jedne kulture* otvara ovaj tematski blok otvarajući zanimljiv pogled, i to *pogled izvana*, kako bi to rekla Vesna Požgaj Hadži, na rječnike bosanskog jezika. Autori polaze od toga da rječnici jednoga jezika odražavaju dominantnu matricu kulture društva u kome nastaju, te da se u definicijama i izboru primjera vide od-

nosi moći u tom društvu. Njihovo istraživanje u fokusu ima reprezentaciju rodni odnosa u rječnicima bosanskoga jezika, pri čemu se posebna pažnja poklanja predstavljanju ženskih i muških osoba, kao i sfere seksualnosti. Autori dolaze do zaključka da su analizirani rječnici pisani pretežno iz muške perspektive i da često sadrže stereotipizirane predstave, pri čemu promoviraju heteronormativnost. Ovaj rad je u našoj slavistici inovativan već i po tome što je pisan iz perspektive poststrukturalne lingvistike, odnosno kritičke leksikologije i leksikografije, a samim tim i kritičke diskursne analize (CDA), koje su danas iznimno plodno tlo za istraživanje nejednakih odnosa moći u društvu. Budući da je rječnički diskurs „daleko od nevinosti“, kako to piše Gorjanc u knjizi *Nije rečnik za seljaka* (Beograd, 2017), a kritička diskursna analiza i inače polazi od pretpostavke da nema nevinog diskursa, jasno je da ovaj rad otvara puteve i ka proaktivnom djelovanju autora budućih izdanja ovih rječnika ili novih rječnika bosanskoga jezika.

Četiri rada u Zborniku posvećena su pitanjima frazeologije, kojom se Ilijas Tanović ponajviše bavio u svome radu. Ismail Palić osvrće se na Tanovićevu knjigu *Frazeologija bosanskog jezika* u članku *Elementi tradicionalnoga i modernoga u frazeologiji Ilijasa Tanovića*. Palić ističe da se ova knjiga može promatrati i kao utemeljenje naučnog pristupa frazeološkom sistemu bosanskoga jezika i kao njegov prvi minifrazikon. Ujedno, autor naglašava značaj ove knjige za bosnističku lingvistiku i pokazuje da je ona bazirana na tradicionalnim postavkama slavističke leksikologije i frazeologije, ali da pokazuje i otvorenost ka drugačijim, novijim pristupima frazeologiji.

Amela Šehović u radu *Etnokulturni stereotipi u frazemama bosanskog jezika* istražuje zanimljivo pitanje o tome koji su to etnostereotipi zastupljeni, odnosno koji narodi su najčešće predmet takvih stereotipa u frazemama, kao i sociolingvističke razloge za tu pojavu. Stereotipi u leksemama i frazemama jednoga jezika uvijek su odličan pokazatelj društvenih i historijskih okolnosti, te su relevantni za sociolingvistička istraživanja. Autorica zaključuje da na formalnom planu najveći broj ovih frazema ima poredbenu strukturu, dok su na sadržinskom planu u njima predstavljeni narodi s kojima je postojala neka historijska veza. Također, negativni etnokulturni stereotipi su ponekad i izraz straha od Drugoga.

U radu Bernise Puriš *Frazemi kao aksiološki i emocionalno-ekspresivni markeri u putopisnom diskursu* proučava se kako putopisci iznose

vrijednosne sudove pomoću frazeologizama. Putopis kao diskurzivni žanr mora biti subjektivan da bi djelovao na čitatelje/-ice, tako da je uloga različitih emocionalno-ekspresivnih sredstava očekivana i nužna; putopisac, smatra B. Puriš, upotrebljava frazeme kako bi dao pozitivnu ili negativnu ocjenu ili dojam o predjelima koje opisuje i o kojima pripovijeda. Autorica je istraživanje zasnovala na odabranim putopisima bosanskohercegovačkih autora 20. stoljeća.

Za razliku od prethodnih radova, koji su frazeologizmima pristupali na korpusu bosanskog jezika, rad Dženane Hajdarpašić *Переводы русских фразеологизмов со словами 'рука' и 'нога' на боснийский язык* predstavlja kontrastivno istraživanje, i to na bazi leksikografskih izvora. Ovakav pristup koristan je za kontrastiranje dvaju jezika, ruskog i bosanskog, a također i za prevođenje ovih frazeologizama. Autorica je pokazala da većina ruskih frazeologizama sa riječju *ruka* i *noga* ima potpune ili djelomične ekvivalente u bosanskom jeziku, a samo manji broj se mora prevesti opisno.

Rad Amele Ljevo-Ovčina *Kulturno specifični elementi u romanu G. Jahine Zulejha otvara oči* pripada sferi lingvokulturoloških istraživanja, koja su također bila predmet proučavanja Ilijasa Tanovića. Tekst je posvećen ulozi leksema i izraza koji pripadaju tatarskoj duhovnoj kulturi u romanu. Nakon uvodnog dijela, u kojem se daje terminološka baza istraživanja, autorica se fokusira na ulogu elemenata koji stil G. Jahine čine začudnim za čitatelje/-ice drugih sredina. Zanimljivo je da se uz razne tatarske lekseme u romanu nalaze i elementi islamskog sakralnog stila, uključujući i dijelove Kur'ana na ruskom. Ukoliko bismo zaključke proširili na stilistički aspekt romana, može se reći da je svojevrsna egzotizacija stila jedan od razloga popularnosti romana ove autorice u Rusiji.

U tekstu *"Ne, ne zapirajmo, odprimo!" O lektoratu slovenskega jezika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF UNSA* Pavel Ocepek daje historijski pregled nastave slovenačkog jezika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Kao prvi lektor slovenačkog jezika na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti (lektorat je prvobitno djelovao u okviru Odsjeka za južnoslovenske jezike, a od 2015. u okviru našeg Odsjeka), Ocepek u radu pokazuje zanimljive statističke podatke o sve većem zanimanju studenata za učenje slovenačkog jezika. Navode se i brojne aktivnosti lektorata, koje su značajno obogatile rad Odsjeka za slavenske jezike i

književnosti (gostovanja uglednih nastavnika iz Slovenije, književne večeri sa gostovanjem istaknutih književnika/-ica, prevođenje slovenačke književnosti, saradnja sa časopisom "Život" i drugo). Pored toga, autor naglašava važnu ulogu uključivanja književnosti i kulture u rad lektorata.

Druga tematska cjelina Zbornika, *Književni doticaji i posredovanja*, donosi radove posvećene ruskoj književnosti. Iako lingvist po obrazovanju, Ilijas Tanović je proučavao i rusku književnost, pa je između ostaloga pisao i predgovor uz prijevod *Hadži Murata* i preveo dramaturgiju *Ane Karenjine* u SARTRu, čemu je Adijata Ibrišimović-Šabić posvetila svoj prilog pod naslovom *Skorikova adaptacija Tolstojeve Karenjine u Tanovićevom prijevodu (premijera 6. 3. 2007)*. Autorica je niz godina istraživala postavke drama ruskih autora u sarajevskim teatrima, pa i ovaj rad uključuje podatke o različitim inscenacijama *Ane Karenjine*. Rad obuhvata postavke od 1927. godine i režije Viktora Beka, sve do posljednje, Skorikove inscenacije, u kojoj je Tanović bio prevodilac.

Još je jedan veliki ruski književnik iz 19. vijeka bio predmet rada u Zborniku – Turgenjev. Jelena Bavrka posvetila mu je pozornost u radu *Tema smrti u minijaturama Ivana Sergejeviča Turgenjeva*. Autorica promatra zbirku umjetničkih minijatura *Senilia*, koja donosi filozofski intonirana promišljanja o ljudskoj prolaznosti. U radu se govori o pjesmama u prozi iz spomenute zbirke koje tematiziraju smrt, te o načinu na koji autor pristupa toj temi. Čehov i Tolstoj također su tematizirali smrt, ali Turgenjev je za razliku od njihovih proznih djela svoja promišljanja izrazio u pjesmama u prozi, relativno manje poznatima, koje rad Jelene Bavrke približava novim čitateljima/-icama.

Ruska književnost dala je velike pisce i u 20. stoljeću. Jedan od njih, Nabokov, zaintrigirao je svojim stavovima o ruskoj književnosti Srebrena Dizdara i inspirirao ga da napiše tekst *Prijepori i poigravanja Vladimira Nabokova sa ruskom književnosti*. Dizdar pokazuje Nabokovljeve ambivalentan odnos prema ruskoj književnosti općenito, posebno prema Dostojevskom, navodeći njegove mnoge intervjuje, tekstove i knjige sabranih eseja. Kontroverzni pisac *Lolite* tako je i ovim stavovima uzburkao zapadni svijet, u kojem je i inače recepcija ruske književnosti specifična.

Konačno, Zbornik zaključuje rad posvećen metodici nastave ruskog jezika, čime se na najbolji način zaokružuje i podsjećanje na sve oblasti

kojima se Ilijas Tanović bavio. Rafaela Božić u radu *Poezija u nastavi ruskog kao stranog jezika* ukazuje na činjenicu da se književnost, a posebno poezija, sve manje uključuje u nastavu ruskog jezika. Autorica pokazuje primjere i način na koji se ruska poezija može primijeniti u nastavi, pri čemu se razvijaju i jezičke, ali i kulturalne kompetencije učenika i studenata.

Na kraju ovog kratkog osvrtu na radove u Zborniku želim reći da raznovrsnost njihovih tema pokazuje i raznovrsnost naučnih interesovanja Ilijasa Tanovića. Ujedno, potvrđuje se da slavistika, iako dugo pomalo tradicionalna, prati nove tokove u lingvistici i nauci o književnosti. Želim vjerovati da će objavljivanje Zbornika u spomen na našeg prijatelja i kolegu Ilijasa Tanovića dati novi poticaj slavističkim istraživanjima u Bosni i Hercegovini.





*Od leksikologije i leksikografije  
do kulture i prevođenja*



Tatjana BALAŽIĆ BULC, Vojko GORJANC,  
Vesna POŽGAJ HADŽI

## RJEČNIK KAO OBITELJSKI ALBUM JEDNE KULTURE

*Leksika jednog jezika predstavlja svojevrsnu riznicu znanja o njegovim govornicima, o njihovoj spoznaji svijeta, načinu života, o materijalnoj i duhovnoj kulturi toga naroda.*

Ilijas Tanović

U opisima leksema rječnici odražavaju kulturnu matricu društva čiji jezik reprezentiraju. Brojna istraživanja pokazuju da je slika koju predstavljaju često stereotipna budući da svaki autor rječnika načinom definiranja – a još više izborom primjera – u rječnik unosi vlastite stavove o društvenim pojavama. Ti su stavovi ili pozitivni ili negativni te često pisani s pozicije moći. Dok su pozitivni stavovi uglavnom rezervirani za dominantniju društvenu zajednicu, negativni određuju “slabije” – one bez društvene moći. Kada je riječ o rodni stereotipima, negativnima su češće obilježene žene, seksualne manjine itd. Cilj je rada na korpusu različitih rječnika bosanskoga jezika prikazati kako se rodni odnosi oslikavaju u natuknicama, odnosno u njihovim definicijama i primjerima koji se uz njih navode. Pokušava se odgovoriti na pitanje koliko su rodni odnosi u rječnicima odraz stereotipnih društvenih predrasuda i koliko autori rječnika utječu na njihovo formiranje ili održavanje u određenome društvu.

**Ključne riječi:** *rodni odnosi, rječničke definicije, rodni stereotipi, heteronormativnost*

### 1. Uvod

Društvo u kojem živimo neprestano kreira stavove prema pojedincima i skupinama koji se u jeziku kodiraju kao pozitivne i/ili negativne predrasude i stereotipi. Iako s vremenom nestaju iz jezične upotrebe, oni ipak ostaju fosilizirani u jezičnim izrazima (Schutz 2002:637) i često čak nismo ni svjesni predrasuda koje ti izrazi prenose. Tim se pitanjima

lingvistika ponajviše bavi u sklopu istraživanja frazeoloških elemenata, a kojima je velik dio svog znanstvenoistraživačkog rada posvetio Ilijas Tanović. Frazeološki se elementi, naime, tretiraju kao zaseban dio jezika koji oslikava kulturne vrijednosti određenog prostora ili, drugim riječima, oni su nositelji različitih konotacija, izražavaju kulturne vrijednosti i norme određenog društva (Kržišnik 2005:67, 70). Slično smatra i Tanović (2000:14) naglašavajući posebnu ulogu frazeoloških jedinica koje „predstavljaju svojevrstan ukras i sjaj govora, metaforične i iskričave slike duha naroda“ i „vjerno odražavaju historijsku, sociokulturnu i duhovnu samobitnost naroda u kojem su nastale“. Međutim, to ne vrijedi samo za frazeologiju – što ćemo pokazati u ovom radu.

## **2. Rodni odnosi u rječnicima**

Rječničke definicije, koje se temelje na analizama jezične stvarnosti određenog vremena, otkrivaju, kao što smo već rekli, pozitivne i negativne predrasude i stereotipe koji su duboko ukorijenjeni, a istovremeno dinamični i u određenoj se jezičnoj zajednici neprestano mijenjaju. Za razliku od toga, tradicionalni rječnici svojom statičnošću rijetko dinamično prate promjene u jeziku, pa tako u najvećoj mjeri oslikavaju vrijednosti društva u određenom vremenskom razdoblju. Upravo zato mogu biti izvrsnim izvorom informacija o međusobnim odnosima u tom društvu. Zapravo, mogli bismo reći da su rječnici, enciklopedije i gramatike najbolji primjer tekstova koje možemo čitati među redovima otkrivajući društveni konflikt, prikrivene nesuglasnosti, klišeje i predrasude koji sastavljaju obiteljski album jedne kulture (Meschonnic 1991:16).

Negativne predrasude prema određenoj društvenoj skupini često su povezane s opće prihvaćenim stereotipima u određenoj kulturi, što se može ispoljavati uvredljivim jezičnim elementima. Pritom često i ne primjećujući da jezik koristimo sa svim predrasudama koje su se s vremenom nagomilale u određenoj diskurzivnoj zajednici (Schutz 2002:638–639). Tako i rječnike uglavnom tretiramo kao jezične priručnike s pretpostavkom da su informacije koje oni donose relevantne i neutralne. Međutim, već zbog činjenice da opisuju jezičnu stvarnost informacije u rječnicima ne mogu biti neutralne (Gorjanc 2017). Zato propitivanje rječničkih natuknica i opisa iz toga ugla, što je i cilj ovoga rada, može razotkriti jezične odraze otvorenih i/ili prikrivenih društvenih relacija kodiranih u jeziku.

Svojim jezičnim opisima rječnici puno govore i o odnosu između utjecajnijih društvenih skupina i onih koje imaju manji utjecaj, dakle razotkrivaju raspodjelu društvene moći. U tom kontekstu u zapadnim je društvima jedan od najtvrdokornijih koncepata pojam heteronormativnosti. Riječ je o institucionaliziranoj ideologiji univerzalnosti heteroseksualnosti kao niza kulturnih uzoraka, društvenih, pa i pravnih normi koje reguliraju naše društveno djelovanje i uspostavljaju hegemoniju heteroseksualnosti (Yep i dr. 2003; Lovaas i dr. 2007). Na taj se način u društvu uspostavlja neobilježena heteroseksualnog identiteta, što posljedično dovodi do nevidljivosti ili stigmatizacije drugih spolnih identiteta, kao i svih nenormativnih seksualnosti. Postoji niz tradicionalnih rječnika, posebno u okruženjima koja su teorijski utemeljena na strukturalističkoj lingvistici, koji su izrazito heteronormativni. Glavni je razlog taj što je u leksikografskom postupku potpuno nekritički preuzet takav normativni model; štaviše, dodana mu je i ideologija leksikografa, što je dovelo do toga da su u pojedinim rječničkim opisima heteronormativne društvene norme potencirane, a neheteronormativni identiteti prikazani su ne samo kao odstupanje od norme već čak i kao devijantni (Gorjanc 2017).

U rječničkim opisima može se također primijetiti da se na isti način kao što se uspostavljaju odnosi između homoseksualnog i heteroseksualnog identiteta uspostavljaju i odnosi između muškaraca i žena. Naime, i u tom slučaju riječ je o konstrukciji identiteta koji je u zapadnim društvima povijesno obilježio prevladavajući muški patrijarhalni normativni princip (Motschenbacher 2010:16). Na taj je problem ukazala već feministička lingvistika koja se nadovezala na radikalni feminizam i koja smatra da je cijeli jezični sustav falokratičan i patrijarhalan te kroz povijest oblikovan jedino iz muške perspektive, pa ga stoga treba korjenito izmijeniti (Goddard, Patterson 2000:77). Neki rječnici i danas prikazuju odnos između muškaraca i žena isključivo iz pozicije muškoga kao apsolutne kategorije (Bratanić 2005:39); primjerice dosljednim izvođenjem rječničkih opisa s polaznim značenjem za muški rod i opisima ženskoga u odnosu na muško, izvedenih iz muškog roda te iz muške perspektive, kao što je npr. u *Rječniku hrvatskoga jezika* (Pišković 2016:348), gdje je *muškarac* definiran samo kao *muška osoba*, dok je *žena* prvo definirana kao *ljudsko biće prema spolu suprotno muškarcu*, a zatim isključivo karakteristikama vezanim za reprodukciju: *koja može rađati djecu i preuzeti glavnu brigu za uzgoj i odgoj djece* (Bratanić 2005:41–43; Pišković 2016:348–349). Kada

je u pitanju seksualnost, rječnici prije svega u relaciji muškarac – žena ukazuju na izrazito negativnu kontekstualizaciju djevojaka prema njihovoj seksualnoj ulozi, gdje se u prvi plan stavlja njihova moralna diskreditacija. Tako se npr. u rječniku slovenskog jezika *Slovar slovenskega knjižnega jezika* navode primjeri *dekle se je že zgodaj prostituiralo, skurbalo, sprostituiralo, zljadralo, zvlačugalo* (Gorjanc 2017:92). Slično i hrvatski rječnici žensku seksualnost definiraju izrazito androcentrično i u njezinim su opisima puno agresivniji nego u opisima muške seksualnosti, a uz to određuju je kao nešto sramotno, nemoralno, loše, skandalozno, devijantno i moralno nedopustivo (Pišković 2016:359).

### **3. Rodni odnosi u rječnicima bosanskoga jezika**

Kako Tanović (2009:68) konstatira: “semantička analiza leksičkog fonda, naročito karakteristične leksike sa specifičnom lingvokulturološkom komponentom, pruža objektivne i pouzdane podatke o historiji i tradiciji, te o razvoju kulturnog i duhovnog života date jezičke zajednice.” U tom smislu, cilj je ovoga rada istražiti kako se u rječnicima bosanskoga jezika izražavaju rodni odnosi. U analizu je uključen leksik kojim se imenuju (1) ženske i muške osobe, (2) odnosi između žena i muškaraca, pri čemu će nas prije svega zanimati nazivi koji odražavaju različite kontekstualizacije, npr. fizičke ili psihičke karakteristike, te (3) područja seksualnosti.

U istraživanju polazimo od sljedećih pretpostavki.

1. S obzirom na tradicionalnu raspodjelu društvene moći, posebno kada je riječ o najjačim društvenim binarizmima kao što su muškarac – žena, heteroseksualac – homoseksualac, jezični opisi društvenih skupina i pojedinaca odražavaju heteronormativnu normu. Opisujući leksičke elemente povezane s nenormativnim oblicima seksualnosti, rječnički su opisi slovenskog jezika daleko od neutralnosti (Gorjanc 2015, Gorjanc 2017), zato polazimo od pretpostavke da će se i u rječničkim opisima bosanskoga jezika pojavljivati ideologija eksplicitne heteronormativnosti.

2. Rječnički opisi nastaju na temelju podataka o jezičnoj stvarnosti, pa se zato tipične kontekstualizacije prenose i u jezične priručnike. Prethodna istraživanja rječničkih opisa potvrđuju razlike u predstavljanju ženskih i muških osoba, pri čemu se izrazito ispoljava muški normativni princip (Bratanić 2005, Pišković 2016), u znatnoj mjeri i onda kada je u

pitanju određivanje tipičnih značajki jednih i drugih (Gorjanc 2007). Zato pretpostavljamo da će se sve to odraziti i u rječnicima bosanskoga jezika.

Kao korpus poslužili su nam različiti rječnici bosanskoga jezika:

1. Ibrahim Čedić, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac (2007): *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik (dalje u tekstu Čedić i dr. 2007).
2. Senahid Halilović, Ismail Palić, Amela Šehović (2010): *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet (dalje u tekstu Halilović i dr. 2010).
3. Dževad Jahić (2010–2014): *Rječnik bosanskog jezika 1–9*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu Jahić 2010–2019).
4. Dževad Jahić (1999): *Školski rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Ljiljan (dalje u tekstu ŠR 1999).

Već smo naglasili da su rječnički primjeri najproblematičniji dio jezičnog opisa budući da pri njihovu odabiru leksikografi imaju najviše slobode, pa oni često čak i odražavaju njihove ideološke preferencije (Gorjanc 2004:159, Gorjanc 2015:255). Budući da se analizirani rječnici razlikuju u strukturiranju natuknica i da prva dva rječnika (gotovo) ne navode primjere upotrebe, u fokusu su našeg istraživanja definicije pojedinih leksema. Analizirali smo prije svega lekseme koji su u jezičnim opisima određeni hiponimima *žena*, *ženska*, *djevojka*, odnosno *muškarac*, *momak*, *mladić* te općenitijim hiperonimima *čovjek* i *osoba*. Komparativnom se metodom uspoređuju rješenja u različitim rječnicima i rezultati se interpretiraju kvalitativnom kritičkom analizom kako bi se ukazalo na tipične jezične, odnosno kulturne specifičnosti u bosanskohercegovačkom društvu, ali i na razlike koje postoje među različitim autorima u poimanju tih specifičnosti.

#### 4. Rezultati i rasprava

Kao što je već rečeno, u istraživanju smo analizirali imenice koje imenuju (1) ženske i muške osobe, (2) relacije između žena i muškaraca u različitim kontekstualizacijama, kao što su npr. intimni odnosi te fizičke ili psihičke karakteristike, i (3) područja seksualnosti te njihove jezične opise u različitim rječnicima bosanskoga jezika. Naravno, zbog opširnosti teme



u radu se ne mogu prikazati svi primjeri, zato izdvajamo i navodimo samo najzanimljivije.

#### **4.1. Jezični opisi ženskih i muških osoba: momak i djevojka**

Ranije smo naglasili da se u prikazivanju ženskih i muških osoba često odražavaju stereotipizirane društvene uloge, što se donekle odražava i u rječnicima bosanskoga jezika. Ako, naprimjer, usporedimo natuknice *djevojka* i *momak*, autori rječnika različito ih definiraju (definicije masnim slovima označili autori ovog rada):

<i>momak</i>	‘mladić, <b>neoženjen mlad čovjek</b> između dječastva i zrele dobi’ (Čedić i dr. 2007) ‘mlad čovjek, onaj koji je <b>izašao iz djetinjstva ali još nije potpuno zreo</b> ; mladić’ (Halilović i dr. 2010) ‘mlad čovjek, onaj koji je <b>izišao iz doba dječastva, ali koji još nije zreo čovjek</b> ; mladić’ (Jahić 2010–2019) ‘mladić, <b>mlad, neoženjen čovjek</b> ’ (ŠR 1999)
<i>djevojka</i>	‘mlada ženska osoba <b>spremnna za udaju</b> , koja nije više dijete’ (Čedić i dr. 2007) ‘ženska osoba <b>od uzrasta djevojčice do uzrasta žene</b> ; cura: <i>postala je ~</i> ’ (Halilović i dr. 2010) ‘mlada ženska osoba kod koje su se pojavile <b>prve spolne ženske karakteristike</b> , koja više nije dijete; cura etnol. [ <i>sad je prava ~</i> ]’ (Jahić 2010–2019)

Iz navedenih primjera možemo vidjeti da su u rječniku Čedić i dr. (2007) i *djevojka* i *momak* određeni iz perspektive tradicionalnog društvenog statusa koji se dobiva udajom/ženidbom. No, oni u tim ulogama nisu ravnopravni jer se djevojka prikazuje kao mlada žena ‘spremnna za udaju’, znači njoj treba što prije naći muža, dok se od momka to ne očekuje, on je ‘samo’ neoženjen. S druge strane, u rječniku Halilović i dr. (2010) taj se odnos prikazuje na prvi pogled neutralnije, iz perspektive dobi, međutim još uvijek stereotipno: dok djevojku određuje fizički razvoj djevojčica – djevojka – žena (što još dodatno potvrđuje i primjer *postala je djevojka*), momka prati mentalni razvoj djetinjstvo – momak – zrela osoba. Slično

značenje možemo naći i kod Jahića (2010–2019), s razlikom da *djevojku* definira samo donja granica, tj. fizičke promjene. Zanimljivo je da se od ta dva leksema u *Školskom rječniku* (ŠR 1999) kao posebna natuknica navodi samo *momak*, dok *djevojku* možemo naći samo kao sinonim uz natuknicu *cura*.

Uz lekseme *momak* i *djevojka* u rječnicima se javljaju i različiti sinonimi koji su prikazani u tablici 1, s napomenom da navodimo samo lekseme koji se pojavljuju barem u dva rječnika:

	<i>momak</i>	<i>djevojka</i>
sinonim	<i>mladić</i>	<i>cura</i>
deminutiv	<i>momče</i> <i>momčić</i> <i>momčuljak</i> <i>mladac</i>	<i>djevojče</i> <i>djevojčuljak</i> <i>djevojčurak</i> <i>curetak</i> <i>mala</i>
augmentativ	<i>momčina</i>	<i>djevojčura</i> <i>curetina</i>

Tablica 1. Sinonimi imenica *momak* i *djevojka*

Iz gramatičkog ugla može se vidjeti da deminutivi za *djevojku*, koje (Jahić 2010–2019) imenuje i hipokoristicima, poprimaju oblik srednjeg (*djevojče*, slično i *momče*), a još češće muškog roda (*djevojčuljak*, *djevojčurak*, *curetak*). Što se definicija tiče, poseban su problem augmentativi *djevojčura* i *curetina*. Zanimljivo je da samo Jahić (2010–2019) navodi leksem *djevojčura* u pejorativnom značenju za *djevojku*, a druga dva rječnika (Čedić i dr. 2007, Halilović i dr. 2010) uz augmentativ *djevojčura* navode samo preneseno pejorativno značenje, tj. ‘raskalašena nemoralna ženska osoba bez imalo dostojanstva’. Nesuglasice se pokazuju i kod augmentativa *curetina*, koji u rječniku Čedić i dr. (2007) dobiva oznaku pejorativno (čak se i kod natuknice *pejorativ* kao primjer navodi leksem *curetina*), dok je Jahić (2010–2019) označava hipokoristikom. Leksem *mala* Halilović i dr. (2010) ne navode kao posebnu natuknicu, već se ona pojavljuje pod natuknicom *mali* u službi imenice, i to samo sa značenjem ‘osoba u ljubavnoj vezi s kim, čiji mladić ili djevojka’ i s primjerom *upoznati svoju malu s prijateljima*.

Potpuno se druga pitanja otvaraju kod natuknica za muški rod. Definirajući leksem *momčina* augmentativom i hipokoristikom imenice *momak*, Čedić i dr. (2007) dodaju i definiciju ‘pravi momak, momak u punom smislu’, u ŠR (1999) također ‘pravi momak, fizički i umno (afirmativno)’, pa se postavlja pitanje koje se to poruke prenose između redaka i što u bosanskohercegovačkom društvu znači ‘biti pravi momak’. Ali i natuknica *mladić* nije baš neutralna, posebno ako pogledamo primjer koji, uz doduše neutralnu definiciju ‘mlad muškarac’, u rječniku navode Halilović i dr. (2010). Slučajno ili ne, kao primjer navodi se kolokacija *pametan mladić*.

#### **4.2. Definiranje relacija između muškaraca i žena**

Kao što upozoravaju mnogi autori, društvene relacije muškarac – žena u rječnicima na našim prostorima često su prikazivane iz muške perspektive, što se potvrđuje i u analiziranim rječnicima. Pogledajmo prvo kojim se leksemima i značenjima prikazuje u rječnicima ta relacija kada je u pitanju brak kao jedan od intimnih odnosa koji tradicionalno donosi i društveni status (v. tablicu 2).

<b>intimni odnos</b>	<b>muškarac</b>	<b>žena</b>
Brak		<i>udavača</i> <i>mlada</i> <i>mladica</i>
	<i>muž</i> <i>suprug</i> <i>čovjek</i>	<i>žena</i> <i>supruga</i>
	<i>raspuštenik</i>	<i>puštenica</i> <i>raspuštenica</i> <i>usidjelica/usjedjelica</i>

Tablica 2. Leksemi za muškarca i ženu koji izražavaju intimne relacije u odnosu na brak

U tablici 2 već se na prvi pogled može uočiti prevladavanje ženskih oblika, *feminina tantum* (Pišković 2016:354), koji prikazuju različite statuse žene prije, za vrijeme i poslije braka i za koje rijetko postoji muški mocijski par. Na taj se način u leksiku jednog jezika stvara asimetrija, koja je doduše kulturološki uvjetovana i autori rječnika samo bilježe jezičku stvarnost.

Analiza pokazuje da, kada je riječ o braku i bračnim odnosima, za žensku osobu postoji mnoštvo leksema, često izrazito obilježanih. Djevojka je prvo **udavača**, tj. ‘stasala za udaju’ i odmah nakon vjenčanja **mlada** ‘tek udata djevojka’. Što se tiče **mladice**, značenje nije tako jednoznačno budući da postoje velike razlike u njezinu definiranju. Čedić i dr. (2007) tradicionalno je definiraju kao mladu ženu ‘koja se istom udala dok ne dobije prvo dijete’, tj. u razdoblju od vjenčanja do rađanja prvog djeteta, dok je Halilović i dr. (2010) neutralnije smatraju samo kao deminutiv i hipokoristik ‘od mlada’. Međutim, potpuno drugačiju sliku dobivamo u ŠR (1999), gdje se **mladica** prikazuje kao ‘mlada, lijepa, jedra djevojka’, s primjerom *Našao je neku mladicu*. S druge strane, muški se oblik **mladac** koristi samo kao sinonim za **mladić**. Ako se momak ili djevojka nikada ne vjenčaju, oni postaju *stara djevojka/cura* i *stari momak*, no i tu je žena što se tiče raznolikosti imenovanja u prednosti jer za nju postoji još i leksom **usidjelica/usjedjelica**, tj. ‘neudata starija ženska osoba, stara djevojka’ (Čedić i dr. 2007, Halilović i dr. 2010, ŠR 1999). Kada se brak prekida razvodom, žena postaje **raspuštenica**, odnosno ‘razvedena žena, slobodna žena izvan braka’, što potvrđuju svi rječnici, a muž postaje **raspuštenik**, odnosno ‘muškarac koji je razveden’, što potvrđuju samo neki rječnici, npr. Halilović i dr. (2010). No, u rječnicima (npr. Čedić i dr. 2007; Halilović i dr. 2010) možemo naći i natuknicu **puštenica** koja osobu definira prema posebnoj situaciji kada muž napušta ženu, tj. ‘razvedena žena, ona koju je muž pustio’. Mogli bismo zaključiti da se to događa samo ženama budući da pod natuknicom **puštenik** stoji samo definicija ‘onaj koji je pušten iz zatvora, bivši zatvorenik’ (Čedić i dr. 2007), a u nekim se rječnicima (npr. Halilović i dr. 2010) ta natuknica uopće ne navodi.

Drugačiju sliku u rječnicima pokazuju natuknice **muž** i **žena** kao supružnici. Analiza pokazuje da se **muž** definira sinonimom ‘suprug’, a *suprug* kao ‘muški bračni drug, muž; supružnik’ (npr. Čedić i dr. 2007) ili kao ‘oženjen čovjek u odnosu na suprugu, muški bračni drug; suprug, čovjek, đuevija’ s primjerom koji naglašava njegove pozitivne osobine: *imati dobrog muža* (Halilović i dr. 2010). S druge strane, **žena** je ‘bračni drug ženskog spola; supruga (Halilović i dr. 2010), dok Čedić i dr. (2007) u tom smislu navode samo leksom *supruga* ‘ženski bračni drug’, a **žena** ima samo općenito značenje kao ‘osoba ženskog pola’. Dakle, ti su nazivi u rječnicima u velikoj mjeri neutralno prikazani, međutim zanimljivo je da se u *Školskom rječniku* (ŠR 1999) uglavnom ne pojavljuju.

Drugo je pitanje relacije muškarac – žena prikazivanje njihovih fizičkih i psihičkih karakteristika koje su često stereotipizirane, što potvrđuje i naše istraživanje. Analizom natuknica odredili smo najtipičnije karakteristike kojima se definiraju žene i muškarci u odabranim rječnicima. Rezultati analize pokazuju zanimljivu sliku:

**ona**

lijepa, seksualno atraktivna: *ljepotica, gracija, lutkica, nimfa, komad; životinje mačka, maca, koka, kokica, ždrebica*

izazovna: *virtirepka, zavodnica, pohotljivka, pohotnica; u negativnom smislu: namiguša, nimfomanka*

moralno posrnula: *bludnica, djevojčura, drolja, đizlija, fuksa, kalaštura, kurtizana, kurva, kurvica, kurvetina, kurveštija, prostitutka, uličarka; životinja kučka*

zla i opaka, svadljiva: *aždaha, furija, gadura, karakondža, karakondžula, oštrokondža, otrovnica, poganuša, poganulja, pokvarenica, pokvarenjakinja, sovuljaga; životinja zmija*

mного govori i ogovara: *alapača, alakača, blebetuša, govoruša, jezičara, jezikača, jezikara, klepetuša, kreketuša, lajavica, opajdara, torokuša*

glupa: *glupača; životinje guska, gusketina, guskica, koza, ovca, tuka*

**on**

snažan: *atlet(a), balaban, bumbar, delija, kremenjak, ljudeskara, muškarčina, plećaš; životinja bivo/bivol*

lijep: *lala, lola, ljepotan, frajer; životinje macan, ždrijebac*

ljubavnik: *virtirep, zavodnik, pohotljivac, pohotnik; životinja galeb*  
veseo: *bećar, didija*

glup: *ahmak, balvan, bedak, bena, bilmez, bukva, glupan, životinje gusak, gusan, majmun, mulac, papak, tukac*

zao i opak: *gad, gadov, pokvarenjak, pogan, poganac*

mного govori i ogovara: *blebetalo, klepetalo*

moralno upitan: *bludnik, kurvar*

stereotipizirane aktivnosti u odnosu prema ženi: *nabacivati (se), faćkati, udvarati (se), naći (se), prevariti, probeštijati, šarati*

Slično kao i prethodna analiza, i ova pokazuje leksičku asimetriju, dakle prevladavanje imenica koje označavaju ženski spol. Žena se u svim rječnicima u pozitivnom smislu na najrazličitije načine prikazuje kao lijepa, seksualno atraktivna i izazovna (npr. *ljepotica, gracija, lutkica, nimfa, komad; vrtirepka, zavodnica, pohotljivka, pohotnica* te životinje *mačka, maca, koka, kokica, ždrebica*), međutim, brzo može preći granicu i postati negativka, bilo kao moralno upitna, posrnula žena (*namiguša, nimfoman-ka; bludnica, djevojčura, drolja, đizlija, fuksa, kalaštura, kurtizana, kurva, kurvica, kurvetina, kurveštija, prostitutka, uličarka*; životinja *kučka*) ili “samo” kao žena s negativnim karakteristikama, kao što su zloća (*aždaha, furija, gadura, karakondža, karakondžula, oštrokondža, otrovnica, pogamuša, poganulja, pokvarenica, pokvarenjakinja, sovuljaga*; životinja *zmija*) i pretjerana brbljavost (*alapača, alakača, blebetuša, govoruša, jezničara, jezikača, jezikara, klepetuša, kreketuša, lajavica, opajdara, torokuša*), gdje je leksik još bogatiji i ekspresivniji. U nekim slučajevima autori rječnika definicijama dodatno naglašavaju negativnu relaciju žene u odnosu prema muškarcu. Tako npr. Jahić (2010–2019) u definiranju imenice *aždaha* ili prenesenom značenju posebno ističe ‘opaka naročito prema mužu’.

S druge strane, leksema za muške osobe ima puno manje i oni većinom označavaju pozitivne karakteristike, kao što su snaga (*atlet(a), balaban, bumbar, delija, kremenjak, ljudeskara, muškarčina, plečaš*; životinja *bivol/bivol*), ljepota (*lala, lola, ljepotan, frajer*; životinje *macan, ždrijebac*), zavodnički ljubavni život (*vrtirep, zavodnik, pohotljivac, pohotnik*; životinja *galeb*) i veselje (*bećar, đidija*), a primjeri negativnog ponašanja motivirani su uglavnom mocijskom tvorbom u odnosu na oblike ženskog roda, npr. *kurvar* ‘koji se odaje nemoralnom životu s kurvama’ (slično i *gad, gadov, pokvarenjak, pogan, poganac; blebetalo, klepetalo; bludnik*) ili je njihovo značenje neutralnije, npr. *uličar* ‘besposlenjak, skitnica’.

Istraživanje je također pokazalo asimetriju stereotipnih aktivnosti u odnosima muškaraca i žena u kojima je muškarac uvijek vršitelj radnje, tj. na prvome mjestu u odnosu na podređenu ženu. One se u rječnicima navode:

a. u definicijama, npr.:

***udvarati (se)*** ‘lijepim riječima i ponašanjem nastojati steći naklonost djevojke ili žene’,

**prevariti** ‘zavesti djevojku’,

**šarati** ‘varati ženu, biti nevjeran’,

**probeštijati** ‘potrošiti vrijeme i novac na propale žene, beštije’;

b. ili na to ukazuje primjer, npr.:

**fačkati** ‘hvatati, loviti (žene)’,

**nabacivati (se)** ‘truditi se da bi se kome umililo, skrenulo pažnju na sebe, osvojilo (djevojka, novo društvo i sl.)’,

**naći (se)** ‘sastati se s nekim prema već predviđenom dogovoru’ s primjerom *naći se s djevojkom*.

Analiza rječnika ipak je pokazala jednu negativnu karakteristiku koja se češće javlja kod leksema koji označavaju muški rod, a to je glupost. Tako se značenje ‘glup’ u rječnicima može naći za oba spola, npr. u opisima mocijskih parova: *glupača – glupan, guska/guskica/gusketina – gusak/gusan; tuka – tukac*, samo za ženski spol, npr. *koza, ovca*, ali zanimljivo najčešće kod imenica koje označavaju osobu muškog spola: *ahmak, balvan, bedak, bena, bilmez, bukva, glupan*, životinje *majmun, mulac, papak*.

#### **4.3. Područja seksualnosti: homoseksualac i homoseksualka**

Ako pogledamo definicije leksema koji označuju intimni odnos dvoje ljudi, kao što su npr. *par* i *veza*, možemo vidjeti da se polazišne pretpostavke u rječnicima temelje na heteronormativnosti:

*par*

‘muško i žensko (npr. par fazana, par konja); mladić i djevojka’ (Čedić i dr. 2007),

‘dvije osobe u ljubavnoj vezi’ s primjerom *baš su divan par* (Halilović i dr. 2010)

*veza*

‘vezanost muškarca i žene’ (Čedić i dr. 2007),

‘emotivni odnos muškarca i žene, ljubavna veza’ s primjerom *već dugo nije imao vezu* (Halilović i dr. 2010)

Koristeći imenicu osoba (umjesto npr. mladić i djevojka) definicija je leksema *par* u rječniku Halilović i dr. (2010) doduše neutralnija jer se

ne može odrediti prema spolu, što potvrđuje i primjer *baš su divan par*, međutim u definiciji leksema *veza* ta se neutralnost gubi. Leksem *veza* određen je naime heteronormativno kao odnos muškarca i žene, a primjer *već dugo nije imao vezu* odražava mušku perspektivu.

Što se tiče drugih područja seksualnosti, rječnici ne donose mnogo informacija. Prikazat ćemo kako je u rječnicima riješena opozicija homoseksualac vs. homoseksualka:

#### *homoseksualac*

‘onaj koji je spolno naklonjen osobama istoga spola; razg. vulg. peder’ (Čedić i dr. 2007)

‘onaj koji ima spolnu naklonost prema osobama istog spola; peder, homić’ s dodatnom odrednicom za ženski spol (*homoseksualka* ž.) (Halilović i dr. 2010)

‘onaj koji ima seksualnu sklonost, interes ka osobama istog spola (najč. za muškarca); peder *razg.*; homić *žarg.*’ (Jahić 2010–2019)

#### *lezbijka*

‘žena koja upražnjava seksualnu potrebu u odnosu sa drugim ženama’ (Čedić i dr. 2007)

‘ženska osoba koja ima seksualnu sklonost prema ženama; homoseksualka’ (Halilović i dr. 2010)

Primjeri pokazuju da je leksem *homoseksualac* u analiziranim rječnicima neutralno definiran kao ‘spolna naklonjenost/naklonost/sklonost prema osobama istog spola’. Kao posebne natuknice javljaju se žargonizmi *homić* i *peder* (Halilović i dr. 2010; Jahić 2010), dok Jahić (2010–2019) kao posebnu natuknicu navodi i leksem *gej* kao imenicu ‘muškarac spolno naklonjen drugim muškarcima; homoseksualac; peder’ i kao pridjev, s primjerima *gej pokret*, *gej bar*.

S druge strane, neutralniji se leksem *homoseksualka* pojavljuje samo kao sinonim ili mocijski par (Halilović i dr. 2010), a kao samostalna natuknica pojavljuje se samo leksem *lezbijka*. U rječniku Halilović i dr. (2010) određena je kao ‘ženska osoba koja ima sklonost prema ženama’, dok je Čedić i dr. (2007) potpuno nekorektno ograničuju samo na zadovoljavanje seksualnih potreba. Dakle, možemo zaključiti da i u



prikazivanju homoseksualnih odnosa prevladava muška perspektiva. A činjenica da u *Školski rječnik* (ŠR 1999) ne bilježi ni jedan od gornjih leksema govori sama za sebe.

## 5. Zaključak

Razmišljajući o znanstvenom radu Ilijasa Tanovića, s kojim smo intenzivno surađivali i ugodno se družili ne samo kao kolege već i kao suradnici na bilateralnim projektima *Slovenski te bosanski, hrvatski, srpski u novim društvenim okolnostima* (2003–2004) te *Analiza diskursa: ka interkulturalnoj komunikaciji* (2006–2007), nismo mogli zaobići njegovu konstataciju da se u jeziku “vjerno odražava objektivna stvarnost u kojoj jedan jezički kolektiv živi” (Tanović 2009:67). Ta nas je ideja potaknula na istraživanje o tome kako se stvarnost odražava u rječnicima bosanskoga jezika, posebno kada imamo u vidu rodne odnose. U tom smislu pokušali smo odgovoriti na pitanje koliko su rodni odnosi u rječniku odraz stereotipnih društvenih predodžbi i koliko autori rječnika utječu na formiranje ili održavanje predrasuda i stereotipa. Kao što pokazuju dosadašnja istraživanja, rječnici na našim prostorima i danas su često pisani iz muške perspektive. U tom smislu proučavali smo leksik kojim se imenuju ženske i muške osobe, odnosi između žena i muškaraca, pri čemu su nas prije svega zanimali nazivi koji odražavaju različite kontekstualizacije, npr. fizičke ili psihičke karakteristike, te različita područja seksualnosti.

Rezultati pokazuju da rječnici itekako odražavaju kulturološki uvjetovanu društvenu neravnopravnost u rodnim odnosima koju autori rječnika naravno ne mogu izbjeći. Kada je primjerice riječ o braku kao društvenom statusu, može se uočiti asimetrija i prevladavanje ženskih oblika (*feminina tantum*), drugim riječima, za niz leksema, često izrazito obilježenih, rijetko postoji muški mocijski par. Također se u rječnicima bosanskoga jezika pojavljuje puno više leksema koji označavaju stereotipne karakteristike žena, a takvih leksema za muškarce ima puno manje. Muška perspektiva prevladava čak i onda kada su u pitanju seksualne manjine, tačnije homoseksualni odnosi budući da se homoseksualci prikazuju neutralnije nego homoseksualke.

S druge strane, prema rezultatima analize može se zaključiti da autori rječnika, htjeli to ili ne, ipak utječu na održavanje predrasuda i stereotipa kada su u pitanju rodni odnosi. Osim u definicijama to se potvrđuje i u

primjerima upotrebe. Iako analizirani rječnici navode manje primjera, i u njima se može uočiti stereotipno razumijevanje rodni odnosa (npr. *pametan mladić vs. postala je djevojka*). Činjenica je da različiti autori rječnika različito pristupaju jezičnim opisima ženskih i muških osoba te da se u novijim rječnicima ipak više pozornosti posvećuje neutralnijem prikazivanju rodni odnosa, međutim još uvijek ne bismo mogli reći da su ti opisi neutralni.

### Izvori

- Čedić, Ibrahim, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010–2014), *Rječnik bosanskog jezika 1–10*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1999), *Školski rječnik bosanskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo

### Literatura

- Bratanić, Maja (2005), “Mjesto žene u rječniku”, u: D. Stolac i dr., ur., *Jezik u društvenoj interakciji*, 37–46, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka
- Goddard, Angela, Lindsey Meân Patterson (2000), *Language and Gender*, Routledge, London i New York
- Gorjanc, Vojko (2004), “Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha?”, u: M. Stabej, ur., *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 40. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, 153–161, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana
- Gorjanc, Vojko (2007), “Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih”, u: I. Novak-Popov, ur., *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 43. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, 173–180, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana

- Gorjanc, Vojko (2015), “Je leksikografija lahko tudi queer?”, u: M. Smolej, ur., *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*, 251–259, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana
- Gorjanc, Vojko (2017), *Nije rečnik za seljaka*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Kržišnik, Erika (2005), “Frazeologija v luči kulture”, u: M. Stabej, ur., *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 41. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, 67–81, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana
- Lovaas, Karen E., Marcielee M. Jenkins, ur. (2007), *Sexualities and Communication in Everyday Life: A Reader*, Sage Publications, London
- Meschonnic, Henri (1991), *Des mots et des mondes: dictionnaires, encyclopâedies, grammaires, nomenclatures*, Hatier, Paris
- Motschenbacher, Heiko (2010), *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*, John Benjamins
- Pišković, Tatjana (2016), “Perpetuiranje rodni stereotipa u hrvatskim rječnicima”, *Romanoslavica* LII (2), 343–364
- Schutz, Rik (2002), “Indirect Offensive Language in Dictionaries”, u: A. Braasch, C. Povlsen, ur., *Proceedings of the 10th EURALEX International Congress*, 637–641, Center for Sprogteknologi, Copenhagen
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica
- Tanović, Ilijas (2009), “Oznake materijalne i duhovne kulture u govoru Sarajeva: Lingvokulturološki aspekt”, u: S. Halilović, I. Tanović, A. Šehović, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, 67–110, Slavistički komitet, Sarajevo
- Yep, Gust A., Karen E. Lovaas, John P. Elia, ur. (2003), *Queer Theory and Communication: From Disciplining Queers to Queering the Discipline(s)*, Harrington Park Press, New York

## Dictionary as a family album of a culture

### *Abstract*

By defining lexemes, dictionaries reflect the cultural matrix of the society whose language they represent. Numerous researches show that the image they present is often stereotypical, since each author of a dictionary contributes their own attitude to social phenomena by defining them and, even more, by choosing the examples. These attitudes are either positive or negative and often reflect the position of power. While positive attitudes are usually reserved for a more dominant social community, negative attitudes determine the “weaker” ones – those without social power. When it comes to gender stereotypes, such communities, e.g. women, sexual minorities, etc., are more often marked as negative. The aim of the paper is to show how gender relations are reflected in the dictionaries of Bosnian, more precisely, in the definitions and examples that illustrate them. We attempt to answer the question whether gender relations in the dictionaries reflect stereotypical prejudice in society and whether and to what extent the authors of the dictionaries influence the formation or maintenance of prejudices and stereotypes in a certain society.

**Key words:** *gender relations, vocabulary definitions, gender stereotypes, heteronormativity*

## ПЕРЕВОДЫ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ СО СЛОВАМИ *РУКА* И *НОГА* НА БОСНИЙСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена анализу переводов русских фразеологизмов со словами *рука* и *нога* на боснийский язык на материале лексикографических источников. Цель работы – выявить как переводятся русские фразеологизмы со словами *рука* и *нога* на боснийский язык. В работе использованы аналитико-синтетический и сравнительный методы. В исследуемом материале выделены следующие классы переводов фразеологизмов с русского на боснийский язык: абсолютные эквиваленты, аналоги и объяснения. Можно сделать вывод, что в русском и боснийском языках очень много фразеологизмов, содержащих слова *рука* и *нога*. С одной стороны, подавляющее большинство фразеологизмов со словами *рука* и *нога* с русского на боснийский язык можно перевести абсолютными эквивалентами или аналогами и при этом сохранить все свойства фразеологизмов исходного языка; с другой стороны, многие фразеологизмы надо переводить объяснениями, при чём в этом случае не передаётся полный смысл фразеологизма, особенно его экспрессивная функция.

**Ключевые слова:** *фразеологизм, перевод, абсолютный эквивалент, аналог, объяснение*

### 1. Введение

Фразеологизмы очень сложный и комплексный пласт языка, который обогащает нашу речь, делает её более интересной, более образной и красивой. Вместе со своим основным значением, фразеологизмы являются также носителями экспрессивного значения.

В данной работе предметом исследования выступают фразеологизмы со словами *рука* и *нога* в русском и боснийском языках. Цели и задачи работы увидеть, как можно перевести фразеологизмы со сло-

вами *нога* и *рука* в исследуемых языках и установить в каком объёме данные фразеологизмы появляются в русском и боснийском языках. При написании работы были использованы аналитико-синтетический и сравнительный методы научного исследования. Материалом для исследования послужили словари фразеологизмов: *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*.

## 2. Фразеологизмы: определение, название, характеристики

Изучение фразеологизмов во многом помогает понять культуру и быт народов. “Значительную часть фразеологического состава современного русского языка составляют устойчивые словосочетания народно-разговорного характера” (Шмелёв 2006:289).

Боснийский языковед, Ilijas Tanović (2000:11), отмечает, что фразеологизм в литературе часто определяется как сочетаемость нескольких лексем, отличающихся от свободных сочетаний слов и словосочетаний. Наиболее часто говорится, что фразеологизм представляет собой устойчивое и единое сочетание, состоящее из не менее двух лексических единиц. Кроме того, фразеологизм является носителем экспрессивного значения и стилистически маркирован.

Для обозначения фразеологизма как единицы языка в русском языке используются различные термины, Молотков (1997:10), в частности, приводит следующие: фразеологическое выражение, фразеологическая единица, фразеологический оборот речи, устойчивое сочетание слов, устойчивая фраза, идиоматическое словосочетание, фразеологизм, идиома, идиоматизм, фразема. В литературе наиболее часто используются термины фразеологизм (Молотков (1977), Фомина (2003), Шмелёв (2006)) и фразеологическая единица (Соколова (2015), Солодухо (1982)). В боснийском языке Tanović (2000:22-27) приводит следующие термины: *frazeologizam*, *frazem*, *stalni izraz*, *frazeološka jedinica*, *frazeološki obrt*, *stalni leksički kompleks*, *idiom(a)*, *idiomatski izraz*, *idiomatska fraza*, *ustaljeni izraz*, *ustaljena kolokacija*, *ustaljena fraza*, *okamenjeni izraz*, *okamenjeni sklop*, *okamenjena fraza*. Tanović во множестве терминов, определяющих фразеологизмы, выделяет выражение *frazema* и его синонимы *frazeološka jedinica* и *frazeološki izraz* как самые подходящие.

Šehović (2009:182) подчёркивает следующие характеристики фразеологизмов:

*...репродуцирование в готовой форме, которое подразумевает незаменимость какого-либо из компонентов другим (т. н. **устойчивость состава**) и устойчивое расположение компонентов, которые не могут меняться своими местами: **oči kao fildžani** (нет: *fildžani kao oči*); **транспонированное значение** как результат семантического сочетания компонентов, которые до процесса транспонирования обладали самостоятельным значением, но во фразеологизме полностью или частично его утратили; **включение в предложение в роли простого члена.**<sup>1</sup>*

Историю развития фразеологизмов в боснийском языке надо рассматривать в рамках развития лексикологии, фразеологии и лексикографии сербо-хорватского языка, поскольку боснийский язык упущен из названия (Тановић, 2000:13-14).

### 3. Переводы фразеологизмов

Перевод фразеологизмов для переводчика является большим вызовом. Сложная семантическая структура фразеологизмов и их стилистическая окраска требуют от переводчиков большого внимания, знания и старания. Солодухо (1982:23-24) считает переводы фразеологизмов полными эквивалентами в тех случаях, когда они совпадают по значению и стилистической направленности. В работе *Труднопереводимость фразеологических единиц (на материале перевода произведения Иво Андрича на русский язык)* Тановић выделяет следующие типы соответствий между исходным и переводимым языками: абсолютные

<sup>1</sup> Данная цитата является переводом автора статьи. В скобках приводится цитата в оригинальной форме. (... *reproduciranje u gotovome obliku, što podrazumijeva nezamjenljivost bilo koje komponente nekom drugom (tzv. ustaljenost sastava) i stalni raspored komponenata, koje ne mogu mijenjati mjesto: oči kao fildžani (ne: fildžani kao oči); transponirano značenje, kao rezultat semantičkoga jedinstva komponenata, koje su prije ovoga procesa transpozicije imale pojedinačno značenje, u frazemi potpuno ili djelomično zanemareno; te uklapanje u rečenicu u funkciji prostoga člana.*)

фразеологические эквиваленты, неполные фразеологические эквиваленты, переводы-аналоги и переводы-объяснения. Под абсолютными эквивалентами Тановић подразумевает фразеологизмы, имеющие идентичный или очень похожий состав и семантическую структуру в обоих языках. Неполным эквивалентом в переводе автор считает “такую единицу в языке перевода, которая является эквивалентом многозначной единицы в исходном языке, но не во всех её значениях” (Тановић 2007:558). Чтобы сохранить смысл фразеологизма в переводе с одного языка на другой, иногда необходимо изменить его структуру. Такие переводы автор считает относительными эквивалентами или аналогами, в которых происходит замена образа переводимого фразеологизма.

*Фразеологический образ – это то наглядное представление, своего рода “картинка”, на фоне которой мы воспринимаем целостное значение фразеологизма как обобщённо-переносное, как метафорический или метонимический дериват, возникший в результате глобального переосмысления первоначального смысла словесного комплекса-прототипа (Соколова 2015:280).*

Есть такие случаи, когда фразеологизм одного языка невозможно перевести фразеологизмом; тогда его нужно объяснить.

Соответственно, на основе переводов исследуемые фразеологизмы в работе можно разделить на следующие группы:

1. абсолютные эквиваленты
2. аналоги
3. объяснения.

### **3.1. Переводы русских фразеологизмов со словами ‘рука’ и ‘нога’ абсолютными эквивалентами**

Рассмотрим примеры русских фразеологизмов со словами *рука* и *нога*, которые на боснийский язык переводятся абсолютными эквивалентами. Названия частей тела являются одними из часто употребляемых слов в образовании фразеологизмов. Фразеологизмы, содержащие в своей структуре названия частей тела, называются соматическими фразеологизмами (Соколова 2015:275).



Русский и боснийский языки родственные и типологически близкие языки. Многие фразеологизмы, в которых стилистическое значение и грамматическое оформление в русском языке полностью соответствуют фразеологизмам в боснийском языке, можно перевести абсолютными эквивалентами. Например, следующие фразеологизмы, имеющие в своей структуре слово *рука*.

- (1) правая рука чья – *desna ruka čija, čiji pomoćnik*  
(Menac 1980:360)
- (2) рука руку моет – *ruka ruku miје*  
(Menac 1980:360)
- (3) грязные руки – *prljave ruke*  
(Menac 1980:361)
- (4) золотые руки у кого – *imati zlatne ruke, biti vrijedan*  
(Menac 1980:361)
- (5) руки зудят (чешутся) у кого – *svrbe me ruke (da se latim posla/da se tučem)*  
(Menac 1980:361)
- (6) дать/давать (подать/подавать) руку кому – *pružiti kome ruku, pružiti pomoć*  
(Menac 1980:361)
- (7) поднять/поднимать руку на кого, на что – *dići/dizati ruku na koga*  
(Menac 1980:362)
- (8) поднять/поднимать руку на себя – *dići/dizati ruku na sebe, izvršiti samoubistvo*  
(Menac 1980:362)
- (9) купить (получить, узнать) из первых рук – *kupiti, dobiti, saznati iz prve ruke direktno, neposredno*  
(Menac 1980:364)
- (10) как без рук – *kao bez ruku, bespomoćan*  
(Menac 1980:364)
- (11) как рукой сняло – *kao rukom odnesen*  
(перевод Дж. Х.)

Можно заметить, что между данными фразеологизмами со словом *рука* в русском языке и их переводами на боснийский язык существует полное совпадение на структурном, семантическом и стилистическом уровнях. Наверное, их происхождение и развитие случилось в далёком прошлом. Фомина (2003:350) отмечает, что в современном русском языке “значительную часть современной фразеологической системы составляют исконные русские обороты, т. е. общеславянские, восточнославянские и собственно русские”.

Интересное объяснение происхождения фразеологизма в примере (11) приводит Лаврова (2014:27):

*В давние времена многие колдуны ворожили руками: поводят над больным местом – и боль уходит. Больному казалось, что его боль снялась рукой.... Сегодня много говорят о биополях и как с их помощью можно лечить людей. Наши предки о биополях не знали, а применять их умели.*

Примеров русских фразеологизмов, которые в своей структуре содержат слово *нога*, и которые переведены на боснийский язык как абсолютные эквиваленты, также много, как и примеров со словом *рука*.

(12) ноги подкосились (подломились, подсеклись) у кого – odsjekle se, presjekle se noge komu  
(Menac 1980:735)

(13) валиться в ноги кому – bacati se pod noge komu  
(Menac 1980:736)

(14) едва (еле) дотащить ноги – jedva dovući noge, jedva se dovući  
(Menac 1980:736)

(15) поставить/ставить на ноги – izliječiti/liječiti, podići/podizati, postaviti na noge  
(Menac 1980:736)

(16) встать/вставать с левой ноги (левой ногой) – ustati/ustajati na lijevu nogu, biti ljut, mrzovoljan od jutra  
(Menac 1980:736)

(17) почва колеблется под ногами – tlo se ljulja pod nogama,  
nestabilan položaj  
(Menac 1980:737)

(18) ещё крепок на ногах – još je čvrst na nogama,  
još se drži, još ga noge nose  
(Menac 1980:738)

Из приведённых примеров видно, что в русском и боснийском языках существует подавляющее большинство фразеологических единиц, содержащих в своей структуре слова *рука* и *нога*, которые при переводе сохраняют полное значение и стилистическую окраску.

В некоторых случаях Менас кроме фразеологизма-эквивалента в переводе приводит и объяснения и значения фразеологизмов. В примере (18) в переводе русского фразеологизма приводятся целых три фразеологизма на боснийском языке.

Абсолютные эквиваленты в переводе данных фразеологических единиц являются следствием переплетения между русским и боснийским языками, между культурами, обычаями и традициями.

В работе выделено большое количество русских фразеологизмов, которые являются эквивалентами в переводе на боснийский язык, но в которых появляются частичные различия на структурном уровне. Эти различия учитываются прежде всего в лексическом составе фразеологизмов, при чём образ остаётся одним и тем же. Предлагается назвать переводы таких фразеологизмов условно абсолютными эквивалентами.

Посмотрим примеры.

(19) держать руку (сторону) кого, чью – držati čiju stranu, biti na čijoj strani  
(Menac 1980:361)

(20) положить руку на сердце – ruku na srce, iskreno govoreći  
(Menac 1980:362)

(21) скорый на руку – brze šake, koji se lako potuče, spreman da udari; vješt u poslu  
(Menac 1980:362)

(22) лизать руки (ноги) кому – lizati pete, ulagivati se, dodvoravati se kome

(Menac 1980:363)

(23) спихнуть на руки (плечи, шею) кому – prebaciti na koga, svaliti na čija leđa

(Menac 1980:363)

(24) дать/давать по рукам кому – dati komu po prstima, ukoriti, oromenuti, orominjati

(Menac 1980:364)

Очень интересны замены слов в фразеологизмах в переводе на боснийский язык, как в примерах (19) *рука – strana*, (21) *рука – šaka*, (22) *рука – peta*, (23) *рука – leđa*, (24) *рука – prsti*. В примере (20) в переводе на боснийский отсутствует слово *положа*.

Примеров эквивалентных переводов фразеологизмов с частичным совпадением элементов со словом *нога* даже больше, чем примеров со словом *рука*.

(25) моя нога (моей ноги) не будет – moja noga tamo više neće kročiti (stupiti), više me nećeš vidjeti, neću ti više prijeći preko praga, više ti neću doći

(Menac 1980:735)

(26) куда ноги несут – kuda oči vode i noge nose

(Menac 1980:735)

(27) держать ногу (шаг) – držati (ići u) korak

(Menac 1980:735)

(28) идти (шагать) нога (не) в ногу с кем – ići u korak (raskorak) s kim

(Menac 1980:735)

(29) наступить на ноги кому – stati na žulj, nanijeti štetu komu

(Menac 1980:735)

(30) шагать в ногу с временем – ići u korak s vremenom

(Menac 1980:736)

(31) едва (еле) ноги унести – jedva iznijeti živu glavu, jedva se živ izvući

(Menac 1980:736)

(32) броситься/бросаться, побежать/бежать со всех ног – rojuriti (potrčati) izpetnih žila (sve u šesnaest, iz sve snage, kao podboden, kao iz puške)

(Menac 1980:736)

(33) с (от) головы до ног – od glave do pete

(Menac 1980:737)

В данных примерах также интересны замены слова *нога* в переводах фразеологизмов с русского на боснийский язык: (27) и (28) *нога* – *korak*, (29) *нога* – *žulj*, (31) *нога* – *glava*, (32) и (33) *нога* – *peta* (*petne žile*). Примечателен пример (26), в котором перевод фразеологизма на боснийский язык представляет собой сочетание двух фразеологизмов, существующих отдельно в русском языке: *куда ноги несут* и *куда глаза глядят*.

В примере (25) и (29) Менас кроме абсолютного эквивалента русского фразеологизма приводит и объяснения, а в примере (32) в переводе на боснийский язык даёт целый ряд переводов-аналогов.

### **3.2. Переводы русских фразеологизмов со словами ‘рука’ и ‘нога’ аналогами**

Фразеологизмы со словами *рука* и *нога* с русского на боснийский язык иногда нужно переводить фразеологизмами-аналогами. “Образы фразеологических единиц в исходном языке и её аналога в языке перевода могут не иметь между собой ничего общего, но тем не менее перевод является эквивалентным или, по крайней мере, относительно эквивалентным” (Tanović, 2007:559).

Посмотрим, как выглядят фразеологизмы на русском языке и их переводы-аналоги на боснийском языке в примерах в исследуемом материале.

(34) иметь сильную руку – imati dobre veze, protekciju

(Menac 1980:361)

(35) на руки нечист – ima duge prste, lopov je

(Menac 1980:361)

(36) плыть в руки – dolaziti u ruke samo, dobiti kao na tanjuru

(Menac 1980:363)

- (37) мастер (мастерица) на все руки – svakom poslu vješt (vješta)  
majstor, majstorica za svaki posao (u svakom poslu u svemu),  
majstor (majstorica) od zanata, sve mu (joj) ide od ruke  
(Menac 1980:604)

В приведённых примерах переводов фразеологизмов видно, что при каждом переводе-аналоге приводится и дополнительное объяснение.

Посмотрим примеры переводов-аналогов, имеющих слово *нога* в своей структуре.

- (38) быть без задних ног – pasti, padati s nogu od umora  
(Menac 1980:736)
- (39) не слыша ног (мчаться) – iz petnih žila, iz sve snage, sve u  
šesnaest (juriti)  
(Menac 1980:736)
- (40) не слышать ног под собой – biti izvan sebe (lebdjeti, letjeti) od  
radosti, sreće  
(Menac, 1980:737)
- (41) спать без задних ног – spavati kao top (zaklan)  
(Menac 1980:737)

Заметно, что почти во всех примерах переводов-аналогов автор добавляет или объяснение, или ещё один пример перевода-аналога. Таким способом достигается возможность лучше понять русский фразеологизм и созданный в нём образ.

### **3.3. Переводы русских фразеологизмов со словами 'рука' и 'нога' объяснениями**

В исследуемом материале немало примеров фразеологизмов со словами *рука* и *нога*, переведённых на боснийский язык посредством объяснений:

- (42) большая рука – utjesejan čovjek, budža, glavešina, kaponja  
(Menac 1980:360)
- (43) руки коротки у кого – nemati vlasti, mogućnosti, moći  
(Menac 1980:361)

- (44) под горячую руку – u ljutnji, u bijesu, u vatri  
(Menac 1980:362)
- (45) взять себя в руки – svladati se, zagospodariti sobom  
(Menac 1980:362)
- (46) нагреть/погреть себе руки на чём – obogatiti se na nepošten  
način  
(Menac 1980:363)
- (47) из рук вон (плохо) – veoma loše, loše da ne može biti gore,  
ništa ne valja, nije ni za što  
(Menac 1980:364)
- (48) позолотить ручку (руку) – dati novaca, mito, podmazati  
(Menac 1980:368)
- (49) сон в руку – san se ostvario (obistinio)  
(Menac 1980:476)
- (50) задрать/задирать ноги – lipsati, krepati, crknuti (o životinjama)  
(Menac 1980:736)
- (51) не знать с какой ноги танцевать – ne znati kako se ponašati (kako  
postupiti)  
(Menac 1980:736)
- (52) стать на короткую ногу с кем – postati dobar prijatelj, uspostaviti  
prijateljske odnose s kim  
(Menac 1980:736)
- (53) отрясти (отряхнуть) от своих ног прах чей – prekinuti svaku  
vezu s kim, s čim, definitivno napustiti koga, što  
(Menac 1980:737)
- (54) в ногах правды нет – bolje je sjediti, ne isplati se stajati, sjednimo  
kao ljudi  
(Menac 1980:738)
- (55) на военную ногу – na vojnički način, po vojnički  
(Menac 1980:735)

В данных переводах русских фразеологизмов не содержатся все их элементы, так как при объяснении фразеологизмов передаётся только информативная функция, в то время как их стилистическая окраска, образность и экспрессивность теряются. Чтобы компенсировать

ровать экспрессивную функцию, автор при объяснении в некоторых примерах пользовался пейоративами (42), жаргонными словами (48), стилистическими фигурами (54).

Надо подчеркнуть, что фразеологизм в примере (52) по своей форме совпадает с фразеологизмом *stajati s kim na kratkoj nozi* в боснийском языке, но в боснийском языке он обладает совсем иным, противоположным значением.

(56) *stajati s kim na kratkoj nozi – biti s kim u svađi*  
(Matešić 1982:381)

#### 4. Выводы

В данной работе, посвящённой переводам фразеологизмов со словами *рука* и *нога* с русского на боснийский язык, я провела исследование на материале фразеологизмов, опубликованных во фразеологических словарях. В результате проведённого исследования были выявлены некоторые отличительные особенности переводов данных фразеологизмов.

На основе исследуемого материала можно сделать вывод, что в русском и боснийском языках очень много фразеологизмов, содержащих слова *рука* и *нога*.

Комплексность в структуре и значении фразеологизмов, обладающих одновременно эмоционально-экспрессивной окраской, вызывает затруднения при переводе фразеологизмов с одного языка на другой. Поскольку русский и боснийский языки являются родственными языками, в них встречается большое количество фразеологизмов со словами *рука* и *нога*, совпадающих по своей форме и значению. Их переводы определяются как абсолютные переводные эквиваленты.

Подавляющее большинство примеров фразеологизмов в боснийском и русском языках со словами *рука* и *нога* имеют частичное сходство по своей структуре. В большинстве случаев они отличаются друг от друга одним словом, а в переводе таких фразеологизмов с русского на боснийский язык слова *рука* и *нога* переводятся чаще всего словами, обозначающими другие части тела: *šaka, peta, leđa, prsti, glava*. Для перевода таких фразеологизмов предлагается название условно



абсолютные эквиваленты.

Существуют такие фразеологизмы со словами *рука* и *нога*, которые с русского языка на боснийский язык следует переводить фразеологизмом-аналогом, имеющим одно и то же значение, притом что его структура в боснийском языке выглядит по-другому. Самые значительные трудности возникают при переводе фразеологизмов, для которых нет эквивалентов и аналогов в боснийском языке. В таких случаях следует прибегать к описательному переводу, при использовании которого трудно сохранить экспрессивную функцию фразеологизма.

### **Источники**

- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Menac, Antica, ur. (1980), *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Školska knjiga, Zagreb

### **Литература**

- Фомина, Маргарита Ивановна (2003), *Современный русский язык. Лексикология*, Издательство “Высшая школа”, Москва
- Лаврова, Светлана (2014), *Приключения фразеологических оборотов*, Белый город, Москва
- Молотков, Александр Иванович (1977), *Основы фразеологии русского языка*, Издательство “Наука”, Ленинград
- Соколова, Елена Николаевна (2015), “Сравнительный анализ фразеологических единиц с компонентом-соматизмом в русском и польском языках”, в: *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*, № 2, 274-281, доступ по: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-frazeologicheskikh-edinits-s-komponentom-somatizmom-v-russkom-i-polskom-yazykah/viewer>, [21. 09. 2020]
- Солодухо, Эдуард Моисеевич (1982), *Проблемы интернационализации фразеологии*, Издательство Казанского университета, Казань
- Šehović, Amela (2009), „Leksika razgovornoga bosanskog jezika: Razgo-

- vorne frazeme“, u: S. Halilović, ur., *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, [pdf], Slavistički komitet, Sarajevo, dostupno na: <http://www.slavistickikomitet.ba/GGSRBJ.pdf>, [30. 09. 2020]
- Шмелёв, Дмитрий Николаевич (2006), *Современный русский язык. Лексика*, КомКнига, Москва
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Sarajevo
- Tanović, Ilijas (2007), “Труднопереводимость фразеологических единиц (на материале перевода произведений Иво Андрича на русский язык)”, u: E. Kržišnik, W. Eismann, ur., *Frazeologija v jezikoslojju in drugih vedah*, 553-564, Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta Odelek za slovenistiko, Ljubljana

**Translation of Russian phraseological units containing words *рука* (eng. arm) and *нога* (eng. leg) into Bosnian**

*Abstract*

This paper examines translations of Russian phraseological units that contain words *arm* and *leg* into the Bosnian language on lexicographical material. The goal of this study is to point at the ways these phraseological units can be translated from Russian into Bosnian. The analytic-synthetic and comparative methods were employed to examine the material. The evaluated material suggested three categories of phraseological units' translation: absolute equivalents, analogues and explanations. The study indicates that there are many phraseological units with words *arm* and *leg* both in Russian and Bosnian. On the one hand, a significant number of these phraseological units can be translated from Russian into Bosnian with absolute equivalents or analogues, with all the features typical of the source language retained. On the other hand, there are many phraseological units that have to be translated with explanations, without conveying the full meaning of the phraseological unit, above all its expressive function.

**Key words:** *phraseological unit, translation, absolute equivalent, analogue, explanation*

Amela LJEVO-OVČINA

## KULTURNO SPECIFIČNI ELEMENTI U ROMANU G. JAHINE ZULEJHA OTVARA OČI

U radu se analiziraju kulturno specifični elementi vezani prvenstveno za tatarsku duhovnu kulturu opisanu u romanu G. Jahine *Zulejha otvara oči* (Зулейха открывает глаза). S lingvokulturološkog aspekta razmatrane su lekseme i izrazi koji reprezentiraju dio etnografske i folklorne starije tradicije, mitološka bića, tatarska narodna vjerovanja, leksika vezana za religiju, tj. spominjanje Boga. Kulturno specifični elementi koji se odnose na materijalnu i duhovnu kulturu međusobno su povezani, međutim, osnovni predmet ove analize ne uključuje leksiku kojom se imenuju pojave i predmeti u svakodnevnoj upotrebi. Razmatrat će se, dakle, riječi koje sadrže kulturološki specifičnu semantiku prije svega vezanu za duhovni svijet glavnog lika i kulturu kojoj pripada. U osnovnim crtama bit će predstavljen način upotrebe kulturno specifičnih elemenata.

**Ključne riječi:** *kulturno specifični elementi, tatarska kultura, tatarski jezik*

### 1. Uvod

Svaka kultura rezultat je njene otvorenosti prema drugima a nacionalne i kulturne granice mjesta su prožimanja i prihvatanja različitih ljudskih iskustava. „Cjelovita kultura neke organizirane grupe sastoji (se) ne od jednoga kulturnog sistema već od mnoštva većih i manjih kulturnih sistema koji su dijelom u harmoniji, dijelom u neskladu jedan s drugim i s dodatkom mješavina različitih vrsta“ (Šarif 1990:28–29). Islamizacija Tatara u IX vijeku odredila je povijest tog naroda. Međutim, Tatari su preuzeli niz predislamskih narodnih vjerovanja i običaja vezanih za starije lokalne tradicije u zavisnosti od teritorija koje su naseljavali. Dio narodnih vjerovanja i mitologije prihvaćen je iz ugro-finske tradicije, kao i udmurtske, marijske i drugih. Zadržan je jedan dio predislamskih

općeturskih motiva narodnog stvaralaštva, ali se tatarska kulturna tradicija dijelom razlikuje od tradicija nekih drugih turkijskih naroda. Staroturkijski likovi, prije svega mitološka bića, elementi panteizma, zadržali su se zajedno s arapskim i perzijskim bajkama. U pretkršćanskoj slavenskoj tradiciji bili su prisutni likovi paganskih junaka iz bajki, šumski duhovi, vodeni duhovi, koji su se djelimično zadržali u nešto izmijenjenom obliku i u narodnoj kršćanskoj tradiciji. Rezultat utjecaja na tatarsku kulturu predstavlja značajan broj perzijskih, arapskih i ruskih posuđenica u tatarskoj leksici a utjecaj ovih jezika na tatarski ogleda se i u pojedinim fonetskim i gramatičkim karakteristikama tatarskog jezika. Vjera je bila osnova načina života Tatara. Tatarska pisana književna tradicija i usmeno narodno stvaralaštvo, umjetnost, stoljećima razvijala su se na osnovu islama. Kroz različite vjerske lirske usmene žanrove stvarao se odnos prema Bogu, životu i smrti, prema sudbini, povezanost između roditelja i djece i drugome. Na vjerskim osnovama zasniva se i klasična tatarska književnost počevši od pisaca kao što su Kul Gali pa do F. Amirhana, G. Tukaja, G. Ibrahimova i niza drugih. Pored hodža koji su osim arapskog poznavali i druge jezike, veliki broj stanovnika, muškaraca, ali i žena bili su pismeni. Obilježja života tatarskog naroda zasnovana na islamu uobličavala su se stoljećima, prije promjene društvenog sistema u Rusiji 1917. i dalje se mijenjaju nakon devedesetih godina prošlog stoljeća.

Tatarski je jedan od turkijskih jezika, pripada kipčaćkoj skupini. Ponekad se naziva i bulgaro-tatarski ili povolško-tatarski zbog razlike u odnosu na krimskotatarski jezik. Do stvaranja samostalnog tatarskog jezika preci Baškira i Tatara bili su dio Zlatne Horde i od 13. do 19. stoljeća upotrebljavali su zajednički književni jezik, koji ima niz regionalnih obilježja koja su ga razlikovala od ostalih inačica ovog turkijskog književnog jezika. Pisani spomenici postoje od 13. stoljeća (spjev *Kyssa 'i Jusuf*, koji je napisao Kul Gali), iako je pismenost, prvo runska (od 7. stoljeća), a zatim na arapskoj osnovi (od 10. stoljeća), postojala i ranije. Od 16. do 19. stoljeća funkcionirao je takozvani starotatarski književni jezik, nastavljajući tradiciju zajedničkog jezika Zlatne Horde, na njemu je stvorena bogata književnost različite tematike. Savremeni tatarski književni jezik stvoren je na osnovi srednjeg i zapadnog dijalekta krajem 19. početkom 20. stoljeća; njegovo formiranje povezano je s djelovanjem tatarskog književnika, filologa i prosvjetitelja K. Nasyrija i književnika tog razdoblja (Ja. Emel'janova, G. Il'jasija, F. Halidija), koji su oslobodili tatarski jezik od utjecaja ranije

zajedničkog jezika. U 20. stoljeću dalje su se razvijale književne norme i širile funkcije i sfere upotrebe tatarskog jezika. Pismenost je do 1927. postojala na arapskom, u razdoblju 1927–1939. na latiničnoj osnovi, od 1939. na osnovi ruske grafije s nekoliko dodatnih slova. (...) Godine 1992. usvojen je zakon *O jezicima naroda Republike Tatarstan*, a 1994. Državni program za njegovu realizaciju (v. Энциклопедия Кругосвет).

## **2. O romanu *Zulejha otvara oči***

Roman je priča o tridesetogodišnjoj ženi koja živi sa mužem i svekrvom u zabačenom tatarskom selu. Živi svakodnevnicom patrijarhalne porodice, dočekuje muža skuhanim ručkom, brine se o stoci. Uvijek je na oprezu da se odmah odazove na svekrvin poziv. Takav život prekida dolazak sovjetske vlasti<sup>2</sup>, o kojoj mještani nemaju jasnu predstavu dok ne postane prijetnja njihovim životima, dostojanstvu i imovini.

*Zulejha otvara oči* prvi je roman G. Jahine, za koji je dobila nekoliko prestižnih ruskih književnih nagrada kao što je izbor za najbolje prozno djelo na Međunarodnom sajmu knjiga u Moskvi 2015. Dobila je najprestižniju rusku književnu nagradu *Velika knjiga* (Большая книга), zatim nagradu *Jasna Poljana* (Ясная Поляна) i međunarodnu nagradu *Zvezdana karta* (Звездный билет). Roman je nominiran za još nekoliko prestižnih nagrada a preveden je na dvadesetak jezika. Prema romanu snimljen je i istoimeni serijski film *Zulejha otvara oči*, Телеканал Россия, 2020.

Niz je bilingvalnih pisaca koji se ubrajaju u rusku i u druge nacionalne književnosti kao što su Č. Ajtmatov u kirgišku, F. Iskander u abhašku. Njima se svojim prvim romanom može pridružiti G. Jahina. Prevođenjem djela bilingvalnih pisaca na druge jezike, kulturno specifični elementi postaju sve dostupniji stranim čitateljima. Pristupačnost informacija, kao i različite mogućnosti učenja stranih jezika, doprinose umanjivanju egzotičnosti jednog broja riječi u drugim jezicima i kulturama. Intenzivira se razvoj međukulturnih veza i, u određenoj mjeri, kulture se zbližavaju, zahvaljujući čemu izvorni nazivi pojava i predmeta u jednoj zajednici prestaju biti nepoznati u drugoj. Tako se danas jedan broj pojava ne doživljavaju kao realije karakteristične za samo jednu nacionalnu ili kulturnu zajednicu.

<sup>2</sup> U selu nemaju jasnu predstavu o sovjetskoj vlasti, tako i Zulejha predstavnike te vlasti naziva riječima koje je poznavala: *crvenohordaši*.

## 2.1. *Određivanje pojmova: realija i kulturno specifični elementi*

Sredinom 20. stoljeća A. V. Fedorov među prvim ruskim lingvistima razmatra teoriju realija, pod kojima podrazumijeva nacionalno specifičan objekt ili pojavu a za njihove nazive koristi termin realija-riječ. U *Rječniku lingvističkih termina* O. S. Ahmanove realija se objašnjava na sljedeći način: „1. državno uređenje zemlje, povijest i kultura određenog naroda, jezički kontakti govornika određenog jezika i sl. te njihovo odražavanje u tom jeziku; 2. predmeti materijalne kulture“ (1966:381). U odnosu na prethodno određenje, kada su razmatranja bila još u počecima, L. L. Neljubin nudi nekoliko potpunijih i preciznijih definicija koje sadrže novije stavove ruskih teoretičara prevođenja, prema kojima je realija leksička jedinica koja odražava unikalne nacionalno specifične objekte stvarnosti (2003:178).

O. S. Česnokova ističe poseban konceptualni i konotativni potencijal kulturno značajne leksike (2006:11). Takva leksika svakako predstavlja izvor vrijednih informacija o povijesti, kulturi i svakodnevnom životu jednog naroda. Kulturno specifični elementi (dalje u tekstu KSE) mogu imati važnu funkciju u književnom djelu kao jezičko sredstvo sa bogatim pragmatičkim i semantičkim potencijalom. Njihovom upotrebom također se može postići efekt uvjerljivosti. U ruskoj lingvistici postoji nekoliko pristupa proučavanju realija osim prevodilačkog. Prevodilački pristup usmjeren je prvenstveno na riječi koje se odnose na realije i na njihov adekvatan, potpun prijevod na drugi jezik. Za ovaj pristup vezuju se termini kao što su *bezekvivalentna leksika*, *lakune* i slični. Lingvokulturološki pristup uključuje identificiranje i analizu nacionalno i kulturno specifičnih elemenata materijalne i duhovne kulture koja poslije može poslužiti analizama u oblasti prevođenja. Dok su ranije istraživanja realija uglavnom bila predmet translatoških istraživanja, danas se istražuju u okviru lingvokulturologije, etnopsiholingvistike (kroz teoriju lakuna tumače se nacionalno specifični elementi lingvokulturne zajednice), u okviru teorije međukulturne komunikacije i drugih istraživanja te interdisciplinarno. Etnokulturološkim istraživanjima bavili su se brojni ruski lingvisti među kojima N. I. Tolstoj i V. A. Maslova a u okviru ove discipline i danas se provodi niz značajnih istraživanja. Etnokulturološka leksika tematski se grupira na različite načine. Tako se naprimjer u ruskoj nauci o prevođenju često upotrebljava klasifikacija ove leksike S. I. Vlahova i S. P. Florina,

uz njene dopune koje je ponudio V. S. Vinogradov. Vinogradovljeva klasifikacija zasniva se na pojmu nacionalne realije koja se označava etnoleksemom. Realije<sup>3</sup> se dijele na one koje se odnose na svakodnevni život, etnografske i mitološke, koje se odnose na prirodu, realije državno-administrativnog uređenja, onomastičke i asocijativne (Vinogradov 2001:111).

Razmatrajući ovo pitanje, Vlahov i Florin naglašavaju razliku između realija i termina argumentirajući svoju tezu da se od termina ne može tražiti nacionalna pripadnost (Vlahov, Florin 1980:8). Uz to, *termin* se od *realije* razlikuje prema porijeklu i raširenosti: termin se izvodi vještački, uz prethodni dogovor, dok realija nastaje kao rezultat nastanka predmeta i pojave koja čini dio života društvene ili jezičke grupe a značenja takvih realija poznato je velikom dijelu ove zajednice. Termine, međutim, obično upotrebljava strogo ograničena grupa ljudi (naučnici, stručnjaci, profesionalci). Vjerovatno najvažniju razliku između termina i realija predstavlja posebna uloga realija. Realija ne označava samo predmet ili pojavu nego je „jedno od sredstava za prenošenje mjesnog i vremenskog kolorita“ (Vlahov, Florin 1980:9). Na osnovu toga više se vezuje za književnost nego za naučnu literaturu.

**2.2. Kulturno specifični elementi** (*engl. culture specific elements*) lekseme su karakteristične za određenu kulturu i dobro su poznate onima koji toj kulturi pripadaju. Stručnjaci su do sada ponudili niz različitih termina za pojave i predmete koje ubrajaju u kulturno specifične elemente. Neki od najzastupljenijih su *realije*, *kulturne realije*, *etnospecifička sredstva*, *etnokulturne nominacije*, *kulturno specifični elementi*. Uz nastajanje ove leksike vezuju se uslovi života, kontakti s drugim narodima, tradicije generacija, svjetonazor i sl.

Nizom različitih termina određuju se slične pojave i predmeti specifični za određenu kulturu. Tako E. Nida koristi termin *kulturno strane riječi* (*engl. cultural foreign words*). Pojam *kulturema* (*engl. cultureme*), koji uvodi E. Oksaar, upotrebljavaju C. Nord i D. Katan. E. Nida i W. D. Reyburn 1981. koriste termin *presupozicija* (*engl. presuppositions*), zastupljen je zatim termin *kulturno specifični koncepti* (*engl. culture-specific concepts*), koji upotrebljava M. Baker, zatim *kulturne reference* (*engl. cultural references*),

<sup>3</sup> U takvu leksiku svrstava se duhovna, materijalna kultura, nazivi prirodnih pojava i sl.

koji koristi Foreman. Pored kulturne obilježenosti leksike, pod pojmom *kulturne reference*, Foreman podrazumijeva simbole, geste i drugo. Zahvaljujući radovima S. Vlahova i S. Florina 70-ih i 80-ih godina XX stoljeća, proširuje se upotreba termina *realija*, prvenstveno u slavenskim lingvistikama. Prema I. Tanoviću:

*Realije označavaju specifična obilježja materijalne i duhovne kulture, karakteristična za određeni areal, tj. za širi ili užu teritorijalni (geografski) lokalitet. Pored termina realije, u literaturi se upotrebljava i niz drugih: bezekvivalentna leksika, egzotična leksika, egzotizam, etnografizam, konotativna leksika, leksika s kulturnom komponentom, alijenizam* (2009:68).

U radu upotrebljavam široko zastupljen termin *kulturno specifični elementi* (engl. *culture-specific items*) ili njegovu skraćenicu KSE. Aktuelno je više sličnih klasifikacija *kulturno specifičnih elemenata* a jedna od najzastupljenijih je Newmarkova. Newmark u knjizi *A Textbook of Translation* (1988) *kulturno specifične elemente* klasificira u pet kategorija koje dijeli na posebne potkategorije: 1. Ekologija: flora, fauna, vjetrovi, ravnice, brda; 2. Materijalna kultura (artefakti): a) hrana, b) odjeća, c) kuće i gradovi, d) prijevoz; 3. Socijalna kultura – rad i slobodno vrijeme; 4. Organizacije, običaji, aktivnosti, procedure, koncepti: a) politički i administrativni, b) religiozni, c) umjetnički; 5. Geste i navike (Newmark, 1988:95).

**2.3. Zulejha otvara oči** sastoji se iz četiri dijela: *Mokra kokoška* (Мокрая курица), *Kuda?* (Куда), *Živjeti* (Жить) i *Povratak* (Возвращение). Priča se dešava u periodu od 1930. do 1946. Počinje poglavljem čija se radnja odvija u selu *Julbaš* (Julbaševo bašk. Julbaš, Baškortostan, Rusija – Юлбашево башк. Юлбаш, Башкортостан, Россия) (dic.academic.ru). Riječ *Julbaš* nastala je od tatarskih riječi *jul* i *baši* (юл баши), što znači *početak puta*. To i jeste simboličan početak puta – Zulejhina priča počinje u onom trenutku kada je odvoze iz rodnog sela. (...) Sama Zulejha nije biografski lik... Nana G. Jahine zvala se Raisa Šakirovna, njeno rodno selo – Zjuri, u Sabinskom rejonu Tatarstana. Nani je bilo 7 godina kad su njene roditelje raskulačili i cijelu porodicu poslali na Angaru. Iskricali su ih na pustu obalu u gluhoj tajgi (v. Культурно-просветительная газета). Jahina pripovijeda o Zulejhinom razvoju, samoosvještanju od mlade,



sitne žene, koja živi u skučenosti i strahu, do osobe koja jasno sagledava svijet oko sebe i samu sebe. Osim Zulejhe, transformaciju doživljavaju i drugi likovi, Ignatov, doktor Lejbe, Izabella i drugi. U ovoj analizi u prvom planu je upravo Zulejha i njen život, u kojem je simbolično najavljena Ignatovljeva uloga kada otvara njenu stisnutu šaku sa sjemenom pšenice. Analiza KSE pokazuje sposobnost pojedinca da pronađe način da izdrži i podnese svaku fizičku teškoću i svaki psihološki pritisak, u ovom slučaju progonstvo tatarskog stanovništva, intelektualaca iz Sankt-Peterburga i drugih deportiraca kojima su se trebale popuniti planirane kvote. Tako i Zulejha iz jedne, patrijarhalne, ograničenosti dospijeva u pravi logor i suočava se s njegovim nemilosrdnim zakonima. Preživjevši velika iskušenja, Zulejha ne postaje ozlojeđena. U logoru se glavna junakinja odaziva na prozivku svog imena i prezimena ruskom ličnom zamjenicom *ja*, koja je njoj neobična, jer kao odvojena riječ nije karakteristična za tatarski jezik.

### **3. Funkcija kulturno specifičnih elemenata u leksičko-semantičkoj strukturi romana**

Kulturno specifični elementi imaju posebnu ulogu u leksičko-semantičkoj strukturi romana. Živoj slici male tatarske zajednice na početku romana doprinose brojni elementi iz tatarskog jezika, posebno u prvom dijelu. Jahina ove elemente uglavnom osim na tatarskom navodi uporedo na ruskom označavajući ih kurzivom, npr. *basu kapka ijase* – *басы капка иясе*, *bičura* – *бичура*, *šurale* – *шурале*, *juha* – *юха*. Jedan broj ovih primjera spisateljica upotrebljava samo u originalnom obliku. Prijevod tatarskih kulturno specifičnih elemenata na ruski Jahina je izdvojila u posebnom dijelu knjige, u *Rječniku tatarskih riječi i izraza* (Словарь татарских слов и выражений), str. 505–507.

**3.1.** Onomastička sredstva kao što su antroponimi, etnički onimi, nadimci i toponimi predstavljaju najočiglednije KSE<sup>4</sup>, koje nije teško razumjeti u datom kontekstu, pa tako ni interpretirati. Među njima su najbrojniji antroponimi i toponimi. Antroponimi u romanu: Zulejha, Murtaza, Juzuf, Salahatdin, Mansur (ćešće: Mansurka-Čičak) tradicionalna su muslimanska

<sup>4</sup> Opisan je i poseban odnos Tatara prema konju. U romanu: Slavujčić (Sundugač) i njeno ždrijebe.

imena sa semantikom koju imaju i u jezicima iz kojih potječu, arapskog, perzijskog ili su biblijskog, odnosno kur'anskog porijekla, kao što su imena Jusuf i Zulejha<sup>5</sup>. Imena Zulejhinih i Murtazinih kćerki: Šamsija, Firuza, Sabida, Halida, sadrže značenja koja govore o želji roditelja da sve četiri odrastu i žive dostojno. Kod Tatara davanje imena praćeno je ritualima kojima se naglašava tijesna veza između ličnog imena s čovjekovom dušom, u čemu se ispoljavaju moralni ideali i vjerovanje da je ime čovjekova duša, znak predodređenosti. Dijete se nije smjelo ostavljati bez imena duže od tri dana, kod nekih Tatara sedam dana, jer su mu, prema tradicionalnim shvatanjima, zli duhovi mogli naštetiti (v. u Bajazitova, Hazijeva-Demirbaš 2016:99–111).

Slijepa i gluha starica čudila se Zulejhinoj pokornosti, načinu na koji podnosi njene optužbe pa joj daje uvredljivi nadimak žebegjan tavyk – pokisla kokoška (жебегян тавык), kako je nakon nekog vremena Zulejha u mislima počela nazivati samu sebe. Kasnije, u situacijama kada je trebalo donijeti važne odluke, kao opomena da treba jasnije sagledati stvari, u Zulejhinim snovima javljala se upravo svekrva – *Upyriha*.

Naredni primjer toponima u romanu izveden je na osnovu poznate legende o *Šah-ptici* ili ptici *Simrug* (Tatari je nazivaju *Semrug*) koja ima sufijske korijene a generacijski se prenosi i u tatarskoj kulturi, te ju je tako Zulejha često pričala Juzufu. Prema toj legendi, ptice cijele zemlje okupile su se na svečanosti. Tražile su pticu koja bi uspjela zaustaviti svađu i nepodnošljivo kreštanje ptica. Odlučuju pitati Semrug, pticu sreće i pravednosti, da postane njihova carica. Nisu sve uspjele izdržati težak put. Jedne su stradale a trideset je stiglo do dvorca Semrug a isto toliko deportiraca preživjelo je put od Kazanja do malog nepoznatog mjesta na obali Angare. Svaka ptica nadala se susretu sa pticom Simrug, da bi na kraju puta shvatile da su sve one zajedno Semrug i da je svaka od njih Semrug. Deportirci su naselje htjeli nazvati *Sedam ruku* (Семь рук), prema broju ruku koje su ukupno imala četiri radnika, od kojih je jedan bio invalid, ali je daktilografkinja napravila štamparsku grešku. Tako je ostalo *Semruk*<sup>6</sup>. Zvučnost koja se podudara u nazivu grada i imenu ptice očigledna je.

<sup>5</sup> Ova imena sadržana su i u nazivima brojnih književnih djela, u Firdusijevoj poeziji, u tradiciji turkijskih i nekih drugih naroda.

<sup>6</sup> Naziv *Semruk* može simbolizirati jednakost i bratstvo među ljudima, aktuelnu ideju u sovjetskom periodu.

**3.2.** Narodna vjerovanja<sup>7</sup> i legende dio su tatarske kulturne tradicije. Vjerovanje u njihovo postojanje u romanu predstavlja jedan od načina prihvatanja nesreće i iskazivanja zahvalnosti za sretne trenutke. Tako se i u mitološkim likovima koji čine dio folklora ogleda viđenje svijeta u malom tatarskom selu: *basu kapka ijase, ijase*<sup>8</sup>, *bičura*<sup>9</sup>, *zirat ijase, šurale*<sup>10</sup>, *dev, ferište, aždaha, juha*<sup>11</sup>, *albasti, peri*<sup>12</sup>, *suanasi, ubirli karčik*<sup>13</sup>, *žalmaviz*. Navedeni primjeri najvećim dijelom razumljivi su čitaocima iz konteksta, ipak opravdano njihova značenja u originalu objašnjava spisateljica u *Rječniku tatarskih riječi i izraza*.

„Evo i ograde oko sela. Ovde, ispod plota poslednje kuće, nosom prema polju, repom prema Julbašu, živi basu kapka ijase – duh ograde oko sela. Zulejha ga nikad nije videla ali, kažu, veoma je ljut, čangrizav. A kako bi inače? Takav mu je posao: da zle duhove tera od sela, da ih ne pušta preko ograde, a kad seljacima iskrsne kakva molba šumskim duhovima – da im pomogne, bude posrednik. Ozbiljan mu je posao – njemu nije do veselja“ (Jahina 2016:19).

---

<sup>7</sup> Neka od tatarskih narodnih vjerovanja vezana su za prirodu, npr. za *urman* (урман), stanište zlih duhova. Značenje lekseme *urman* razlikuje se od značenja leksema *šuma* (лес) ili *tajga* (тайга), koje se također upotrebljavaju u romanu, prva u značenju mjesta koje može pružiti zaklon i spas od gladi a druga nosi značenje lovišta. Za razliku od šume i tajge, vjerovalo se da u *urmanu* ni molitva ne pomaže.

<sup>8</sup> Kućni duh, pomaže ukućanima.

<sup>9</sup> Ne donosi štetu, ali može na različite načine uznemiriti ukućane.

<sup>10</sup> Poput *šumskog duha* kod Rusa.

<sup>11</sup> U većini poznatih narodnih tradicija zmije su predmet legendi, tako je i kod Tatara. Obično svojom mudrošću služe gramzivim i nemilosrdnim ljudima.

U ruskom folklorno-mitološkom diskursu najpopularnija muška zmijska bića su Zmej Gorynyč i Tugarin Zmeevič. U ruskim bajkama poznate zmije junakinje su naprimjer slijepa Zmija, koja jednom godišnje, na Dan Ivana Kupale, dobije vid, tada napada čovjeka ili životinju, probadajući žrtvu (Makovskij 1996).

<sup>12</sup> Fantastična bića u obliku lijepih djevojaka. Potječu iz perzijske mitologije a sačuvana su u legendama turkijskih naroda.

<sup>13</sup> Prema usmenim predanjima, to je starica – vampir, poznata po svome lukavstvu, uvijenom izražavanju i lažnom optuživanju. Ženu koja joj pomaže u kupanju sklona je optužiti za nasilno ophođenje ili za krađu.

Izvinjavajući se, Zulejha se duhu *basu kapka ijaseu* obraća za pomoć. Ranije je molila ovog duha da porazgovara sa *zirat ijasem*, duhom groblja, kako bi pripazio na grobove njenih kćerki, da tjera *šurale* – šumske duhove. Kako bi odobrovoljila *basu kapka ijasea*, pripremala bi mu poklone: voćne pastile i lješnjake u medu, prepuštajući vjetru da mu ih odnese. Pamtila je savjete koje je čula od majke:

„Ugoditi duhu – nije lako. Treba znati šta koji duh voli. Stanarka tremova, bičura, na primer – nije probirljiva. Postaviš joj nekoliko neopranih tanjira s ostacima kaše ili supe – ona ih poliže noću, i zadovoljna je. Saunska bičura je malo probirljivija, njoj daj lešnike ili semenke. Duh štale voli testenine, duh kapije – izdrobljenu ljusku jaja. A eto, duh ograde oko sela – slatkiše“ (Jahina 2016:19–20).

Gramzivost i nemilosrdnost sovjetske vlasti koja stanovnicima Julbaša ne jednom otima stoku i hranu Jahina poredi s mitskim bićima opisujući ih tatarskim riječima:

„Ona stavlja petrolejku na pod. Džakova je manje nego prstiju na ruci. I svaki je mršav – mlitavih, otromboljenih bokova. Presipanje žita iz jednog u po nekoliko džakova naučili su je još devetnaeste, čim je do Julbaša stigao tada još neznani otkup, ali iz godine u godinu je postajao sve strašniji, kao albastije<sup>14</sup>, i sve proždrljiviji, kao dev<sup>15</sup>, i sve nezasićiji, kao žalmaviz“<sup>16</sup> (Jahina 2016:39).

Leksemama kao npr. *ubirli karčik* imenuju se osobe s nadnaravnim sposobnostima, posrednici sa svijetom mitoloških bića:

„*Ubirli karčik* – Vampirka. Zulejha je tako naziva u sebi. (...) Na dan kada je četrdesetpetogodišnji Murtaza doveo petnaestogodišnju Zulejhu u kuću, Vampirka je, s mučeničkom tugom na licu, sama prevukla svoje mnogobrojne sanduke, denjkove i posuđe u gostinsku brvnaru...“ (Jahina 2016:8).

Svekrva je rijetko sanjala, ali su ti snovi imali proročansko značenje, koje ni sama nije mogla odgonetnuti:

„Umrećeš ti uskoro, sanjala sam. Murtaza i ja ćemo ostati u kući, a po

<sup>14</sup> „Alabasti – ženska demonska bića u mitologiji“ (Jahina 2016:39).

<sup>15</sup> „Dev – zli duh, antropomorfní džin“ (Jahina 2016:39).

<sup>16</sup> „Žalmaviz – mitološka halapljiva džin-starica, ljudožderka“ (Jahina 2016:39).

tebe će da dolete tri ognjena ferešta<sup>17</sup> i odnesu te pravo u pakao“ (Jahina 2016:29).

Posebno vrijedan i bogat segment romana čini pripovijedanje samih likova. Tako Zulejha, prenoseći s ljubavlju stare legende, predanja o junacima i gradovima koje je čula od roditelja, priča sinu Juzufu o čupavim *šuralima* u šumi, o kosmatoj vodenoj *suanasi*, koja za stotinu godina nije uspjela raščešljati kosu zlatnim češljem, o vampiru *juhu* koji se danju pretvara u lijepu djevojku, o *aždahama* koje se skrivaju na dnu bunara i proždiru žene koje dolaze po vodu, o glupim i pohlepnim divovima koji otimaju *mladenke*, o Džingiskanu, o njegovom sljedbeniku Hromom Timuru, koji je srušio stotinu gradova, a izgradio Samarkand nad kojim sa vječno plavog neba sijaju ogromne zlatne zvijezde.

**3.3.** Vjera u ovoj priči o tatarskom iskustvu sovjetske povijesti prisutna je kao dio svakodnevnog života, tradicije i načina razmišljanja a njena uloga posebno je vidljiva u presudnim životnim trenucima. Molitva podrazumijeva uvjerenje i osjećanja a u svakodnevnicu može, kao i svaki drugi iskaz, postati puki zvuk. Za Zulejhu je ona uvjerenje, ona se obraća Bogu i kada u to vrijeme vladajuća ideologija proglašava da Boga nema.

Za obraćanje Bogu Jahina bira standardni oblik Allah (Аллах) na ruskom jeziku:

*Аллах Всемогущий, на все твоя воля* (Яхина 2019:102).

„Kucnuo je čas. *Allahu Svemogući*, daj da ostvarim zamisao – dok se niko ne probudi“ (Jahina 2016:7).

Uzdajući se u Božiju milost i ne padajući u očaj, tada Zulejha spominje Boga ili mu se obraća imenom *Alla* (na tatarskom *Алла*):

„I *Alla*, šta će biti ovoga puta? Ona žmuri, u trenu spušta oznojeno čelo na hladan patos“ (Jahina 2016:37).

„Ne, nije joj se učinilo, ne može biti greška: ono isto kucanje. Četka joj ispada iz ruku, kotrlja se po podu. Zulejha podiže oči – susreće muževljev teški pogled. *Alla saklasin*, Murtaza, zar opet?!“ (Jahina 2016:36).

<sup>17</sup> „Ferešte – anđeo“ (Jahina 2016:29).

„Ove zime je malo vukova, suphan Allah, zato se Murtaza ne boji da zadugo ostavlja konja samog“ (Jahina 2016:17).

Tatarski kulturno specifični elementi u romanu imaju konotacije koje bi se teško mogle zadržati u prijevodu na ruski. Jedan od takvih primjera je *El-Fatiha* prenesena transliteracijom. Pod vodom, otimajući se za dah, Zulejha uči:

„*Бисмилляхи рахмани рахим... (...)* Альхамду лилляхи рабби... (...) *Аляммин... Аляммин... Аля...*“ (Яхина 2019:223).

Instinktivna borba za život djeteta čije pokrete osjeća u sebi više nego za svoj život dio je Zulejhinog puta spoznaje smisla života u majčinstvu.

#### 4. Zaključak

Kulturno specifični elementi upotrijebljeni u romanu G. Jahine *Zulejha otvara oči* pokazuju etnokulturne karakteristike, materijalni i duhovni život Tatara 30-ih godina prošlog stoljeća. Jahina nizom detalja opisuje tatarsko selo, porodicu i napose jednu ženu, suočavanje s novom vlašću i progonstvo. U folklorno-mitološkoj leksici sažima se pogled na svijet jednog naroda. Interesantne primjere narodnog vjerovanja u romanu čini svijet duhova. Kako bi se spasila od grubosti svijeta, u legendama o mitskim bićima, u vjeri u Boga Zulejha traži objašnjenja i norme po kojima će istrpjeti nesreće i, ne padajući u očaj, živjeti. U radu je pokazano da uvjerljiva i funkcionalna upotreba kulturno specifičnih elemenata može obogatiti književno djelo i biti zanimljiva i čitateljima oblikovanim u drugim povijesnim iskustvima i jezicima.

#### Izvor

Яхина, Гузель Шамилевна (2019), *Зулейха открывает глаза*, Редакция Елены Шубиной, Издательство АСТ, М.

#### Literatura

Ахманова, Ольга Сергеевна (1966), *Словарь лингвистических терминов*, Издательство: Советская энциклопедия, М.

- Баязитова, Флёра Саидовна, Гузалия Сайфулловна Хазиева-Демирбаш (2016), „Лексика обрядов имянаречения в татарском языке (по материалам диалектологических экспедиций)“, *Вестник СПбГУ*, Сер. 9. Вып. 2, с. 99–111.
- Baker, Mona (2005), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London and New York
- Энциклопедия Кругосвет, *Татарский язык*, доступ по: [https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye\\_nauki/lingvistika/TATARSKI\\_YAZIK.html](https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/TATARSKI_YAZIK.html) [pristup stranici 29. 8. 2020]
- Jahina, G. (2016), *Zulejha otvara oči*, prev. Mečanin, Radmila, Samizdat B92, Beograd Культурно-просветительная газета. Казанские истории. *Гузель Яхина – прирожденная волшебница*, доступ по: [https:// history-kazan.ru/16312-guzel-yakhina](https://history-kazan.ru/16312-guzel-yakhina) [pristup stranici 14. 9. 2020]
- Левина, Вера Николаевна (2010), „Комплексное исследование текста в современных условиях языковой коммуникации“, *Вестник ТГУ*, доступ по: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompleksnoe-issledovanie-teksta-v-sovremennyh-usloviyah-yazykovoy-kommunikatsii> [pristup stranici 22. 2. 2020]
- Маковский, Марк Михайлович (1996), *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов*, Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, М.
- Nasr, Seyyed Hossein (2004), *Živi sufizam: Ogledi o sufizmu*, Ibn Sina, Sarajevo.
- Нелюбин, Лев Львович (2003), *Толковый переводоведческий словарь*, Флинта, М.
- Newmark, Peter (1988), *A Textbook of Translation*, Prentice Hall, New York
- Nida, Eugene A., William D. Reyrburn (1981), *Meaning across Cultures*, Orbis Press, Maryknoll, New York
- Саттарова, Мадина Рашидовна (2014), „Сакральная лексика современного татарского языка (на материале толкового словаря)“, *Современные проблемы науки и образования*, № 6.
- Словари и энциклопедии на Академике, доступ по: <https://dic.academic.ru> [pristup stranici 26. 7. 2020]

- Sharif, Mian Mohammad (1990), *Historija islamske filozofije I-II*. August Cesarec, Zagreb
- Tanović, Ilijas (2009), „Oznake materijalne i duhovne kulture u govoru Sarajeva: Lingvokulturološki aspekt“, u: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Виноградов Венедикт Степанович (2001), *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)*, Изд. Института общего среднего образования РАО, М.
- Влахов, Сергей, Сидер, Флорин (1980), *Непереводимое в переводе, Международные отношения*, М.

### **Culture-Specific Elements in *Zuleikha Opens Her Eyes* by Guzel Yakhina**

#### ***Abstract***

The paper analyses culture-specific elements related primarily to the Tatar spiritual culture described in the novel *Zuleikha Opens Her Eyes* (Зулейха открывает глаза) by Guzel Yakhina. Lexemes and expressions that represent a part of the ethnographic and older folklore tradition, mythological creatures, Tatar folk beliefs, lexicon related to religion, i.e. mentioning of God, will be discussed from the linguo-cultural aspect. Culture-specific elements referring to material and spiritual culture are interconnected but the main subject of the analysis does not include the lexis of naming phenomena and items for everyday use. Therefore, what will be discussed are the words comprising culturally specific semantics primarily related to the spiritual world of the main character and the culture to which the character belongs. The paper also briefly discusses the usage of culture-specific elements.

**Key words:** *culture-specific elements, Tatar culture, Tatar language*



Pavel OCEPEK

## **"NE, NE ZAPIRAJMO, ODPRIMO!" O LEKTORATU SLOVENSKEGA JEZIKA NA ODDELKU ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI FF UNSA**

Prispevek predstavlja zgodovino in razvoj mreže lektoratov slovenskega jezika, ki deluje v okviru programa Slovenščina na tujih univerzah na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, pri čemer se osredotoča na ponovno vzpostavitev ter delovanje lektorata na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Sarajevu. Ob tem je predstavljena analiza izsledkov ankete, ki pokaže, kdo so študentje, ki se na sarajevski slovenistiki učijo slovenščine, in odgovori na vprašanje, zakaj se študenti na sarajevski slovenistiki tako množično učijo slovenščine. V zaključku prispevek s predstavitvijo štiriletnega mednarodnega pilotnega projekta *"Kaj pa književnost in kultura?"* odgovarja na vprašanje, ali je ob poučevanju in raziskovanju mogoče v določenem časovnem obdobju študentom in širšemu univerzitetnemu okolju v tujini podrobno predstaviti slovensko sodobno književnost in kulturo.

**Ključne besede:** *slovenščina, drugi in tuji jezik, lektorat, sarajevska slovenistika, kulturni projekti*

### **1. Uvod**

Program Slovenščina na tujih univerzah (STU) je del Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (FF UL), pri čemer je CSDTJ tudi nosilec programa na nacionalni ravni. Osrednja naloga programa STU je podpora slovenistikam po svetu, pri čemer je slovenistika skupek znanstvenih disciplin, ki preučujejo in raziskujejo ter poučujejo slovenski jezik, slovensko književnost in slovensko kulturo. Slovenistika je tudi del študijskih programov na univerzah po svetu, kjer jo bodisi poučujejo bodisi

raziskujejo. To nalogo med drugimi na univerzah po svetu opravljajo učitelji slovenščine na tujih univerzah (učitelj)<sup>18</sup>, ki poučevanje izvajajo kot del predmetov v okviru študijskih smeri ali v obliki lektorata slovenščine kot tujega jezika, in sicer v obliki obveznega, obveznega izbirnega, izbirnega ali celo fakultativnega predmeta.

Med druge osrednje naloge programa STU sodi tudi "skrb za učitelje ter skupaj z njimi spodbujanje učenja ter poučevanje slovenščine, širjenje vedenja o njej ter krepitev znanstvenoraziskovalnega dela in mednarodnih stikov na univerzitetni ravni" (Šiškovič Nidorfer 2019:11). Program STU ne le podpira in omogoča delovanje učiteljev, temveč jih povezuje v skupne projekte, za učitelje organizira strokovna srečanja, dodatna izobraževanja in strokovna izpopolnjevanja ter skrbi za učna gradiva. Program STU ima v svoji osnovi državni in nacionalni pomen, kajti delovanje slovenistik na tujih univerzah državi predstavlja učinkovit in kreativen, predvsem pa akademski pristop pri uveljavljanju ter prepoznavnosti slovenskega jezika, književnosti in kulture v svetu. K temu pripomoreta tudi vsakoletni dvotedenski Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK) in mednarodni znanstveni slovenistični Simpozij Obdobja, ki sta prav tako del dejavnosti programa STU, prvi od leta 1965, drugi pa od leta 1979.

Na FF UL se je delovanje programa STU sicer pričelo že v 60. letih prejšnjega stoletja, in sicer "ko je poseben odbor odločal o dejavnostih, povezanih s slovenščino na univerzah po svetu, o izbiri lektorjev, gostovanjih članov oddelka in pošiljanju slovenistične literature na tuje univerze" (Šiškovič Nidorfer 2019:10). V nadaljevanju se je tudi uradno uveljavil princip izmenjave s tujimi univerzami, ki so redno pošiljale svoje lektorje na FF v Ljubljani. "Sredi leta 1968 pa je bila dejavnost umeščena tudi v 22. člen Statuta Filozofske fakultete" (Šiškovič Nidorfer 2019:10), kar je pomenilo finančno podprtje, in sicer z namenskimi sredstvi. Kasneje v študijskem letu 1972/73 je v okviru Oddelka za slovenske jezike in književnosti začela delovati Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah, ki je sistematično skrbela tako za učitelje kot za razvoj mreže lektoratov na tujih univerzah. Prelomnico v delovanju je pomenilo leto 1992, ko je bila dejavnost prej omenjene Komisije

<sup>18</sup> Zaradi jasnosti in lažje berljivosti besedila uporabljam moško obliko spola kot inkluzivno in spolno nezaznamovano. Vključuje moške, ženske ter tudi vse druge družbene spolne kategorije in identitete.

kot Program STU umeščena v novoustanovljeni CSDTJ. Ustanovitev je pomenila potrebno infrastrukturo za postopen in dolgoročen razvoj znanstvene discipline: slovenščina kot drugi in tuji jezik (Pogorelec, Pirih Svetina, Stabej, Frbežar idr.). CSDTJ do danes ostaja del Oddelka za slovenistiko in posebna enota FF UL. Ob programu STU so v delovanje CSDTJ vključeni še drugi programi: Izobraževanje, Izpitni center, Slovenščina za otroke in mladostnike, Tečajji slovenščine, Založništvo, vsem pa je skupni imenovalec celovita skrb in razvoj področja slovenščine kot drugega in tujega jezika (<https://centerslo.si/>).

Od leta 2000 pa vse do danes je skrb ob vsakoletni vsebinski realizaciji programa STU predvsem namenjena urejanju tako pravno formalnega kot tudi materialnega statusa tako programa kot njegovih izvajalcev ter širjenju in uveljavljanju mreže slovenistik po svetu.<sup>19</sup> Program STU ostaja program z nacionalnim pomenom, ki ga urejajo in podpirajo različni pravni akti, tako Uredba RS za javne uslužbenke napotene na delo v tujini, ki ureja financiranje zaposlenih, Pravilnik o delovanju programa STU, ki ureja pravno formalni status 33 kariernih učiteljev, kot drugi: Zakon o visokem šolstvu, Zakon o odnosih RS s Slovenci zunaj njenih meja, Zakon o Slovenski matici itd. Program STU se prepleta tudi z resolucijami, v katerih je opredeljen tako nacionalni interes kot tudi jezikovna politika (npr. Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014-2018 (ReNPJP14-18)). Vsi ti predpisi in zakonske ureditve omogočajo, da se danes na 62 slovenistikah po svetu izvajajo lektorati slovenskega jezika, književnosti in kulture, kjer se vsako leto slovenščino uči več kot 2000 študentov, ter da na 27 izmed njih delujejo dodiplomske in/ali podiplomske študijske smeri slovenskega jezika, književnosti in kulture, v okviru katerih povprečno vsako leto nastane okoli 50 diplomskih in magistrskih nalog ter do 5 doktorskih disertacij (Šiškovič Nidorfer 2019:10-14). Nacionalni interes in velika angažiranost pri urejanju pravno formalne in finančne podstati delovanja programa STU sta v zadnjih 20 letih omogočila odprtje več kot 15 novih slovenistik po svetu. Med temi je tudi slovenistika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF UNSA, ki je začela delovati leta 2015.

---

<sup>19</sup> V vsakoletnem poročilu o delovanju CSDTJ je s svojim poglavjem zastopan tudi Program STU: <https://centerslo.si/o-nas/letna-porocila/>.

## Sarajevska slovenistika

Zgodovina slovenistike na FF UNSA sega v leto 1974, ko se je začel pouk slovenskega jezika, književnosti in kulture na tedanjem Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti. Lektorat slovenskega jezika, v okviru katerega so izmenično poučevali Jasna Honzak Jahić (večkrat), Velemir Gjurin in Ljubica Črnivec, je deloval vse do leta 1992, ko je bilo delovanje zaradi vojne na področju bivše Jugoslavije za 23 let prekinjeno. V tedanjem osemnajstletnem obdobju je bilo na sarajevski slovenistiki letno od 10 do 25 študentov, ki so se udeleževali tudi SSJLK na FF UL.

Po večletnih prizadevanjih CSDTJ FF UL, profesorjev in vodstev fakultet na obeh straneh ter tudi z diplomatsko podporo od leta 2014 je bil lektorat slovenskega jezika 29. septembra 2015, kot rečeno, ponovno odprt. K temu je doprineslo tudi zavedanje, da ima lektorat ob tradicionalno močnem gospodarskem in zunanje političnem sodelovanju med državama širši pomen, saj v Sarajevu že 85 let v okviru velike slovenske skupnosti deluje Slovensko društvo Cankar Sarajevo in od leta 2014 pod okriljem Ministrstva za šolstvo RS in Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu poteka Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture. Za uspešen vnovičen začetek in postopen razvoj slovenistike so ob financiranju RS in velikem angažmaju programa STU v okviru CSDTJ FF UL zaslužni tudi mnogi posamezniki na FF UNSA (Ocepek 2019:38).

Sarajevska slovenistika se izvaja v zimskem in letnem semestru kot obvezni izbirni predmet v 1. letniku enopredmetnega in dvopredmetnega podiplomskega/magistrskega študija na oddelku, kot izbirni predmet v 1. ali 2. letniku podiplomskega/magistrskega študija katerekoli smeri na FF UNSA in kot fakultativni predmet za vse zainteresirane študente vseh dodiplomskih ali podiplomskih programov članic UNSA. Slednji se lahko slovenščine učijo štiri semestre (dve leti) in ob uspešnem zaključku pridobijo potrdilo, ki ga izda FF UNSA.

Število študentov se od odprtja dalje postopno povečuje (Preglednica 1). Redno se udeležujejo SSJLK, prihajajo na študijske izmenjave ali po njihovih pričevanjih študij nadaljujejo na eni izmed univerz v Sloveniji.

Preglednica 1:

Število študentov pri predmetih lektorata slovenščine na FF UNSA 2015/16–2019/20

Predmet	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
<b>Obvezni izbirni predmet:</b>					
<b>Slovenski jezik I. in II.</b>					
(1. letnik enopredmetnega in dvopredmetnega podiplomskega/magistrskega študija na oddelku.)	5	3	1	2	1
<b>Izbirni predmet:</b>					
<b>Slovenski jezik I. in II.</b>					
(1. ali 2. letnik podiplomskega/magistrskega študija katerekoli smeri na FF UNSA.)	7	22	20	18	6
<b>Fakultativni predmet:</b>					
<b>Slovenski jezik I. in II.</b>					
(Zainteresirani študenti vseh dodiplomskih ali podiplomskih programov članic UNSA.)	35	20	30	46	98
<b>Fakultativni predmet:</b>					
<b>Slovenski jezik III. in IV.</b>					
(Zainteresirani študenti vseh dodiplomskih ali podiplomskih programov članic UNSA.)	/	23	9	10	18
Skupaj	47	68	60	76	123

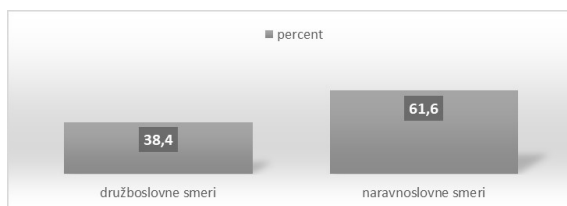
### **1.1. Anketa o študentih fakultativnega predmeta, 2019/20**

V študijskem letu 2019/2020 se je število študentov, predvsem tistih, ki se slovenščine učijo pri Fakultativnem predmetu: Slovenski jezik I. in II občutno povečalo, in sicer na 98. Med njimi sem s pomočjo vprašalnika izvedel anketo. Z njo sem želel pridobiti informacije, kaj študirajo, zakaj se učijo slovenščine, koliko časa se je nameravajo učiti in kje so izvedeli informacijo o možnosti učenja slovenskega jezika kot fakultativnega predmeta na FF UNSA.<sup>20</sup>

<sup>20</sup> Kot metodo analize sem uporabil osnovno opisno statistiko (frekvenčne porazdelitve, osnovne opisne statistike, kot so aritmetična sredina, standardni odklon, minimum in maksimum).

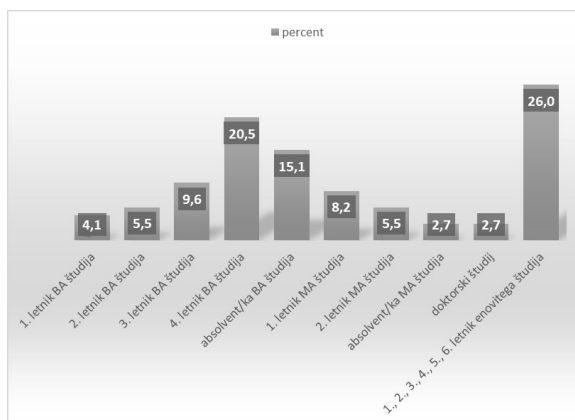
Anketa je vsebovala šest vprašanj, in sicer izbirnega tipa. Anketirani so jo prijeli natisnjeno na papir. Imeli so 20 minut časa, da jo izpolnijo. Anketiranje je bilo izvedeno 26. 11. 2019, in sicer v živo v predavalnici 127(II) FF UNSA. V anketi je sodelovalo 73 študentov, kar je 74, 5% vseh študentov, vpisanih k fakultativnem predmetu Slovenski jezik I. in II. v štud. letu 2019/20. K sodelovanju so bili povabljeni teden dni prej, in sicer prek e-pošte in ustno na zadnjem predhodnem srečanju. Vsi anketirani so dogovorili na vsa vprašanja.

Grafikon 1: Smer študija anketiranih (%)

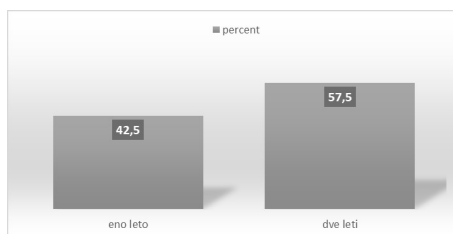


Kar 61, 6 odstotka vseh anketiranih študira na naravoslovnih študijskih smereh, 38, 4 odstotka je študentov na družboslovnih študijskih smereh, od tega jih največ, 26 odstotkov, študira v okviru enovitega študijskega programa, 20, 5 odstotka študentov trenutno obiskuje 4. letnik dodiplomskega (BA) študija, sledijo absolventi dodiplomskega (BA) študija, 15, 1 odstotka, in študenti 3. letnika dodiplomskega (BA) študija, in sicer 9, 6 odstotka. Najmanj, 2, 7 odstotka, anketirancev je vpisanih kot absolventov podiplomskega (MA) študija in na doktorskem študiju, 2, 7 odstotka.

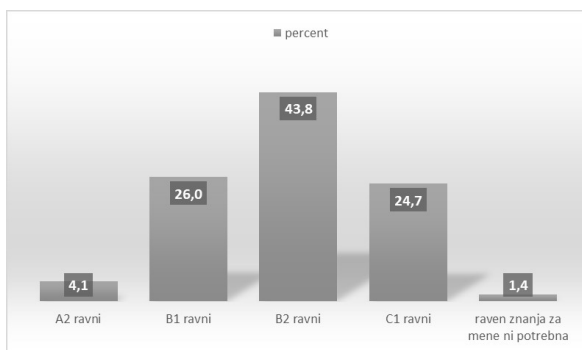
Grafikon 2: Letnik študija anketiranih (%)



Grafikon 3: “Slovenščine se nameravam učiti ...” (%)



Grafikon 4: “Doseči želim nivo znanja na ...” (%)

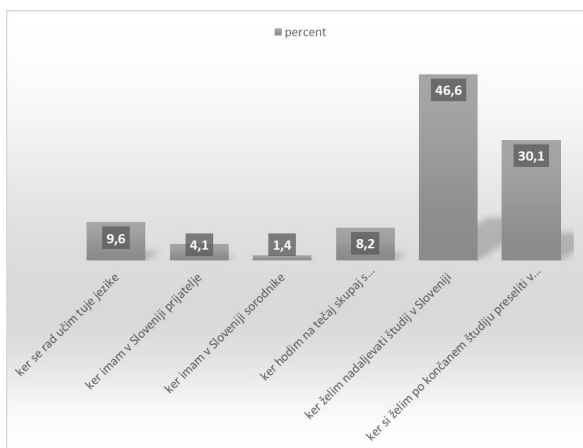


Na vprašanje, koliko časa se želijo učiti slovenščine (Grafikon 3), je kar 57, 5 odstotka anketirancev odgovorilo, da dve leti, 42, 5 odstotka pa eno leto, pri čemer jih skoraj polovica, 43, 8 odstotka, želi doseči raven znanja na B2 (Grafikon 4). Slaba četrtnina anketirancev, 24, 7 odstotka, ima željo, da doseže raven C1, dobra četrtnina, 26 odstotkov, pa raven B1. Najmanj anketirancev, skoraj neznamenat delež z 1, 4 odstotka je takšnih, ki menijo, da zanje raven znanja ni pomembna. Iz odgovorov, predstavljenih v Grafikonu 4, je moč sklepati, da je večina anketirancev močno motiviranih za učenje slovenskega jezika, pri čemer imajo pred seboj jasno določen cilj, ki se izraža z željo po doseganju posamezne ravni jezikovnega znanja, pri čemer izstopa raven B2, sledijo pa B1 in C1.

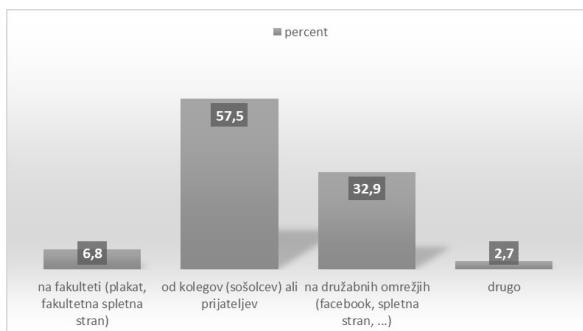
Ugotovitev v prejšnjem odstavku, da so študentje zelo motivirani za učenje jezika in da imajo pred seboj točno določen cilj, potrjujejo odgovori na naslednje vprašanje, in sicer, zakaj se učijo slovenščine. Kot je prikazano v Grafikonu 5, je skoraj polovica anketirancev, 46, 6 odstotka, odgovorila, da želi nadaljevati študij v Sloveniji. Skoraj tretjina njih, 30, 1 odstotka, pa se slovenščine uči zato, ker si želijo po končanem študiju poiskati zaposli-

tev v Sloveniji. Slabih 10 odstotkov (9,6 odstotka) anketirancev se slovenščine uči zato, ker se radi učijo tuje jezike, ali pa zato, ker predmet obiskujejo skupaj s prijatelji (8,2 odstotka), nekaj anketirancev pa zato, ker imajo v Sloveniji bodisi prijatelje, 4,1 odstotka, bodisi sorodnike, 1,4 odstotka.

Grafikon 5: “Slovenščino se učim zato, ker ...” (%)



Grafikon 6: “Za fakultativni predmet slovenskega jezika na FF UNSA sem izvedel/a ...” (%)



Opomba: kot drugo so študenti zapisali tudi “Slovensko društvo Cankar Sarajevo”.

Na zadnje anketno vprašanje (Grafikon 6), kje so anketiranci izvedeli za možnost učenja slovenskega jezika kot fakultativnega predmeta na FF UNSA, jih je dobra polovica, 57,5 odstotka, odgovorila, da od kolegov na fakulteti. 32,9 odstotka anketirancev je informacijo našlo na družbenih omrežjih, kot so facebook ali druga socialna omrežja, le 6,8 odstotka jih je informacijo dobilo preko plakata oziroma fakultetne spletne strani. Nekaj



anketirancev, 2, 7 odstotka, pa je takih, ki so zapisali, da so informacijo o možnosti učenja dobili pri Slovenskem društvu Cankar Sarajevo.

Anketa je pokazala, da se slovenščine kot fakultativnega predmeta, ki se izvaja v okviru lektorata slovenistike na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na FF UNSA, predvsem učijo študentje, ki prihajajo iz naravoslovnih smeri drugih članic UNSA in se jezika želijo učiti dve leti, torej toliko, kolikor jim je omogočeno. Še posebej pa iz ankete izstopa ugotovitev, da se slovenščine učijo študenti zaključnih letnikov dodiplomskega in podiplomskega študija, ki so visoko motivirani, saj imajo pred seboj točno določen cilj, bodisi, da bodo svoje izobraževanje nadaljevali na eni izmed univerz v Sloveniji, bodisi, da bodo po končanem študiju v Sloveniji začeli s svojo poklicno kariero. Zato je večina takšnih, ki si želi doseči raven znanja slovenskega jezika na stopnji B2.

## **1.2. "Kaj pa književnost in kultura?"**

Ob poučevanju in raziskovanju je učitelj v obdobju od 2015/16 do 2018/19 vodil štiriletni mednarodni pilotni projekt "Kaj pa književnost in kultura?". Osnovni cilj projekta je bil preveriti, ali je v določenem časovnem razponu mogoče študentom slovenistike in širšemu univerzitetnemu okolju predstaviti slovensko sodobno književnost in kulturo, pri čemer je bila še posebej izpostavljena literatura, ki jo v Sloveniji pišejo ženske. (Ocepek 2019:39).

Predstavitev slovenske literature je vključevala gostujoča predavanja (Alojzija Zupan Sosič, Mateja Pezdirc Bartol, Silvija Borovnik in Barbara Korun), individualne in skupinske literarne večere s slovenskimi pesnicami (Barbara Korun, Lucija Stupica, Alja Adam, Maja Vidmar, Veronika Dintinjana, Ana Svetel, Ana Pepelnik in Nataša Velikonja), izid pesniške zbirke *Grad oslikan balonima i kišom* (2019) (izbor sodobne poezije enajstih slovenskih pesnic v prevodu Dejana Tešića, pod mentorstvom učitelja, založba ART Rabic, Sarajevo) in obsežno objavo *Sodobna slovenska literatura* v osrednji bosanski reviji za književnost in kulturo *Život*, ki jo od leta 1953 izdaja Društvo pesnikov in pisateljev Bosne in Hercegovine. V 10., jubilejni številki je v aprilu 2019 pod rubriko *Govor drugih* (ur. Pavel Ocepek), v prevodu Dejana Tešića pod mentorstvom učitelja, izšel obširen pregled sodobne slovenske literature, ki so ga pripravile in z esejmi opremile

profesorice s FF UL: Irena Novak Popov (poezija), Alojzija Zupan Sosič (proza) in Mateja Pezdirc Bartol (dramatika).

Predstavitev slovenske kulture je vključevala tudi gostujoča kulturološka in jezikoslovna predavanja (Barbara Orel, Vojko Gorjanc, Damjan Huber in Irena Stramljič Breznik, Maja Đukanović), okroglo mizo *Tudi drugi se učijo mojega jezika*, na kateri so sodelovali vodja programa STU na CSDTJ FF UL (Mojca Šiškovič Nidorfer) in sodelavci FF UNSA (Marina Katnić Bakaršić, Amela Šehović, Halid Bulić, Enisa Bajraktarević, Elma Durmišević-Cernica), pripravo obsežne skripte *Slovenska kultura* (nastale v okviru projekta STU *Svetovni dnevi slovenske kulture*), razstavo *Sledi, ki ostajajo* (*Svetovni dnevi Ivana Cankarja*) in *I., II. in III. dneve sodobnega slovenskega filma* (kino Meeting point Sarajevo), ki so bili izvedeni v tesnem sodelovanju s Slovenskim filmskim centrom. Nadgradnjo projekta sta predstavljali dve strokovni ekskurziji študentov v Slovenijo.

Več kot 18 dogodkov je tako v štirih letih osmislilo eksperimentalni projekt "Kaj pa književnost in kultura?" in pokazalo, da je na tuji slovenistiki, ki deluje v okviru lektorata, ob poučevanju jezika moč poglobljeno predstaviti tako nacionalno literaturo kot kulturo, ob tem pa naslednjim generacijam zapustiti trajna gradiva. Pri tem pa ni zanemarljivo dejstvo, da so največ pozornosti med študenti, akademskim osebjem in širšo zainteresirano publiko ter v sarajevski medijski krajini pritegnili dogodki, ki so bili povezani z ustvarjanjem, ki ga v Sloveniji podpisujejo ženske.

## 2. Zaključek

Kljub temu da se v zadnjem desetletju ali dveh akademski prostor po vsej Evropi, če ne že kar po celem svetu, hitro spreminja, mnogokje krči, da se zapirajo ali preoblikujejo predvsem oddelki za jezike, klasični študiji jezikov, da drastično upada število študentov, so se večletna prizadevanja, da se na Univerzi Sarajevo ponovno odpre slovenistika, pokazala kot utemeljena. Slovenistiki v Sarajevu se je uspelo močno zasidrati tako v univerzitetni prostor kot tudi v širše okolje, razvila je odlično sodelovanje s slovensko skupnostjo, s slovenskimi gospodarskimi subjekti, ki delujejo na območju Bosne in Hercegovine, kot tudi s pomembnimi kulturnimi institucijami in se uveljavila kot prepoznavna glasnica slovenske besede in promotorka slovenske znanstvene misli, književnosti in kulture.

Število študentov iz leta v leto raste, predvsem tistih, ki se slovenščine učijo kot fakultativni predmet v okviru lektorata slovenistike na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na FF UNSA. Anketa je pokazala, da se slovenščine fakultativno v večini učijo študenti zaključnih letnikov naravoslovnih smeri, ki so visoko motivirani in imajo pred seboj točno določen cilj: v Sloveniji nadaljevati izobraževanje oziroma začeti poklicno pot.

Razlogov, ki so pripomogli k uspešnemu razvoju slovenistike, je zagotovo več, potrebno jih je iskati v zgodovinski navezanosti med državama, skupni polpretekli zgodovini in v aktivnem ter recipročnem akademskem sodelovanju med obema državama, v ekonomsko gospodarski navezanosti ter odnosih in nenazadnje v geopolitičen položaju obeh držav v mednarodni skupnosti. Ob tem pa je potrebno dodati, da so vsi deležniki od snovanja, ponovnega odprtja do uspešnega razvoja pripomogli s svojim institucionalnim kot tudi osebnim angažmajem in z zavedanjem, da pomen lektorata kateregakoli jezika v nekem akademskem prostoru presega ozko, enoznačno poučevanje jezika, promocijo književnosti ter kulture in da se pomen lektorata razširja v polje multiplikativnih učinkov, ki se dolgoročno odražajo v vseh strukturah družbenega delovanja.

## **Literatura:**

- Bašović, Almir, ur. (2019), *Život, letn. LXVII, ŠT. 1–2*, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Ferbežar, Ina, Marko Stabej (2002), "Slovene as a second language: Infrastructure and language policy", *Strani jezici: časopis za primijenjenu lingvistiku* 32 (3/4), 235–243, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Ferbežar, Ina, Nataša Pirih Svetina (2004), "Certificiranje slovenščine kot drugega/ tujega jezika – zgodovina in perspektive", *Jezik in slovstvo* 49 (3/4), 17–33, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana
- Korun, Barbara (2016), "Poezija", u: Almir Bašović, ur: *Život, letn. LXV, ŠT. 4*, 150–153, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Mikulić, Goran, ur. (2018), *Grad oslikan balonima i kišom, Antologija savremene slovenačke ženske poezije*, Art Rabic, Sarajevo

- Novak Popov, Irena (2019), "Uvodna skica za čitanje savremene slovenske poezije", u: Almir Bašović, ur.: *Život, letn. LXVII, ŠT. 1-2*, 278-284, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Ocepek, Pavel, ur. (2019a), *Govor drugih: Savremena slovenska književnost v Život, letn. LXVII, ŠT. 1-2*, 278-385, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Ocepek, Pavel (2019b), "Slovenistika na Univerzi v Sarajevu", u: M. Šiškovič Nidorfer idr., ur.: *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*, 38-40, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana
- Pezdirc Bartol, Mateja (2019), "Savremena slovenska drama između intime i društvene kritike", u: Almir Bašović, ur.: *Život, letn. LXVII, ŠT. 1-2*, 351-356, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Pirih Svetina, Nataša (2020), "Slovenščina, ki je ni bilo v javnosti", u: Logar, Nataša; Gorjanc, Vojko, ur.: *Teorija in praksa-posebna številka 2020*, Založba FDV, Ljubljana
- Pogorelec, Breda (1999), "Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik", u: Marja Bešter in Erika Kržišnik, ur.: *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*, 7-15, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana
- Stabej, Marko (2014), "Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje", *Jezik in slovstvo* 49 (3/4), 5-16, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana
- Stupica, Lucija (2017), "Poezija", u: Almir Bašović, ur.: *Život, letn. LXVI, ŠT. 5*, 132-137, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Šiškovič Nidorfer, Mojca, Simona Kranjc, Mateja Lutar, ur. (2019), *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana
- Šiškovič Nidorfer, Mojca (2019), "O slovenistikah in programu Slovenščina na tujih univerzah", u: M. Šiškovič Nidorfer idr., ur.: *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*, 9-14, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana
- Zupan Sosič, Alojzija (2019), "Savremena slovenska proza nakon 1990", u: Almir Bašović, ur.: *Život, letn. LXVII, ŠT. 1-2*, 317-325, Društvo pisaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo

**”No, let's not close, let's open!”**

**About the Slovene lectureship at the Department of Slavonic Languages and literatures at the Faculty of Arts, University of sarajevo**

*Abstract*

The paper presents the history and development of the network of Slovene lectureships under the auspices of the programme 'Slovene at foreign universities' at the Center for Slovene as a Second and Foreign Language at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, with a focus on the re-establishment and operation of the lectureship at the Department of Slavonic Languages and Literatures at the Faculty of Arts, University of Sarajevo. The paper also analyses the results of a survey revealing which students study Slovene as part of the Slovene lectureship in Sarajevo and answers the question why so many students choose to study Slovene. In the conclusion, the paper introduces the four-year international pilot project 'What about literature and culture?' in order to answer the question whether it is possible in a limited time, and alongside teaching and research responsibilities, to give students and the wider university community abroad a detailed picture of contemporary Slovene literature and culture.

**Key words:** *Slovene, second and foreign language, lectureship, Sarajevo Slovene studies, cultural projects*

Ismail PALIĆ

## ELEMENTI TRADICIONALNOGA I MODERNOGA U FRAZEOLOGIJI ILIJASA TANOVIĆA

*Frazeologija bosanskoga jezika* Ilijasa Tanovića (2000) izuzetno je vrijedna i zanimljiva knjiga. Riječ je o monografiji koja pruža prvi potpuniji opis frazeološkog blaga bosanskoga jezika, opis koji je plod desetogodišnjeg istraživanja. Sam naslov knjige sugerira, kako to i sam autor ističe, dvoje: naučnu disciplinu koja se bavi proučavanjem frazeoloških jedinica te ukupni frazeološki fond jednog jezika. Ova knjiga u sebi je spojila obje te odrednice: ona je svojevrsno utemeljenje (ili barem učvršćenje temelja) naučnog pristupa frazeološkom sistemu bosanskoga jezika; k tome ona je i minifrazikon toga jezika. U ovom prilogu predstaviti ću u osnovi Tanovićev pristup frazeologiji s ciljem da ukažem na elemente tradicionalnih postavki i tumačenja razvijenih prije svega u slavistici (uključujući i južnu slavistiku) na jednoj strani te elemente koji karakteriziraju moderne pristupe frazeologiji. Nastojat ću pokazati kako je Tanović svoj pristup u osnovi izgradio na temeljima tradicionalnih tumačenja, ali je također dijelom pokazao otvorenost prema drugačijim razumijevanjima frazeologije.

**Ključne riječi:** *frazeologija, frazem, idiom, Tanović, tradicionalni pristup, moderni pristupi*

*Frazeologija bosanskoga jezika* Ilijasa Tanovića (2000) prva je knjiga u bosnistici koja se primarno zanima frazeologijom toga jezika. Podijeljena je u dva dijela. U prvome dijelu autor se bavi teorijskim promišljanjem frazeologije, a u drugome donosi popis uočenih i izdvojenih frazema u korpusu istraživanja koji obuhvaća dvadeset i pet djela bosanskohercegovačkih pisaca 20. stoljeća.

U središtu Tanovićeva zanimanja jesu pitanja terminološkog određenja frazeoloških jedinica ili frazema, odnosa kojima se ove jedinice odlikuju na sintagmatskoj i paradigmatškoj osi, zatim pitanja ekspresivno-

emocionalnih i stilskih obilježja frazema te njihovih sintaksičkih i semantičkih osobina, njihova leksikografskog statusa te na koncu njihove tipologizacije. Iz navedenog popisa širih tema kojima se bavi očita je njegova namjera da ponudi neku vrstu “utemeljenja” frazeologije u bosnistici. Tok ove discipline u bosnistici nakon Tanovićeve *Frazeologije* uglavnom se odvijao putem koji je on trasirao. U nastavku ću se osvrnuti na temeljne aspekte Tanovićeve tumačenja frazeologije nastojeći ukazati na glavne smjernice njegova teorijsko-metodološkog pristupa.

Ilijas Tanović po svojoj je osnovnoj naučnoj vokaciji bio slavist i rusist, te je potpuno očekivano da su na njegovo razumijevanje frazeologije i oblikovanje vlastitoga teorijsko-metodološkog pristupa najviše utjecali ruski naučnici i teoretičari. Kako je poznato, A. A. Potebnja i E. D. Polivanov, a posebno V. V. Vinogradov, mogu se smatrati utemeljiteljima frazeologije. Vinogradov je dao puni zamah toj disciplini ne samo u rusistici i slavistici nego i općenito u lingvistici; zapravo tek nakon njegovih radova sredinom 20. stoljeća frazeologija je postala samostalna lingvistička disciplina. Na Tanovića, naravno, nije samo neposredno utjecala klasična ruska frazeologija nego i frazeologija koja se oblikovala i razvijala u tom duhu općenito u slavistici, a posebno na južnoslavenskom području (usp. Matešić, Menac, Fink Arsovski, Mršević-Radović i dr.) i koju općenito možemo nazvati “tradicionalnim pristupom” ili “tradicionalnom školom”. S druge strane Tanović je u oblikovanju svoga pristupa išao ukorak s novim tumačenjima koja su se polazeći od “klasičnih” ideja Vinogradova i njegovih neposrednih sljedbenika razvijala u rusistici i slavistici u drugoj polovici 20. stoljeća pa do njegova konca, kad se i pojavljuje Tanovićeve knjige. Nema nikakve sumnje da su ta nova tumačenja i razumijevanja bila motivirana i kretanjima unutar moderne frazeologije na Zapadu, tako da se u Tanovića osjećaju i stanoviti utjecaji zapadnoevropske i američke frazeologije iako on, sudeći barem prema izvorima koje u svojoj raspravi navodi, uglavnom nije imao neposredan dodir s njima.

Kao najprimjereniji naziv za osnovnu frazeološku jedinicu Tanović (2000:27) uzima naziv *frazem(a)* i njegove sinonime *frazeološka jedinica* (ima prednost u leksikografiji) i *frazeološki izraz* (kao terminološku invarijantu). Već u ovom svom opredjeljenju on ne ide glavnim tokom tradicionalnog pristupa koji slijedeći ruske teoretičare preferira naziv *frazeologizam* (u južnoslavenskoj frazeologiji npr. Menac, Mršević-

Radović, Fink Arsovski i dr.), nego se odlučuje za rješenje koje je primjerenije sistemskom načinu izvođenja lingvističkih naziva osnovnih jedinica jezičke analize općenito, pa i u bosanskome (usp. *fonem, morfem, leksem*...). Taj naziv prihvaćen je i od dijela frazeologa koji djeluju na Zapadu (npr. Mel'čuk, Dobrovol'skij, Gréciano i dr.). Uvođenje reda u frazeološko nazivlje (pogotovo za osnovnu jedinicu) bilo je neophodno zbog "poplave" različitih naziva koja je zahvatila frazeologiju u cjelini (Tanović npr. navodi idiom, idiomatski izraz, idiomatska fraza, ustaljeni izraz, ustaljena kolokacija, ustaljena fraza, okamenjeni izraz, okamenjena fraza itd.; v. i Parizoska–Stanojević 2018). "Prema nekim lingvistima", ističe on, "većina termina označava posebne izraze, specifične na semantičkom, strukturnom ili na funkcionalnom planu. Na drugoj su strani lingvisti prema kojima se radi o istim jezičkim jedinicama, a različiti termini kojima se one imenuju predstavljaju terminološke sinonime" (Tanović 2000:22). Tanović je možda mogao otići i korak dalje i ostati samo pri nazivu frazem bez obzira na domen njegove upotrebe, za što sigurno postoje dobri razlozi. No i rješenje koje je ponudio svakako doprinosi jačem fokusiranju na osnovnu jedinicu u frazeološkoj analizi. (Primjetno je međutim da i sam možda čak češće korisiti naziv frazeološka jedinica nego frazem.)

Posebnu pažnju Tanović je poklonio nazivu *idiom* i složenim nazivima koji ga sadrže (npr. *idiomatska fraza* – s rečeničnom strukturom), budući da prema Vinogradovljevim riječima ti nazivi "u toku više od 400 godina postojanja u evropskim jezicima nisu dobili jedinstveno i općeprihvaćeno određenje" (Vinogradov 1977). U svojoj raspravi govori o vrlo složenom i zamršenom odnosu između frazema i idioma te zaključuje:

*Pod terminom idiom (idiomatska fraza) mi podrazumijevamo izrazito ekspresivnu frazeološku jedinicu s asocijativno-konotativnim značenjem i naglašenom stilskom markacijom. Većina idiomatskih fraza nastaje radikalnim pomjeranjem težišta sa primarne na sekundarnu semantičku denotaciju njezinih članova, tj. najvišim stepenom značenjske transpozicije od referencijalnog značenja riječi do asocijativno-konotativnog smisla fraza kao cjelina (Tanović 2000:27).*

Ovakvim svojim stavom Tanović (kao i neki drugi, npr. Matešić, Mršević-Radović, Maček, Zgusta i dr.) staje na suprotnu stranu onih lingvista koji idiomatičnost smatraju kategorijalnom odlikom frazema



neodvojivom od njihove semantičke strukture (Vinogradov, Kopilenko, Mel'čuk i dr.). U tome dakle ne slijedi glavni tok tradicionalnog pristupa, ali također ni preovlađujuće mišljenje u zapadnoj frazeologiji koje uzima idiom kao generički naziv osnovne frazeološke jedinice (to npr. vrijedi za gotovo sve američke frazeologe), a ne nazive povezane s nazivom "frazza", zato što takvi nazivi izazivaju asocijacije na nešto što je „značenjski prazno“ (ili eventualno na odgovarajuću sintaksičku konstrukciju kao gramatičku kategoriju). Iz istih razloga naziv *frazza* u južnoslavenskoj frazeologiji nije prihvaćen, a ni sam naziv *frazem* nije u potpunosti oslobođen asocijacije sa "semantički praznim, izlizanim", te se meni čini da bi i u bosnistici najbolje bilo prihvatiti i koristiti naziv *idiom* ili (po potrebi) složene nazive obrazovane od njega. Iako se i unutar tradicionalne škole razvilo tumačenje prema kojemu je idiom podvrsta osnovne frazeološke jedinice s neprozirnom ili slabo prozirnrom semantikom, mislim da bi takvo njegovo razumijevanje i definiranje vrijedjelo zanemariti za račun postojanja semantički neutralnog generičkog naziva. S druge strane potpuno sam svjestan koliko se teško prihvaćaju promjene u nazivlju, te ih stoga ne očekujem. U svakom slučaju Tanovićevo zalaganje za ekonomičnost frazeološke terminologije u bosnistici sasvim je opravdano i dobrodošlo.

Nakon izbora naziva Tanović se u više poglavlja i u vezi s različitim aspektima razmatranog problema bavi pitanjem definiranja frazeoloških jedinica i određenja njihovih temeljnih svojstava. To se nameće neizbježnim jer "[b]rojne definicije frazeoloških jedinica toliko se međusobno razlikuju kao da nije riječ o istim jezičkim jedinicama" (Tanović 2000:21). Razmatra odnos frazema i riječi te frazeoloških jedinica i sintagmi. Tradicionalni pristup u najširem uglavnom insistira na više bitnih odrednica osnovnih frazeoloških jedinica, a to su: (1) veza leksičkih riječi, (2) globalizirano značenje (transpozicija značenja sastavnica ili barem jedne sastavnice), (3) stabilan leksički sastav, (4) ustaljena gramatička struktura, (5) jedna gramatička funkcija, (6) reproduciranje u gotovom obliku, (7) ekspresivnost. Vinogradov (1977) npr. posebno značajnim smatra preneseno i slikovito značenje, ekspresivnost i nezamjenjivost bilo koje od frazeoloških komponenta njezinim sinonimom. Vjerovatno najutjecajniji južnoslavenski frazeolog (ili barem jedan od njih) Josip Matešić (1982) ovako to formulira:

*Frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspoložuci*

*pri tomu najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici.*

Nakon temeljitog pregleda i kritičke analize različitih mišljenja frazeologa o tome koje strukturno-semantičke odlike frazema treba smatrati osnovnim, kategorijalnim, Tanović iznosi vlastiti stav o tome:

*U frazeološki fond jednog jezika, po našem mišljenju, mogu se ubrojiti neslobodni, relativno čvrsti ustaljeni spojevi dviju ili više riječi, koji se reproduciraju u gotovom obliku, a čije su komponente pretrpjele potpunu ili djelomičnu semantičku transformaciju. Takve zaokružene višeleksemne cjeline sa transponiranim, globalnim značenjem obično se odlikuju ekspresivnošću i slikovitošću (Tanović 2000:72).*

I dalje:

*[M]i u frazeologiju ubrajamo leksičke spojeve i sintagme koje sadrže najmanje dvije autosemantičke riječi, od kojih je bar jedna semantički transponirana (od primarne denotacije do asocijativno-konotativnog značenja i smisla). Sintaksička struktura ovih spojeva i sintagmi je relativno stabilna i kompaktna, tako da je moguć nastanak varijantnih frazeoloških jedinica (Tanović 2000:73).*

Ako bi se iz ovih navoda pokušala izlučiti Tanovićeva osnovna definicija frazema koja bi bila osnovana na kategorijalnim svojstvima tih jedinica, onda bi ona mogla glasiti ovako: frazemi su spojevi samoznačnih (autosemantičkih) riječi s globaliziranim značenjem od kojih je barem jedna semantički transponirana koji se reproduciraju u gotovom obliku. Tanovićevo razumijevanje prirode frazeoloških jedinica nastojat ćemo analizirati u nastavku ukazujući na elemente tradicionalnih i modernih pristupa.

Kad je riječ o profilu značenja komponenata frazema, Tanović prihvaća tumačenje po kojemu frazem tvore najmanje dva samoznačna leksema, pristajući time u potpunosti uz "tvrdo" tradicionalno tumačenje. To je pomalo iznenađujuće s obzirom na njegovu načelnu teorijsko-metodološku

orijentaciju, pogotovo u svjetlu činjenice da su mnogi tradicionalisti u svojim kasnijim radovima odstupili od ovog načela, uključujući i južnoslavenske (usp. npr. Hansen–Matešić 1988, Mušović 1997, Fink 2000). Raspravljajući o frazeologizaciji na sintaksičkom planu i s tim u vezi o pitanjima obima i granica frazeologije, Tanović se eksplicitno izjašnjava protiv uključivanja spojeva suznačnih i samoznačnih riječi (kakvi su naprimjer spojevi prijedloga i imenica) u kategoriju frazema, pa ni onih s “minimalnom strukturom”, jer, kako kaže, “sinsemantične riječi u okviru frazeoloških jedinica mogu imati samo ulogu veznih elemenata” i zato spomenute konstrukcije mogu biti “samo konstitutivni dijelovi frazema” (Tanović 2000:68). Treba na ovom mjestu istaknuti da noviji pristupi uglavnom ne insistiraju na spojevima samoznačnih riječi koji tvore frazeološke jedinice, nego frazemima (ili idiomima) smatraju i veze suznačne i samoznačne riječi ako ispunjavaju ostale uvjete. Naime isključivanjem spojeva suznačnih i samoznačnih riječi iz domena frazeologije značajan sloj autonomnih jezičkih jedinica s globaliziranim značenjem (npr. prijedložnih sintagmi) ostaje postrani lingvističkog opisa zato što ostale lingvističke discipline (sintaksa, semantika, pragmatika) svojim metodama ne mogu na zadovoljavajući način analizirati ovakve spojeve. Prema tome spuštanje granice frazeologije na odgovarajuće konstrukcije suznačnih i samoznačnih riječi čini se apsolutno neophodnim. U opredjeljenju za “užu” ili “širu” frazeologiju Tanović, kako kaže, bira “srednju poziciju”, mada se o frazeologiji kako ju on zamišlja radije može govoriti kao o “užoj”. To se također odnosi i na postavljanje gornje granice frazeologije iz koje on isključuje izreke, poslovice i sl. koje ne smatra frazemima. Prema tome može se zaključiti kako je on u ovom pogledu podjednako daleko i od tradicionalnih i od modernih pristupa koji, svaki sa svoje strane, pomiču i donju i gornju granicu frazeologije, te u tom smislu bira “srednji put”.

Nadalje u osnovnu Tanovićevu definiciju frazema kao kategorijalno svojstvo ulazi njihovo reproduciranje kao gotovih jedinica. To se obilježje spominje u većini tradicionalnih definicija osnovnih frazeoloških jedinica, a ono također zauzima značajno mjesto u savremenoj zapadnoevropskoj i američkoj frazeologiji. O reproduciranju frazema kao gotovih jedinica Tanović govori i u vezi s idiomima navodeći:

*Idiomi se uistinu reproduciraju u govoru i jeziku uvijek kao gotove, semantički cjelovite i sintaktički kompaktne cjeline.*

*Ova su obilježja u većini radova navedena kao kategorijalna za sve frazeološke jedinice, međutim, neki lingvisti ih pripisuju prvenstveno, ili samo idiomima (idiomatskim frazama) (Tanović 2000:23).*

Budući da, kako je već objašnjeno, pravi razliku između frazema i idioma kao njihove podvrste, ispada da Tanović podržava mišljenje prema kojemu reproduciranje u gotovom obliku nije kategorijalno svojstvo frazema. No govoreći kasnije o odnosu frazeoloških jedinica i sintagmi on se prema svojstvu reproduciranja u gotovom obliku jasno određuje kao prema kategorijalnom te navodi: “Ni frazeme ne mogu imati zatvorenu rečeničku strukturu i ne mogu se, kao rečenice, formirati u toku govornog akta, nego se reproduciraju kao gotove jedinice” (Tanović 2000:32); “Na strukturnom planu frazeološke jedinice karakterizira komponentni, relativno kompaktan sastav i reproduciranje u gotovom obliku” (Tanović 2000:66). S ovim u vezi treba kazati da je u frazeologiji na Zapadu pitanju statusa idioma u mentalnom leksikonu i njihovu kodiranju i dekodiranju posvećena velika pažnja i o tome je postavljeno više hipoteza kao što su hipoteza popisa idioma, hipoteza izravnog pristupa, hipoteza leksičke reprezentacije, konfiguracijska hipoteza, hipoteza dekompozicije, hipoteza simultanog procesuiranja (v. Langlotz 2006). Pri razmatranju “frazeologizacije na semantičkom planu” Tanović (2000:64–65) slikovitost frazema tumači kao “odvajanje” značenja od svoje realije te navodi:

*Slikovita predstava frazeoloških jedinica temelji se na prvom nominativnom značenju leksičkog spoja kao prototipa frazema. To se značenje ‘odvaja’ od svoje realije, od referenta i prenosi se na drugu realiju, na drugi objekt koji je predmet označavanja u datoj situaciji. (...) Značenje frazema realizira se na dvama planovima – osnovnom, denotativnom i prenesenom. (...) Izbor frazeoloških jedinica govornik vrši na osnovu semantičko-asocijativnih predstava i slika iz realnog svijeta i sopstvenog iskustva. (...) Asocijativni profil frazema pokazuje da većina ovih jezičkih jedinica nastaje na logičkim odnosima sličnosti, suprotnosti i uzajamne uslovljenosti po nekim karakteristikama onoga što označavaju.*

Iako dakle izravno ne raspravlja o tome na koji su način frazemi pohranjeni u mentalnom leksikonu i kako korisnici pristupaju njihovu

semantičkom dekodiranju, iz predočenih navoda postaje jasno da Tanović govori u duhu psiholingvističkog pristupa frazemima (usp. npr. Bobrow, Bell). On prihvaća ideju o “frazološkom sistemu” koji okuplja frazeme na sličan način kao što “leksički sistem” okuplja lekseme; riječ je o “relativno zatvorenom sistemu uzajamno povezanih i uslovljenih sredstava druge (sekundarne) nominacije”.

Posebno je pri razmatranju mjesta Tanovićeve frazeologije u kontekstu tradicionalnoga i modernih pristupa značajan njegov odnos prema “okamenjenosti” frazema, koja se u tradicionalnoj (konzervativnoj) frazeologiji često uzima kao jedno od suštinskih obilježja te jedinice, a s druge je strane isto tako često kamen spoticanja u frazeološkoj analizi, uključujući i tradicionalnu. Evo kako on govori o tome:

*Raspoznavanje frazema i njihovo razgraničenje od nefrazoloških sintagmi i slobodnih leksičkih spojeva u velikoj mjeri zavisi od kompaktnosti i stabilnosti semantičke i sintaksičke strukture ovih jedinica. Lakše i pouzdanije se identificiraju frazeme sa stabilnom strukturom i visokim stepenom transponiranosti značenja njihovih komponenti. Teškoće pri identificiranju predstavljaju frazeološke jedinice sa labilnijom strukturom, jedinice u čijem je sastavu bar jedna komponenta nestabilna i izrazi u procesu frazeologizacije (Tanović 2000:15).*

Kako se vidi, Tanović je vrlo oprezan i suzdržan kad je posrijedi komponentna stabilnost frazema, radije govori o relativnoj stabilnosti njihova leksičkog sastava te kategorički tvrdi: “Postojanje brojnih varijantnih oblika frazema upućuje na zaključak da se kompaktnost strukture i stabilnost sastava frazema, koje ističe većina lingvista kao njihovo osnovno obilježje, ne mogu promatrati kao apsolutne kategorije frazeoloških jedinica” (Tanović 2000:37). Time se on vrlo jasno distancira od glavnog toka tradicionalne frazeologije i pristaje uz savremena tumačenja u kojima je široko razvijena ideja o varijantnosti ili varijabilnosti frazema (usp. Gibbs, Mokienko, Gläser, Langlotz i dr.). Posebno u tom smislu analizira motive i načine nastajanja frazemskih varijanata uzimajući za primjer one s nosećim riječima *duša*, *obraz*, *glava* i dr. U popisu frazema koji donosi u drugom dijelu knjige nalaze se i brojni potvrđeni primjeri takvih varijanata (usp. *biti kratke pameti*,

*biti plitke pameti, biti lahke pameti, biti djetinje pameti, biti kokošije / pileće pameti, biti ženske pameti; udariti (koga) damla, udariti koga kap; slaba nafaka, tanka nafaka, mršava nafaka; nazuti opanke, pritegnuti opanke; nisko pasti, pasti na niske grane; imati dugačak jezik, imati velik jezik; u dnu duše, u dubini duše; čista obraza, svijetla obraza, svijetla čela itd.).* No kako je već istaknuto, iz rečenoga ne treba razumjeti da Tanović potpuno odbacuje “okamenjenost” ili ustaljenost kao svojstvo frazema; on ju jednostavno ne smatra kategorijalnim obilježjem tih jedinica, nego joj pripisuje relativni značaj (usp. npr. njegov kritički osvrt na Molotkovljeve stavove o jednakom stupnju ustaljenosti frazeoloških jedinica i nefrazeologiziranih spojeva riječi, str. 30–31). Na ovom mjestu treba spomenuti i Tanovićevo zalaganje za “razuman” pristup tzv. autorskim frazemima (u izvorima ih je zabilježio u ne tako malom broju), koji su ili potpuno potcijenjeni (Mršević-Radović, Bulahovskij i dr.) ili precijenjeni (Mokienko, Aljohina i dr.).

Tanović je sasvim dobro uočio i istaknuo “svojevrsnu antinomiju” ustaljenosti i kompaktnosti frazema s jedne strane i njihovu ekspresivnost i slikovitost (koju pod utjecajem leksikografske prakse mnogi smatraju sekundarnom) s druge strane. Naime ustaljenost i kompaktnost frazema učvršćuju se čestom upotrebom, dok njihova ekspresivnost i slikovitost čestom upotrebom gube na vrijednosti. I jedno i drugo međutim, smatra Tanović, spada u osnovne odlike frazema, jer “se proces frazeologizacije većine frazema temelji na njihovom ekspresivnom potencijalu” (Tanović 2000:29). Što se tiče ekspresivnosti, treba kazati da ju Tanović (2000:34) podvodi pod asocijativno-konotativno značenje (“U kompleksnoj semantičkoj strukturi frazema bitnu ulogu ima konotativno značenje. Ono je u tijesnoj vezi sa ekspresivnošću i emocionalnom funkcijom frazeoloških jedinica”), tako da se može kazati kako je u svojoj definiciji ekspresivnost ipak implicitno uvrstio među kategorijalna svojstva frazema. (U tome je vjerovatno slijedio Mokienka, kojeg inače smatra najutjecajnijim u slavenskoj frazeologiji u posljednjoj deceniji 20. st.). Inače “ekspresivno-stilskim obilježjima” frazeoloških jedinica Tanović posvećuje pažnju u posebnom poglavlju u kojem nastoji pokazati kako je “[f]unkcija frazema u prvom redu (je) ekspresivna i stilistička, dok je nominativna funkcija u većine ovih jedinica u drugom planu” te izrijekom tvrdi kako je “semantička struktura frazeoloških jedinica u tijesnoj vezi sa njihovom ekspresivnošću i slikovitošću i da stilogene vrijednosti frazema

imaju znatnog udjela u formiranju jedinstvenog frazeološkog značenja i smisla” (Tanović 2000:48, 50). Ovakvim stavom ostaje bliže Vinogradovu i onima koji ga u tome slijede (npr. Menac, Telija) nego frazeolozima koji iznose sumnje u pogledu ekspresivnosti kao kategorijalnog svojstva frazema (npr. Amosova, Burmako i dr.). Uz ekspresivnost Tanović kao bitno svojstvo ističe i slikovitost: “Ekspresivnost i slikovitost frazema, po našem mišljenju, treba promatrati u njihovom dijalektičkom jedinstvu. Slikovitost je jedno od sredstava za postizanje ekspresivnosti, a ona se temelji na svojevrsnom protivrječju između konkretnog i prenesenog percipiranja” (Tanović 2000:50). Iako nema jasnih poveznica s modernim lingvističkim teorijama koje metafori u semantici daju izuzetan značaj (npr. kognitivnom lingvistikom), Tanović u kontekstu rasprave o ekspresivnosti, emocionalnosti i s njima povezanom slikovitosti ističe značaj metafore kao načina stvaranja i mehanizma nastajanja frazema. Matešić (1982) npr. metaforičnost (niti ekspresivnost) ne ubraja u temeljna obilježja frazema, jedino kad objašnjava potrebu dijahronijskog pristupa izučavanju procesa frazeologizacije, navodi kako je “očito (je) da su se mnogi frazemi razvili iz metafora” (Matešić 1982:VI), što jednako podržava i Tanović (2000:55). Nažalost, Tanović ovu svoju ideju nije šire razradio (pogotovo ne u smislu primjene npr. teorije konceptualne metafore ili čega sličnog), i o njegovu razumijevanju značaja metafore za tumačenje značenja frazema ne možemo ništa pobliže kazati. I u ovcem poglavlju posvećenom semantici frazema Tanović vrlo malo spominje metaforu i uglavnom primjenjuje klasični tradicionalni opis značenjskih transpozicija frazemskih komponenata (koji je, usput treba kazati, zasnovan na odlično odabranim primjerima iz korpusa istraživanja).

Konačno, osim doprinosa koji je Ilijas Tanović dao “teorijskoj” frazeologiji, ne manji značaj ima i njegov doprinos razvoju bosanske frazeologije. Svjestan činjenice da “pojam nacionalne frazeološke građe... ima specifično značenje”, Tanović zaključuje:

*Ipak, najveći broj frazeoloških jedinica u obrađenom korpusu ponikao je na bosanskom jezičkom, duhovnom i kulturnom prostoru. Te su frazeme nastale u narodnom govoru, na temelju njegovog vjekovnog iskustva, kulturnog nasljeđa, folkloru i sl. i odlikuju se specifičnim nacionalnim koloritom (Tanović 2000:84, 85).*

Ilijas Tanović jasno ističe činjenicu kako je bosanska komponenta frazeologije u bivšoj “zajedničkoj nacionalnoj lingvistici” (serbokroatistici) bila jako zanemarena: “Ni u jednom rječniku srpskohrvatskog/hrvatsko-srpskog, srpskog ili hrvatskog jezika, općem i frazeološkom nisu popisane brojne frazeološke jedinice koje na jezičkom prostoru Bosne i Hercegovine imaju visok indeks frekvencije i bogat asocijativno-konotativni potencijal”; “Spomenuti rječnici, kao što je rečeno, ne sadrže brojne frazeološke jedinice karakteristične za bosanski jezik, njegovu kulturu, folklor, religijski život i običaje. Jedan broj tih frazema mogao bi se smatrati bezekvivalentnim...” (Tanović 2000:87, 91). Razlog tome leži u činjenici što se nije poklanjala potrebna pažnja niti broju niti reprezentativnosti bosanskih izvora frazeološke građe (tu npr. nema djela D. Sušića, Z. Džumhura, H. Hume, A. Isakovića, N. Ibrišimovića, A. Sidrana i brojnih drugih bosanskohercegovačkih književnika). U popisu pronađenih frazema u drugom dijelu Tanovićeve knjige brojni su oni koji nisu zabilježeni ni u jednom od prethodnih rječnika (označeni simbolom 0), a među njima su i oni široko poznati i vrlo frekventni (npr. *okrenuti se oko sebe*, *uhvatiti dah*, *gađati se riječima*, *preturiti dan*, *izmaknuti (kome) stolicu*, *biti deverli glave*, *biti (sav) u goloj vodi* i brojni drugi). Prema tome Tanovićeva je velika zasluga u tome što je glasnije od svih drugih upozorio na potrebu dubljega i pomnijeg istraživanja bosanske frazeološke građe i utemeljenja bosanske frazeologije.

U kratkom zaključku ovoga teksta u kojem je bilo riječi o mjestu i značaju *Frazeologije bosanskoga jezika* Ilijasa Tanovića treba reći kako nam ova knjiga otkriva teoretičara i istraživača koji je odlično poznao temeljne tokove tradicionalne frazeologije, posebno u rusistici ali i općenito u slavistici. Bio je detaljno upoznat s novim idejama i tumačenjima koja su se odvajala od temeljne tradicionalne struje, dijelom i pod utjecajem različitih fokusa i razumijevanja u zapadnoevropskoj i američkoj frazeologiji, te se može kazati kako je on izgradio vlastiti pristup i pod posrednim utjecajem frazeologije na Zapadu. Ipak najtačnije bi bilo Tanovića označiti “naprednim tradicionalistom”, a njegovu frazeologiju otvorenom za nove ideje i tumačenja. Ozbiljno bavljenje frazeologijom vrlo je zahtjevan, izazovan i težak zadatak. Ilijas Tanović bio je na visini tog zadatka, bez ikakve sumnje.



## Literatura

- Amosova, N. N. (1986), *Slovo i kontekst*, LGU, Lenjingrad
- Baranov, A. N., D. O. Dobrovol'skij (2014), *Osnovy frazeologii: Kratkij kurs*, Izdatelstvo "Flinta", Moskva
- Dobrovol'skij, Dmitrij (1995), *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik: Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*, Gunther Narr Verlag, Tübingen
- Fillmore, Charles J., Paul Kay, Mary Catherine O'Connor (1988), "Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of let alone", *Language* 64 (3): 501–538.
- Fink, Željka (1994), "Adjektivni frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku", doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb
- Fink, Željka (2000), "Tipovi frazema-fonetskih riječi", *Riječki filološki dani*, 93–98, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka
- Fink Arsovski, Željka, Anita Hrnjak, ur. (2007), *Slavenska frazeologija i pragmatika*, Knjigra, Zagreb
- Fink Arsovski, Željka, Barbara Kovačević, Anita Hrnjak (2017), *Bibliografija hrvatske frazeologije: Frazeobibliografski rječnik*, Knjigra, Zagreb
- Gibbs, Raymond W. (1990), "Psycholinguistic studies on the conceptual bases of idiomaticity", *Cognitive Linguistics* 1: 417–451.
- Gibbs, Raymond W. (1994), *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*, Cambridge University Press, New York
- Gläser, Rosemarie (1988), "The grading of idiomaticity as a presupposition for a taxonomy of idioms", U. W. Hüllen i R. Schulze (ur.), *Understanding the Lexicon*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen
- Gréciano, Gertrud (1982), *Zur Semantik der deutschen Idiomatik*, W. De Gruyter
- Hansen, Renate, Josip Matešić (1988), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Kopylenko, Moisej Mihajlovič, Z. D. Popova (1972), *Očerki po obščej frazeologii*, Izdatel'stvo Voroneškogo universiteta, Voronež
- Kövecses, Zoltán i Péter Szabó (1996), "Idioms: a view from cognitive semantics", *Applied Linguistics* 17 (3): 326–355.

- Langlotz, Andreas (2006), *Idiomatic creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom-Representations and Idiom-Variation in English*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia
- Maček, Dora (1992/93), “Neka pitanja o definiciji idiomatskih fraza”, *Filologija* 20–21, 263–276.
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Mel’čuk, Igor (1995), “Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics”, u: Martin Everaert i dr. (ur.), *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*, 167–233.
- Mel’čuk, Igor (2001), “Collocations and Lexical Functions”, *Phraseology Theory, Analysis and applications*, 23–53, Oxford University Press, Oxford–New York
- Menac, Antica (1970/71). “O strukturi frazeologizma”, *Jezik XVIII* (1): 1–4.
- Menac, Antica (2007), *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin (2014), *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb
- Mokienko, Valerij Mihajlovič (1989), *Slavjanskaja frazeologija*, Vysšaja škola, Moskva
- Mokienko, Valerij Mihajlovič (2009), *Obrazy russkoy reči: Istoriko-etimološki očerki frazeologii*, Flinta–Nauka, Moskva
- Molotkov, A. I. (1977), *Osnovy frazeologii russkogo jazyka*, Nauka, Lenjingrad
- Mršević-Radović, Dragana (1987), *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme*, Filološki fakultet, Beograd
- Mršević-Radović, Dragana (2008), *Frazeologija i nacionalna kultura*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd
- Mušović, Abdulah (1997), *Frazeološki adverbijali*, Univerzitet u Prištini, Priština
- Mušović, Abdulah (2016), *Sandžački frazeološki rječnik*, Biblioteka “Dositej Obradović”, Novi Pazar
- Omazić, Marija (2003), “Modifications of phraseological units in English”, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

- Parizoska, Jelena, Mateusz-Milan Stanojević (2018), “Problemi frazeološkog nazivlja”, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44 (2), 611–625.
- Šanskij, Nikolaj Maksimovič (1985), *Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*, Vysšaja škola, Moskva
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Telija, Veronika Nikolaevna (1981), *Tipy jazykovyh značenij: Svjazannoe značenje slova*, Nauka, Moskva
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič (1971), *Izabrannye trudy: Leksikologija i leksikografija*, Moskva
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič (1977), *Osnovnye ponjatija ruskoj frazeologii kak lingvističeskoj discipliny: Leksikologija i leksikografija*, Moskva
- Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo

**Elements of traditional and modern in phraseology  
by Ilijas Tanović**

*Abstract*

In a short conclusion of the position and significance of *Phraseology of the Bosnian Language* by Ilijas Tanović, it can be said that this is a book that reveals a theorist and researcher who had excellent knowledge of the basic trends of traditional phraseology, especially those that developed in Russian and Slavic studies in general. He was acquainted in detail with new ideas and interpretations that declined from the basic traditional current, partly under the influence of different focuses and understandings in Western European and American phraseology, and it can be said that he created his theoretical approach partly under the indirect influence of western phraseology. However, it would be most accurate to label Tanović as an “advanced traditionalist” and his phraseology open to new ideas and new interpretations. Seriously dealing with phraseology is a very demanding, challenging and difficult task. Indisputably, Ilijas Tanović was up to the task.

**Key words:** *phraseology, phraseme, idiom, Tanović, traditional approach, modern approaches*

Bernisa PURIŠ

## FRAZEMI KAO AKSILOLOŠKI I EMOCIONALNO- EKSPRESIVNI MARKERI U PUTOPISNOM DISKURSU

Putopisac – kao govoreći subjekt putopisnog diskursa koji intenzivno promišlja i doživljava svijet kroz koji putuje – iznosi vlastite vrijednosne stavove i emocionalne ocjene povodom viđene stvarnosti o kojoj pripovijeda. Stoga su u putopisnom diskursu vidljivo prisutna jezička sredstva koja nastupaju kao aksiološki i emocionalno-ekspresivni markeri. Među njima posebno mjesto pripada frazemima. U ovome radu zanimat će nas frazemi koji funkcioniraju po principu specifičnog kontrastiranja u putopisnom diskursu, prije svega oni kojima bivaju markirani vrijednosni stavovi društvenog karaktera. Korpus istraživanja predstavlja antologijski izbor bosanskohercegovačkih putopisa XX vijeka.

**Ključne riječi:** *frazemi, bosanski jezik, putopisni diskurs*

1. Mnogi su filozofi, istraživači i lingvisti – još od Aristotelovog retoričkog učenja o *logosu*, *etosu* i *patosu* – u raznim epohama ukazivali na činjenicu da su vrijednosni stavovi i emocionalne ocjene imanentne jezičkoj upotrebi.<sup>21</sup> Pored toga, u znanosti je često isticano da, iako inherentne jeziku, vrijednosti u njemu nisu markirane na isti način, odnosno da postoje razlike između pojedinih jezičkih stilova u pogledu aksiološkog markiranja, a posebno u iskazivanju emocionalnih ocjena.<sup>22</sup>

<sup>21</sup> Tako Mihail Bahtin (1980:115–118), raspravljajući o suodnosu teme i značenja, naglašava da “svaka realno izgovorena reč ne poseduje samo temu i značenje u predmetnom, sadržinskom smislu reči, već i *ocenu*, tj. sve se predmetne sadržine u živom govoru, rečene ili napisane, daju u spoju s određenim *vrednosnim akcentom*”. Ukazujući na suodnos ocjene i značenja kao na jedan od najvažnijih problema nauke o značenjima, Bahtin dalje tvrdi da je “svaki iskaz (je) pre svega *vrednosna orijentacija*. Stoga u živom iskazu svaki element ne samo znači već i ocenjuje. Samo apstraktni element percipiran u sistemu jezika, a ne u strukturi iskaza, ne sadrži ocenu”.

<sup>22</sup> Ježi Bartminjski (2011:75–76) polemizira gledište prema kojem se aksiološko markiranje i emocionalne ocjene smatraju karakterističnom crtom razgovornog jezika

Polazeći od aksiološkolingvističkoga stava prema kojem se sistem vrijednosti prenosi preko datoga jezika u određenom periodu njegovog razvoja kroz stilski i žanrovski određene jezičke tekstove<sup>23</sup>, u ovome radu zanimat će nas šta nam to putopisni tekstovi govore o vrijednostima<sup>24</sup>, odnosno kakve se informacije o vrijednostima mogu ekscerpirati iz bosanskohercegovačkih putopisa s kraj XIX i bh. putopisa XX vijeka.

U sistemu funkcionalnih stilova putopis pripada žanrovima koje karakterizira izrazita individualnost – putopisac kao pokretač, emitent i narator putopisnog diskurziviteta istovremeno je posmatrač, konceptualizator

---

te da ih u administrativnom i naučnom stilu treba izbjegavati. On ističe da se “ovo gledište može braniti samo onda kada je u pitanju izbegavanje emocionalnih ocena, što ipak ne znači da nema intelektualnog vrednovanja”; kao specifičan sistem vrijednosti naučnog stila Bartminjski navodi sazajne vrijednosti vezane za pojam istine, zatim heurističke, prakseološke, moralne i estetske, a kao vrijednosti administrativnog stila, koji ne dopušta ekspresivne izraze, ali poštuje principe preciznosti, navodi to što taj stil polazi od priznavanja pravednosti i društvenog poretka, skladnih odnosa među građanima države ili članovima institucija.

<sup>23</sup> Raspravljajući o vezama koje spajaju jezik i vrijednosti, Bartminjski (2011:76) izdvaja tri različita tipa njihova odnosa koja sintetizira na sljedeći način: 1) jezik je *instrument* vrednovanja, 2) jezik je *izvor informacija o vrijednostima*, 3) jezik je *nosilac (supstrat)* vrijednosti. Za drugi tip odnosa, koji nas zanima u ovome radu, između jezika i vrijednosti Bartminjski pretpostavlja to da su “vrednosti na neki način ‘usklađene’ u značenjima reči, u njihovim spojevima (kolokacijama, frazeologizmima), najzad u celim tekstovima”, odnosno “u stilski i žanrovski određenim tekstovima”. Bartminjski ukazuje na to da bi krajnji rezultat istraživanja *informacije o vrijednostima* mogla biti rekonstrukcija sistema vrijednosti koji se prenosi preko datog jezika u određenom periodu njegovog razvoja kroz stilski i žanrovski određene jezičke tekstove. Te vrijednosti su, kaže Bartminjski, vrijednosti za nekog – posljednja instanca je *homo loquens* koji, govoreći, konceptualizuje i ocjenjuje stvarnost (77).

<sup>24</sup> Vrijednosti su, prema van Dijku (2006:107), “zajedno s ideologijama polazište društvenoga i kulturnoga vrednovanja“, one su “smještene, poput znanja i stavova, u područje sjećanja ili društvenih uvjerenja“, nadalje, one su “dio zajedničkog kulturnog dobra (...), bez obzira na ideološke razlike između skupina, malo ljudi u istoj kulturi ima različite vrijednosne sustave – istina, ravnopravnost, sreća itd. opći su, ako ne i univerzalni kriteriji djelovanja i barem zajednički ciljevi kojima se teži“. Van Dijk ukazuje na kulturne razlike u pogledu sistema vrijednosti: “Neke vrijednosti možda i ne postoje u drugoj kulturi, ili mogu imati različita skrivena značenja u drugoj kulturi. Također, hijerarhija važnosti ili relevantnosti vrijednosti može se razlikovati od kulture do kulture. Dok u jednoj kulturi poštenje može biti temeljna vrijednost, druga kultura može naglašavati skromnost.“

i organizator scenarija putovanja upisanog u tematske sadržaje putopisnih tekstova. Kao *homo loquens* putopisnog diskursa, putopisac iznosi vlastite stavove<sup>25</sup> i emocionalne ocjene povodom viđene stvarnosti o kojoj pripovijeda, stoga su u putopisnom diskursu vidljivo prisutna jezička sredstva koja nastupaju kao vrijednosni i emocionalno-ekspresivni markeri<sup>26</sup>. Među njima posebno mjesto pripada frazemima, kao inherentno ekspresivnim jezičkim sredstvima.<sup>27</sup>

Frazemi su, naime, jezička sredstva čija je funkcija “u prvom redu (je) ekspresivna i stilistička, dok je nominativna funkcija u većine ovih jedinica u drugom planu“ (Tanović 2000:48). To su jezičke jedinice čije se značenje prenosi na “asocijativno-konotativni plan značenja“, što im daje “ekspresivno-slikovita, a u nekih frazema i emocionalna obilježja” (Ibid.). Posmatrana na komunikativno-pragmatičkom planu, konotacija

<sup>25</sup> Prema van Dijk (2006:108–109): “Postoje stavovi koji opisuju pozitivna svojstva uma (inteligenciju, pamet, erudiciju i mudrost), dok drugi obilježavaju ono što najviše vrednujemo kod tijela: zdravlje, ljepotu itd. Postoji i niz vrijednosti za prosuđivanje osobina 'karaktera', kao što su poštenje, integritet, skromnost, ljubaznost, otvorenost, strpljivost itd. Isto vrijedi za radnje koje također treba redovno vrednovati, pa stoga zahtijevaju složeni niz vrijednosti kao što su odlučnost, brzina i djelotvornost. Interakcija zahtijeva vrednovanje pomoću niza društvenih vrijednosti (uljudnost, snošljivost, suradnju, spremnost na pomoć ili altruizam i dr.). Kao i drugdje, suprotstavljeni koncepti označuju po definiciji negativna vrednovanja ljudi, tj. ono što ljudi općenito ne bi željeli biti ili činiti, ili biti za nešto optuženi: nepristojnost, nesnošljivost i egocentričnost. Ono što vrijedi za radnju i interakciju, također se odnosi na složene društvene strukture, društvene odnose, organizacije i cijela društva.“

<sup>26</sup> Pojam *aksiološke markiranosti* u ovome radu dovodimo u vezu s Teljinom tipologijom emotivnog leksičkog značenja koja se zasniva na tipu mišljenja i odnosa prema realijama stvarnosti – kao vrijednosnim/evaluativnim tipom značenja, a pojam *emocionalno-ekspresivne markiranosti*, prema istoj tipologiji – kao emotivni tip značenja; Telija u svojoj tipologiji izdvaja još deskriptivno (faktičko, spoznajno, indikativno) značenje (navedeno prema Ristić 2006:46).

<sup>27</sup> Istraživanje putopisnih tekstova koje je prethodilo ovome radu pokazalo je da je putopisni žanr obilježen raznovrsnošću jezičkih sredstava za izražavanje stavova i emocija – od imenica aksiološkoga značenja (npr. *dobrota, istina, sloboda, pravda* i sl.), preko pejorativno i meliorativno markirane leksike, frazeoloških izraza, derivacionih morfostilema (deminutiva i augmentativa), upotrebe apsolutnog komparativa i superlativne kvalifikacije, zatim participia, modalnih kvalifikatora, ekspresivne sintakse i stilskih figura do tekstualnih segmenata, posebice argumentacijskih i komentatorskih segmenata teksta.

kao kompleksna komponenta značenja<sup>28</sup> dovodi se u vezu s namjerom govornika da aksiološki i emotivno djeluje na recipijenta. S tim u vezi, frazemi se u ovom radu posmatraju u svojoj ocjenjivačko-komunikativnoj funkciji, usmjerenoj prema komuniciranoj stvarnosti i prema recipijentu.

Ocjena (vrednovanje) u najširem smislu može se odrediti kao racionalno ili emocionalno pripisivanje ili odricanje kvaliteta “ljudima, stvarima, postupcima i apstrakcijama” (Škarić 2011:66). Može se, dakle, ustvrditi da je u osnovi vrednovanja funkcioniranje u opozicijama.<sup>29</sup>

U fokusu ovoga rada bit će problem identifikacije frazema kao jezičkih jedinica u funkciji općeg (pozitivan : negativan) i specifičnoga (npr. blizak : dalek, svoj : tuđ) vrednovanja *društvenih odnosa*<sup>30</sup>. Drugim riječima,

<sup>28</sup> Semantička kompleksnost konotacije ogleda se u tome što „ona sadrži kompleksnu informaciju: reprezentativnu (izdvajanje objekta – nekog njegovog svojstva), vrednosnu (ocjenjivanje tog svojstva kao dobrog ili lošeg), emotivnu (iskazivanje emocionalnog odnosa prema tako ocenjenom svojstvu u smislu odobravanja ili neodobravanja) i stilsku (upotrebna vrednost leksičke jedinice)” (Ristić 2004:46).

<sup>29</sup> Govoreći o sredstvima jezičkoga vrednovanja, Bartminjski (2011:79) ističe razliku između *čisto (primarno) vrednujućih izraza*, koji funkcioniraju po principu globalnog kontrastiranja *dobar : loš, pozitivan : negativan*, i onih koji se tiču *specifičnoga vrednovanja*, u koje prije svega ubraja izraze etičkog (*pošten : nepošten*), društvenog (*prijateljski : neprijateljski*), saznajnog (*istinit : neistinit*), hedonističkog (*prijatan : neprijatan*) i estetskog (*lijep : ružan*) karaktera. Bartminjski ovdje, zapravo, ukazuje na razliku između općih vrijednosti, koje imaju društveni karakter i uslovljene su normom, one mogu biti pozitivne i negativne, dok drugu skupinu čine vrijednosti koje su usko vezane s emocionalnošću, karakterizira ih osobni vrijednosni sud, one mogu biti vezane za različite emotivne reakcije ili mogu upućivati na različita emotivna stanja govornika.

Specifično se vrednovanje ovdje izvodi iz upotrebe emocionalne, ekspresivne i ocjenbene obojenosti frazema. Prema Antici Menac (1998:263) – pod emocionalnom (afektivnom) obojenošću razumijeva se dodavanje npr. značenja nježnosti, empatije, antipatije osnovnom značenju leksema i frazema; pod ekspresivnom obojenošću – dodavanje elementa subjektivnosti da bi se pojačao doživljaj; ocjenbena obojenost dodaje osnovnom značenju dopunski element slaganja ili neslaganja, odobravanja ili neodobravanja: “Tako frazem *naše gore list* znači ne samo ‘naš zemljak’, nego je u njemu sadržan i neki pozitivan osjećaj ponosa ili zadovoljstva zbog zajedničkog podrijetla. S druge strane, frazem *našla krpa zakrpu* ne znači samo ‘oni su slični’, nego ujedno sugerira negativnu ocjenu, stav neodobravanja: ‘slični su u nečem lošem’.”

<sup>30</sup> U bh. putopisima, kako je pokazalo istraživanje koje je prethodilo ovom radu, frazemi se najčešće upotrebljavaju u procjenjivanju vrijednosti vezanih za društvene odnose –

pažnju ćemo usmjeriti na ekspresivne vrijednosti frazema u procjenjivanju ljudi, kao jednog od dominantnih segmenata putopisnog fakticiteta, i to kako njihovih svakodnevnih tako i društveno složenih odnosa.

Cilj je analize izdvojiti svojstva ljudi i/ili njihove radnje, društveno djelovanje i društvene odnose koji motiviraju ocjenu/stav i emocionalno reagovanje putopisca kao subjekta govora a s tim u vezi i ekspresivni učinak na adresata. Na taj način bit će moguće sagledati koji su to aspekti društvenih odnosa – kako u kontekstu vremena u kojem su putopisi nastajali tako i u smislu društveno-povijesnih tema o kojima govore – zaokupljali pažnju bosanskohercegovačkih putopisaca XX vijeka, odnosno kakva nam znanja i subjektivne ocjene o ljudima i njihovim odnosima donose bh. putopisi.

2. U antologijama bosanskohercegovačkih putopisnih tekstova<sup>31</sup>, koje predstavljaju korpus ovog istraživanja, nalazimo frazeme posredstvom kojih se ekspresivno procjenjuju osobine ljudi, tj. 1) njihove moralne i intelektualne osobine; zatim njihove radnje, što uključuje 2) ponašanje ljudi i 3) interakciju; potom društveno djelovanje, što podrazumijeva ocjenu 4) složenih društvenih odnosa, cijelih društava i složenih društvenih struktura.

### **2.1. Frazeološko procjenjivanje čovjekovih moralnih i intelektualnih osobina**

2.1.1. Kao aksiološki i emocionalno-ekspresivni marker čovjekovih pozitivnih osobina, kao što su dobrota i plemenitost, u sljedećem primjeru upotrijebljen je frazem *duša od čovjeka* – “dobra osoba, plemenit čovjek” (Matešić 1982:112); „izuzetno dobar čovjek” (Halilović, Palić, Šehović 2010:242). Budući da sadrži metonimičnu riječ *duša*, frazem funkcionira

---

uz to, zapaženo je da se frazemi kao jezičke jedinice u iznošenju subjektivnih stavova pretežno javljaju u putopisima objavljenim od kraja XIX do 70-ih god. XX vijeka – u ovome radu smo stoga uz citirane primjere navodili i godinu u kojoj je putopis prvi put objavljen. U procjenjivanju vrijednosti estetskog (lijep – ružan) i hedonističkog karaktera (prijetan – neprijetan) u bh. putopisima znatno su češće, u odnosu na frazeme, u upotrebi pridjevi, superlativne kvalifikacije, glagolski pridjev trpni, deminutivi i augmentativi te ekspresivna sintaksa.

<sup>31</sup> *Hodoljublje (izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju, 1842–1970)*, ur. Alija Isaković (dalje u tekstu: H), *Putopisi (izbor)*, prir. Alija Isaković i Ivan Lovrenović (dalje u tekstu: P). Prva knjiga sadrži putopise objavljene od 1842. do 1982, druga od 1946. do 1982. godine.



na asocijativno-emocionalnom planu. Riječ *duša* u sastavu frazema, ali i eksklamacija u kojoj se ostvaruje frazem, ekspresivno upućuje na ton govornikova glasa, na naglašeno odobravajući stav te osjećaj bliskosti prema objektu vrednovanja:

*Bog zna ko će zameniti bibliotekara Sv. Pantelejmona, oca Josifa, dušu od čoveka, koga su svi posetioci zapamtili samo po dobru!* (V. Ćorović, "Pisma iz Hilandara", H, 130, god. 1930)

2.1.2. Svoj *negativan* vrijednosni stav putopisci najčešće usmjeravaju prema turistima.<sup>32</sup> Tako u sljedećem kontekstu, uz autorsku doradu frazema *prazna glava*, s primarnim značenjem "glupan, neznalica" (Matešić 1982:146), simuliranim odobravanjem – *prazna glava nije teška* te paronomazičnim ponavljanjem – *turist turi ruke u džepove*, putopisac, kao individualni, autentični posmatrač, iskazuje svoj ironičan otklon od intelektualne ispraznosti, i neosjetljivosti, koju turisti pokazuju prema fenomenu putovanja, pri čemu naglašeno negoduje turistički „konfekcijski načina gledanja“ (Duda 2012:197), opskrbljen dalekozorima te time otuđen od iskustvenoga gledanja:

*Trebalo bi da čovjek u ovom kraju živi mjesec, i po mjesečini a ne samo po žaropeku sunca, da upozna zbilju prošlosti i sadašnjosti. Turist turi ruke u džepove, a u glavu ništa, jer prazna nije teška. Objesi o ramenu dalekozor, ne voleći ni nazirati što je blizu. Ili kao pušku. Da spomoću njega pogledom ulovi daleki vidik. Daljina se čezne, da bi se lišilo*

<sup>32</sup> Kao potkrepu tome navodimo i jedan primjer iz putopisa "Put putujem u Toledo" Zuke Džumhura. Svoj ironičan stav prema turistima putopisac kreira leksikom koja dolazi iz sfere zanata (*mašinerija, majstorisati, popravljati, sastavljati, premjeravati, odmjeravati*) i vojnog registra (*naoružani, puška*):

"Moderni putnici po svijetu su toliko naoružani raznim aparatima, kamerama, sočivima, spravama i kojekakvom mašinerijom da mi sada više liče na neke čudne i volšebne majstore koji su se zaputili da negdje nešto ispituju, majstorišu i popravljaju, upražnjavajući svoj zagonetni i đavolski zanat, nego na bezbrižne namjernike i radoznale putnike. Oni pola vremena na putu izgube u sastavljanju, namještanju, premjeravanju i odmjeravanju svoje mašinerije, a drugu polovinu u putovanju, tako da im za razgledanje i ne ostaje više vremena." (*Hodoljublja*, 1991, Svjetlost, Sarajevo, str. 66)

*blizine. Sebe. Kao stara odijela.* (S. Šimić, “Iskre iz Istre“, H, 164, god. 1946)

## 2.2. Frazološko procjenjivanje ponašanja ljudi

Obavijesti o ponašanju ljudi u narednom kontekstu donose frazemi *pratiti (čovjeka) u stopu*, u značenju “slijediti koga/što, ići za kim ustopce, pratiti koga/što pažljivo, paziti na koga/na što“ (Matešić 1982:649) te *ne dati oči otvoriti* – “ne dati komu predahnuti/odmoriti se“ (Ibid.:418). Konotativna komponenta ovih frazema odražava namjeru govornika da iskaže svoj stav neodobravanja i repulzivnost prema nasrtljivosti kao društveno neprihvatljivoj radnji:

*Po ulicama Aleksandrije ne može se vidjeti nijedan prosjak. Ali ako se dođe pred koju znamenitu džamiju, turbe (mauzolej), ili ma kakvo bilo mjesto koje imade historičkog značaja i koje posjećuju strani putnici i turisti, sva takva mjesta i objekte okupiraju čete prosjaka, koje salete stranca. Ako se samo jednom dade milostinja, onda se mora dati svima, jer ih se inače ne može riješiti. **Prate** čovjeka **u stopu**, tegle ga za ruku, hvataju za odijelo i – neće se okaniti dok ne dobiju „sadaku“, koja na tako nasrtljiv način, upravo oteta, i nije sadaka nego prosto – pljačka. (...) Da to razjasnim. Počam od prodavača – „ja nasim“ (lozova) egipatskih, grčkih i raznih društvenih, pa do igle i konca, uključivši sve moguće artikle, preprodavači tih svih mogućih drangulija i danju, a naročito noću, **ne daju oči otvoriti**. (M. Krpo, “Tri napasti za strance u Egiptu“, H, 151, god. 1938)*

## 2.3. Frazološko procjenjivanje čovjekovih interakcijskih svojstava

2.3.1. O uvažavanju drugog u komunikaciji i uljudnosti kao interakcijskoj vrijednosti informiraju nas u sljedećem kontekstu autorski doradeni, negirani frazemi: *ni ružna riječ ne iziđe tu iz usta* i *ne zapinje o drvlje i kamenje*. Prvi frazem dovodimo u vezu s frazemom *izvaditi riječ iz grla*, sa značenjem “progovoriti, prosloviti, izustiti“ (Matešić 1982:570). Drugi frazem korespondira s frazemom *bacati na koga drvlje i kamenje* – “žestoko koga napadati/napasti“ (Ibid.:105); *bacati/osuti (na koga) drvlje*

*i kamenje* – “oštro, žestoko verbalno napasti koga“ (Halilović, Palić, Šehović 2010:234). Negacijom kao dezautomatizacijom frazeoloških izraza te njihovim postavljanjem u gradacijski suodnos – drugi frazem u gradacijskom nizu pokazuje viši stepen ekspresivnosti – intenziviran je ton govornikova glasa a time i emocionalna govorna perspektiva iz koje subjekt iskazuje divljenje prema *redu* i *umjerenosti* kao interakcijskim vrijednostima kulture koju opisuje:

*Tu ima čovjek prilike da se nagleda istočnoga sjaja i šarenila, skupocjenog odijela od samoga kašmira, svijetloga dragoga kamenja, što se blista na rukama i iza obraza, u kosama i na haljinama. Ali još više mora da se čudi onome redu i umjerenosti koji tu vlada, pa još pri tako ugodnom raspoloženju. Ni ružna riječ ne izide tu iz usta; tu se ne nađe nijedan od onijeh što zapinje i od drvlje i o kamenje.* (R. Besarović, “U Carigradu“, H, 48, god. 1889)

2.3.2. Suprotstavljen, *negativan* koncept u narednom je primjeru iskazan frazemom *inspirati usta*, s primarnim značenjem “govoriti javno o tuđoj nesreći, ogovarati/olajavati koga“ (Matešić 1982:724). Kontekst u kojem se frazem nalazi aktualizira značenje hvalisati se, biti neumjeren, egocentričan ili samodopadljiv u interakciji, što se općenito vrednuje kao negativna komunikacijska sklonost ljudi. Konotativna komponenta frazema *inspirati usta* implicira prezir kao emotivnu ocjenu:

*Ljudi u kupeu postaju živahniji i govorniji, fotografišu belu tablu kraj pruge. Razgovaraju o belim noćima, o ponoćnom suncu koje nas očekuje. **Ispiraju usta** krupnim brojkama. Još jedna prilika da se vidi naša ljudska sklonost da govorimo o neobičnim i teško shvatljivim stvarima, kako bismo i sami sebi i drugima izgledali veći i dublji.* (I. Andrić, “Sever“, P, 59, god. 1965)

## **2.4. Frazeološko procjenjivanje složenih društvenih odnosa**

Frazeološkim se izrazima vrednuju složeni društveni odnosi, društvene strukture i cijela društva. U bosanskohercegovačkim putopisima XX vijeka nalazimo frazeme *uzeti svoje pravo u svoje ruke*, *uzeti sudbinu u svoje ruke*, *udariti/dati svoj pečat*, kojima putopisci iznose svoje emocionalno-

ekspresivne ocjene povodom ostvarivanja temeljnih ljudskih vrijednosti, kao što su ravnopravnost, nezavisnost i sloboda.

2.4.1. U primjeru koji slijedi – siromaštvo skupine ljudi sa *društvenog dna* (“biti na dnu – propasti (ob. materijalno, finansijski)” (Halilović, Palić, Šehović 2010:198)) posljedica je njenog lišavanja građanskih prava i rezultat ekonomskog izrabljivanja. Naime, društvena grupa konceptualizirana je kao obespravljani subjekt koji otpočinje borbu za svoja prava, što je posredovano modificiranim frazemom *uzeti (svoje pravo) u svoje ruke*: “preuzeti na sebe (kao svoju odgovornost)” (Ibid.:1160):

*Taj trenutak susreta pogledom učinio je, da su u mojim očima i pobuna i Hasan izrasli do svoje prave veličine, koju samo trenutak ranije još nisu bili dostigli. Sa žalosnih mračnih dubina **društvenog dna** Perzije podiglo se sve, što je tamo bilo najbolje, podigao se bivši kućni rob i kmet. Hasan je jurišao da **uzme svoje pravo u svoje ruke**. (Š. Šehović, “U Teheranu“, H, 194, god. 1954)*

Kako se to vidi iz citiranoga pasaža, potčinjena društvena grupa s tačke gledišta putopisnog subjekta prestaje biti anonimna skupina, ona dobija klasno-revolucionarni profil, tj. individualno lice – *Hasan* istupa kao predstavnik nove, klasno probuđene svijesti. Frazem *uzeti svoje pravo u svoje ruke* u datom kontekstualnom okruženju skreće pažnju na suodnos izrabljivač : izrabljivani, pri čemu konotira odobravajući stav i empatiju subjekta govora prema Hasanovoj pobuni.

Sličnu ilokutivnu snagu pokazuje frazem *uzeti svoju sudbinu u svoje ruke*, kojim se u narednom kontekstu pažnja usmjerava na suodnos *imperijalizam : narodna vlast*. Narod je konceptualiziran kao politički subjekt koji preuzima na sebe odgovornost za vlastitu budućnost. Upotrebom frazema intenziviran je odobravajući stav prema *istinskoj nezavisnosti naroda i legitimaciji narodne vlasti*:

*Na orijentalno Sarajevo, koje je već odavno bilo u punoj dekadenciji, ali još uvek imalo i harmonije i logike u svakoj svojoj pojedinoj građevini, kao i u svom celokupnom izgledu, nalepila je nova austrijska vlast arhitektonsku nedonoščad Centralne Evrope. Ona je stvorila uske ulice, nevesele*

*kuće sa mračnim hodnicima, katoličke crkve i kapele bez traga plemenite tradicije i lepote. U isto vreme ona je modernizirala, proširila stara i podigla nova utvrđenja po visovima Sarajeva. Tako je ta arhitektura bez duha i oduševljenja, bez života i životne radosti, strana shvatanjima i potrebama novog vremena i interesima širokih masa naroda, **udarila svoj pečat** jednom delu Sarajeva. I tako je u staroj osmanlijskoj busiji stvorena nova, moderna busija novog imperijalizma habzburgovske marke. Danas jedna nova epoha, koja je otpočela tek posle drugog svetskog rata, epoha u kojoj je narod Bosne i Hercegovine prvi put uistinu **uzeo svoju sudbinu u svoje ruke, udara svoj pečat** ovom drevnom gradu. (I. Andrić, "Jedan pogled na Sarajevo", P, 35, 1965)*

Prisvojna zamjenica *svoj*, kao sredstvo modifikacije frazema *udariti svoj pečat*, s osnovnim značenjem „davati/dati čemu osnovno obilježje/karakter, vidno utjecati na nešto“ (Matešić 1982:458), iz prethodnog primjera, indikator je psihosocijalne opozicije *svoj* : tuđ (stran). Opozicija *svoj* : tuđ intenzivirana je ekspresivnom leksikom (usp. *nalijepiti, nedonoščad*) i retoričkim isključivanjem (usp. npr. *bez lepote, bez duha, bez životne radosti, strana*), što na stilističkome planu djeluje i kao subjektivna vrijednosna argumentacija, i kao eksponent emocionalno markiranoga glasa putopisca.

Autorske dorade frazema posredstvom prisvojne zamjenice *svoj* česte su u frazeologiji putopisnog žanra. U sljedećem kontekstu frazem *dati svoj pečat* upućuje na kvalitativni značenjski suodnos *svoj* : drugi/drugačiji u prostoru religijskog susreta. Upotrebom frazema *dati svoj pečat* putopisni subjekt pozitivno vrednuje društveno djelovanje koje se dovodi u vezu s kulturom doma i društvenog identiteta. Pozitivno vrednujući stav izražen frazedom *dati svoj pečat* u kontekstu je podržan ekspresivnim argumentacijskim kontrastiranjem (*nisu se dali porobiti duhom nikome : sagradili su svoj univerzum, nisu htjeli da prihvate : dali su mu svoju boju*):

*Kad su dolazile druge religije, Perzijanci su im **davali** svoj **pečat**. Nisu se dali porobiti duhom nikome: mogao je Aleksandar preći preko Perzije, ali nije uspio da je helenizira, čak ni da poženi svoje vojnike Perzijankama. Sabirući oda-*

*svud ponešto, stari Iranci su sagradili jedan svoj univerzum koji se sastojao od vječne borbe između dobra i zla, između Ahuramazde i Arhimana. Taj univerzum ima više svjetlosti nego ijedna druga religija. Kad je došao islam, ni njega nisu htjeli da prihvate onakvog kakav im se nametao: dali su mu svoju boju, svoje tumačenje.* (H. Somun, "Kažem Perzija, a mislim bajka", H, 385, god. 1968)

2.4.2. Frazem *baciti oko na koga/na što*, s primarnim značenjem "interesirati se za koga/za što" (Matešić 1982:412), može upućivati na pozitivne emocije – ovim frazemom, naprimjer, može biti iskazano divljenje prema nekome ili nečemu, a može biti implicirano i negativno značenje – "okomiti se na nekoga" (usp. Petrović 1989:74). Kao eksponent ironično intoniranoga glasa „baciti oko na zgodno smešteno ostrvo“, frazem u sljedećem primjeru implicira drugo opisano značenje – „okomiti se na nekog“:

*Tada, u Raflesovo vreme, Istočnoindijska kompanija, to jest britanska, odnosno kolonijalna, bacila je oko na zgodno smešteno ostrvo. Stamford Rafles je u njeno ime krenuo sa svojim lađama, iskrcao se i bio bogzna kako lepo dočekan od poglavice Tement-gonga, koji je ostrvom upravljao u ime sultana od Johore, kome je ostrvo pripadalo. Rafles je zaseo s Tameng-gongom, ostao tu neko vreme dok je svršio posao, razgovarao s poglavicom na melodičnom malajskom jeziku, a on se dobro potrudio da ga nauči, i kad su se glasnici sultana od Johore vratili s potvrdnim odgovorom, Rafles je isplatio pogođenu sumu i ostrvo je bilo kupljeno.* (V. Šantić, "Singapur – Lavliji grad", H, 294, god. 1963)

Ironijskom polifonijom pripovjedačeva glasa, osnaženom gradacijskim pomjeranjem tačke gledišta na frazeološkom planu (*istočnoindijska – britanska – kolonijalna kompanija*) te litotom (*a on se dobro potrudio da ga nauči*), frazem *baciti oko* u navedenom primjeru implicira ironičan stav prema kolonijalizmu i hegemonizmu kao društvenom djelovanju.

## Zaključak

U ovome radu bavili smo se frazemima kao aksiološkim i emocionalno-ekspresivnim jezičkim jedinicama u funkciji općeg i specifičnoga vred-

novanja društvenih odnosa, kao jednog od tematskih sadržaja putopisnog diskursa. Na temelju analize bosanskohercegovačkih putopisa XX vijeka može se zaključiti da se kao pozitivno markirane frazeološke jedinice u procjenjivanju općih društvenih vrijednosti, kao što su dobrotu/plemenitost, ravnopravnost i društvena neovisnost upotrebljavaju frazemi: *biti duša od čovjeka*, *uzeti svoje pravo u svoje ruke*, *uzeti sudbinu u svoje ruke*, *dati/udariti svoj pečat* te modificirani frazemi u procjenjivanju pozitivnih interakcijskih svojstava ljudi: *ne izaći ni ružna riječ iz usta*, *ne zapinjati o drvlje i kamenje*. Deautomatizacija frazema i različiti stilistički postupci u kontekstu, kao što su eksklamativna tonalnost, gradacija, argumentacijsko kontrastiranje – boje frazem specifičnim emocionalno-ekspresivnim značenjima, kao što su bliskost, divljenje, empatija. S druge strane, negativnim se aksiološkim i emocionalno-ekspresivnim značenjima frazema u bosanskohercegovačkim putopisima procjenjuje ponašanje ljudi koje putopisci sreću na svome putovanju. Ironičan stav prema turistima, motiviran njihovom nesenzibilnošću prema činu putovanja, posreduje frazem *prazna glava*; stav neodobravanja i repulzivnost prema nasrtljivom ponašanju prosjaka i raznih preprodavača posreduju frazemi *pratiti u stopu*, *ne dati oči otvoriti*; prezir spram samodopadljivosti i neumjerenosti u interakciji iskazan je frazemom *ispirati usta*.

Dakle, u ovome radu pokušali smo sagledati kako putopisni žanr, tema i cilj komunikacije regulišu izbor frazema kao ekspresivnih jezičkih jedinica kojima se na najneposredniji način iznose vlastiti stavovi i ocjene o viđenom svijetu, a stav i način na koji se vidi svijet ne govori samo o onom ko ga gleda nego kaže mnogo i o vremenu i cjelokupnom polju kulture u kojem se putopisni tekst generira.

### **Izvori**

(H) Isaković, Alija, ur. (1973), *Hodoljublje: Izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju, 1842–1970*, Svjetlost, Sarajevo

(P) Isaković, Alija, Ivan Lovrenović, ur. (1984), *Putopisi (izbor)*, Svjetlost, Sarajevo

### **Literatura**

Bahtin, Mihail (1980), *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd

- Bartminjski, Ježi (2011), *Jezik – slika – svet: Etnolingvističke studije*, SlovoSlavia, Beograd
- Duda, Dean (2012), *Kultura putovanja*, Naklada Ljevak, Zagreb
- Fink, Željka (1998), “Leksikografska obrada frazema tipa *biti dobra srca* i *čovjek dobra srca*“, *Filologija*, knj. 30–31, HAZU, Zagreb
- Fink-Arsovski, Željka (2002), *Poredbena frazeologija: Pogled izvana i iznutra*, Filozofski fakultet, Zagreb
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević (2009), „Usporedba frazema u različitim medijima“, u: *Jezik medija – publicistički funkcionalni stil*, str. 143–149
- Ivanetić, Nada (2010), “Referencija na osobe u novinskim putopisima“, u: *Riječki filološki dani 8*, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog od 6. do 8. studenog 2008, str. 477–488, Filozofski fakultet, Rijeka
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik: Rječnik frazema s poredbenom česticom “kao“*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Melvinger, Jasna (1984), *Leksikologija*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Osijeku, Osijek
- Menac, Antica (1978), “Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije“, *Filolog* br. 8, str. 219–226, Zagreb
- Menac, Antica (1998), „Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima“, *Filologija*, 30–31, Zagreb
- Petrović, Vladislava (1989), *Novinska frazeologija*. Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad
- Ristić, Stana (2004), *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*, Institut za srpski jezik, Beograd
- Šiljak, Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazionom*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo
- Škarić, Ivo (2011), *Argumentacija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb



- Tafra, Branka (2005), „Frazeološki izazovi“, u: *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Tanović, Ilijas (2009), „Oznake materijalne i duhovne kulture u govoru Sarajeva: Lingvokulturološki aspekt“, u: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo
- van Dijk, Teun Andrianus (2006), *Ideologija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb

### **Phrasemes as emotive-expressive markers in the travelogue discourse**

#### *Abstract*

The travel writer – as a speaking subject of travelogue discourse who intensively experiences the world he travels through – expresses his own value attitudes and emotional assessments regarding the seen reality he is narrating. Therefore, linguistic means that appear as axiological and emotionally-expressive markers are visibly present in the travelogue discourse. Among them, a special place belongs to phrasemes. In this paper, we will be interested in phrasemes that function on the principle of specific contrast in travelogue discourse, primarily those that mark the values of social character. The research corpus represents an anthological selection of Bosnian travelogues of the 20th century.

**Key words:** *phraseme, the Bosnian language, travelogue discourse*

Amela ŠEHOVIĆ

## ETNOKULTURNI STEREOTIPI U FRAZEMAMA BOSANSKOG JEZIKA

U radu se istražuju etnokulturni stereotipi u frazemama bosanskog jezika. Cilj je utvrditi koji su to narodi izloženi stereotipiziranju i koji su (socio)lingvistički razlozi za navedenu pojavu. U tu svrhu istraživan je frazeološki rječnički korpus primarno bosanskog jezika, ali su konsultirani i frazeološki rječnici hrvatskog i srpskog jezika radi utvrđivanja sličnosti i razlika.

**Ključne riječi:** *bosanski jezik, stereotip, etnokulturni stereotip, frazema, frazeosemantička varijanta, bliskoznačna varijanta, poredbena frazema, neporedbena frazema, etnonim*

### Uvod

Frazeologija bosanskog jezika je jezička disciplina koja je relativno razvijena u poređenju s drugim lingvističkim disciplinama. Osnovna jedinica frazeologije – frazema – u radovima lingvista koji se bave bosanskim jezikom definira se različito:

- a) kao spoj najmanje dviju punoznačnih leksema (Tanović 2000, Šehović 2009), od kojih je barem jedna transponiranog značenja;
- b) kao spoj najmanje dviju leksema, od kojih jedna može biti sinsemantična (Mahmutović 2012, Šehović 2012), uz uvjet da cjelina ima transponirano značenje (Šehović, Haverić 2017);
- c) tako da njene granice mogu obuhvatati: od jedne autosemantične riječi, uz slobodan izbor druge riječi (Kasumović, Nikolić 2018), npr., *banuti gdje* (Kasumović, Nikolić 2018:28), čak i: *čemu, ušeceriti, životariti* (Isto:112, 419, 490); sintagme: npr., *tvrdno vjerovati* (Isto:459); do rečenice u funkciji izreke ili poslovice (*Šećer dolazi na kraju, Sreća prati hrabre*) (Isto:419, 404).

Dakle, očito je da kriteriji za određivanje osnovne jedinice frazeologije među bosnistima nisu jedinstveni i neupitni, čak ni u radovima istog autora (up. Šehović 2009, Šehović 2012). Kako je u ovom radu akcent podjednako stavljen i na frazeološki i na sociolingvistički aspekt frazema s etnonimom kao sastavnicom, nećemo se baviti razmatranjima ove vrste jer su nam, za utvrđivanje neke jezičke jedinice kao frazeme, presudni sljedeći kriteriji: ustaljenost konstrukcije, razvoj više značenja, doprinos ekspresivnosti iskaza u kojem se koristi i vršenje funkcije jednog rečeničnog konstituenta (Драгићевић 2010б:121), kao i desemantizacija značenja njenih sastavnih dijelova (Šehović, Haverić 2017:51).

U radu se proučavaju frazeme bosanskog jezika koje uključuju stereotipe o određenim etničkim grupama,<sup>33</sup> pri čemu se stereotip razumijeva kao “... an exaggerated belief associated with a category. Its function is to justify (rationalize) our conduct in relation to that category”<sup>34</sup> (Allport 1954:191, prema: Hewstone, Giles 1997:270). Postoje različite podjele i kategorizacije stereotipa, između ostalih, na dobre i loše, društvene i individualne, ali jedna od najraširenijih je podjela na unutargrupne i vangrupne stereotipe (Hewstone, Giles 1997:272), odnosno, u drugim terminologijama, na autostereotipe i heterostereotipe (Triandis, Vassiliou 1967, prema: Hewstone, Giles 1997:272).

Stereotipi koje dijeli neko društvo nazivaju se kulturalnim stereotipima (McCauley, Stitt 1978, prema: Hewstone, Giles 1997:272), a neki autori (v. Пипер 2003:139) govore o verbalnim etnokulturnim stereotipima, koji su “комплекси типичних и најчешћих вербалних асоцијација у неком језичком колективу о народима и културама” i oni “у зависности од предмета (они) обухватају аутостереотипе и хетеростереотипе”. U skladu s ovim određenjem, u nastavku rada govori se o etnokulturnim stereotipima, čija stabilnost i dugotrajnost može biti uzrokovana i time

<sup>33</sup> U skladu s tim, analizom u radu nisu obuhvaćene frazeme s nazivima pripadnika rase iako mogu biti česte u upotrebi kao, npr., frazema *raditi kao crnac* – ‘naporno raditi, obično bez priznanja’ (Šehović 2009:266). S druge strane, u analizu su uključene frazeme sa etnonimima pejorativima, kao što su: Švabo, Cigo, Cigan, i žargonizmima: Firaun.

<sup>34</sup> ...“...stereotip je pretjerano vjerovanje povezano s nekom kategorijom. Njegova je funkcija da opravda (racionalizira) naše ponašanje prema toj kategoriji.” (prijevod A. Š.)

što “certain (perceived) characteristics may be given priority over others”<sup>35</sup> (Singh 2005:97), a rezultat toga je sužavanje perspektive iz koje posmatramo određenu etničku grupu i uspostavljanje predrasuda o toj grupi.

Međutim, s pravom se uočava da su “предрасуде о неким народима универзалне (су) и не везују се само за наш народ”, што доводи до toga da su za većinu naroda “Јапанци и Немци тачни, вредни и прецизни, Руси имају романтичну словенску душу, Енглези су хладни итд.” (Драгићевић 2010а:103). U literaturi se navodi da etnici imenuју, ali ne označavaju, zbog čega se mogu “пунити значењем” pod utjecajem spoljašnjih, vanjezičkih okolnosti, a dobijaju značenja obično onda ukoliko su njihovi nosioci u “суседским и културалним везама са нашим народом” (Гортан-Премк 2004:21–22, према: Драгићевић 2010а:102). То и јест разлог што таква значења на подручју босанског језика добијају етници попут Рус, Нјемас, Турчин, а не, нпр., Исладанин или Новозеланданин (више о томе и у: Зорић 2019:126). Разлози њихова настанка често су социолингвистички, а опширније о овим и другим примјерима говоримо у слjedeћем поглављу.

### **Etnokulturni stereotipi u frazemama bosanskog jezika**

U radu se istražuju etnokulturni stereotipi na korpusu koji čine frazeme bosanskog jezika. No, i u slučaju kada određene frazeme nisu zabilježene u frazeološkim ili drugim rječnicima bosanskog jezika, to nije nužno dokaz njihova nekorištenja u govornoj praksi govornika bosanskog jezika i/ili njihova nepoznavanja. Razlog njihovu nenavođenju, naime, može biti i sama činjenica da frazeološki rječnici bosanskog jezika ne obuhvataju opsežnu građu (Popara 2019) ili u tu građu ne ulaze poredbene frazeme (Kasumović, Nikolić 2018), koje čine veći dio korpusa na kojem se istražuju etnokulturni stereotipi u ovome radu. Navedeno opredjeljenje Kasumovića i Nikolić zasnovano je na njihovu stavu da poređenje ne može biti osnov za nastanak frazeme (v. Kasumović, Nikolić 2018:12). Također, neki rječnici obuhvataju samo određene tipove frazema (npr., poredbene, v. Mahmutović 2012) ili su frazeme samo dio građe u općejezičkom

---

<sup>35</sup> ... “određena (primijećena) svojstva mogu imati prioritet u odnosu na neka druga”... (prijevod A. Š.)

deskriptivnom rječniku bosanskog jezika (v. Halilović, Palić, Šehović 2010, Jahić 2010a i 2010b, 2012), odnosno u namjenski rađenim istraživanjima razgovorne leksike (v. Šehović 2009) ili leksike u književnomjetničkim tekstovima (v. Tanović 2000). Upravo stoga, radi što iscrpnije analize, konsultirani su i frazeološki rječnici hrvatskog i srpskog jezika, te su utvrđivane sličnosti i razlike ovih frazeoloških fondova u poređenju s bosanskim. Provedenom analizom utvrđeno je da su frazeme koje sadrže etnokulturne stereotipe, prema formalnom kriteriju, uglavnom poredbene iako su zabilježene i frazeme koje nemaju ovu strukturu. Poredbene frazeme su glagolske i pridjevske, kada se kao kriterij uzme vrsta riječi u poziciji člana A, a njihova je tipična struktura A kao B (Šehović 2009:184). Što se tiče ostalih tipova frazema, i tu je presudni kriterij vrsta riječi koja služi kao dominantni član frazeme. U nastavku rada ova se dva kriterija kombiniraju prilikom analize.

### ***Frazeme o stranim narodima***

Frazeme koje su prikupljene za potrebe ovog istraživanja<sup>36</sup> u najvećoj mjeri uključuju stereotipe o stranim narodima koji su na ovim prostorima: a) bili osvajači (Turci, Nijemci), b) bili kulturno i politički dominantni, sa mijenama u stepenu tog utjecaja u prošlosti i sadašnjosti (Rusi, Englezi), c) danas sve više ekonomski dominantni, a ranije brojno, na nivou populacije (Kinezi), d) ostali slučajevi.

a) U ovoj grupi frazema glavni su predmet analize Turci i Nijemci – prvi su vladali duže od četiri vijeka, a drugi u vrijeme nacionalsocijalističke Njemačke, sa njenim domaćim kolaboracionističkim snagama.

S obzirom na dužinu vladavine Turaka, ne čude negativno intonirane frazeme o njihovom ponašanju i navikama: *lagati kao Turčin*<sup>37</sup> – ‘puno lagati’ (Šehović, Haverić 2017:240, Matešić 1982:706, Fink-Arsovski 2002:104, Vidović-Bolt 2007:211, Parizoska 2018:140), *pušiti kao Turčin*

<sup>36</sup> Ukoliko je neka frazema zabilježena u više rječnika, knjiga ili članaka, prvo se navode izvori na bosanskom jeziku, hronološkim redoslijedom, onda na hrvatskom jeziku i, na kraju, na srpskom jeziku.

<sup>37</sup> Nešto više o bliskoznačnicama *lagati kao Srbin* u nastavku rada. Inače, o bliskoznačnicama govorimo kada članovi frazema nisu jednaki, a djelimično se može razlikovati i njihovo značenje (Šehović, Haverić 2017:76).

– ‘mnogo i strastveno pušiti’ (Mušović 2016:667, Šehović, Haverić 2017:240, Matešić 1982:706, Fink-Arsovski 2002:104, Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003:318, Vidović-Bolt 2007:211, Parizoska 2018:140, Оташевић 2007:699) i njena frazeosemantička varijanta<sup>38</sup> *dimiti kao Turčin* (Parizoska 2018:142). Povremeno su i karakterne odlike Turaka predmet frazeme: *gori od Turčina* – ‘pejor. najgori’ (Šehović, Haverić 2017:240, Matešić 1982:706). Prve tri su glagolske poredbene frazeme, koje iskazuju intenzitet radnje poređenjem tipa *simile*, a četvrta je pridjevska frazema, u kojoj je realizirano mnogo rjeđe poređenje tipa *comparatio*.<sup>39</sup>

U prvoj i četvrtoj frazemi viševjekovni osvajači otjelovljuju “figuru neprijatelja” (Głowiński 1991, prema: Głowiński 2004:99), koja je, u negativnom kontekstu, rezervirana za sve strano, drugo i drugačije. To podrazumijeva da se dihotomija “mi” – “oni” treba iščitavati tako da su “oni” loši, a “mi” dobri. Kao primjer može poslužiti prva frazema, čija forma “ukazuje na poimanje da su oni koji lažu nečasni izuzeci među pripadnicima ‘mi’ grupe, s netipičnom formom ponašanja, pa se moraju porediti sa onima koji su skloni takvom ponašanju. Na negativnost apostrofirane osobine direktno ukazuju i frazeosemantičke varijante *lagati kao pas/lagati kao pseto*, nešto manje bliskoznačnica *debelo (masno) lagati*, dok bliskoznačnica *lagati na hvat (na hvatove)* nema tako transparentno značenje” (Šehović, Haverić 2017:76).

Što se tiče frazema u kojima su predmet analize Nijemci, prvo treba konstatirati da je etnonim Nijemac zamijenjen razgovornim pejorativom Švabo (Halilović, Palić, Šehović 2010:1310), vrlo rijetko Švaba, iako “i samo ime Nijemac (kao i u drugih slavenskih naroda) znači ‘onaj koji ne zna naš jezik, koji je nijem’” (Zoričić 2019:134). Kao i kod prethodnih frazema, i ove su najčešće negativno konotirane:<sup>40</sup> *štedjeti kao Švabo* – ‘jako, pretjerano štedjeti, biti tvrd na novcu’ (Mahmutović 2012:161), kojom se iskazuje intenzitet radnje; i *ponavljati kao Švabo tra-la-la* (Fink-Arsovski 2002:103, Vidović-Bolt 2007:210, Parizoska 2018:145, Zoričić

<sup>38</sup> Frazeosemantičke varijante su one frazeme koje se razlikuju samo u jednom članu, dok je njihov redoslijed isti (Šehović, Haverić 2017:76).

<sup>39</sup> Više o ova dva tipa poređenja u Katnić-Bakaršić (2001:332).

<sup>40</sup> U našem jeziku to su jedni stereotipi, a u poljskom sasvim drugi – Nijemci su u poljskoj frazeologiji uglavnom negativno obilježeni i simboliziraju lijenost i glupost (Vidović-Bolt 2007:210).

2019:134) – ‘mehanički ponavljati, bez razumijevanja’, gdje se specificira radnja. Tumačenje Zoričić (2019:134), prema kojem je ova frazema nastala jer Slaveni vrlo često nisu razumjeli govor Nijemaca, ne možemo prihvatiti kao argumentirano. Sa druge strane, Parizoska (2018:145) navodi i frazemu *pisati kao Švabo tra-la-la* – ‘stalno isto pisati’, za koju tvrdi da se često koristi među učesnicima internetskih foruma. Na temelju toga, autorica izvodi zaključak o proširenju izvorne frazeme, uz malu modifikaciju forme i značenja, na druge kontekste. Nije nam poznato da se ova frazema uopće koristi među govornicima bosanskog jezika, ali s obzirom na činjenicu da spomenuta autorica kao mjesto njena korištenja navodi internetske forume, nije moguće isključiti njenu potencijalnu upotrebu ako ne u sadašnjosti, onda u budućnosti. U rječničkom korpusu bosanskog jezika nisu zabilježene ni negativno intonirana frazema *natezati kao Švabo s gaćama* – ‘ne umjeti raditi kakav posao’ (Matešić 1982:686, Vidović-Bolt 2007:210), kao ni jedina pozitivno intonirana frazema *raditi kao Švaba* – ‘marljivo raditi’ (Zoričić 2019:126), koja je vjerovatno nastala u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Ipak, raširenost upotrebe nekih od navedenih frazema (npr., *ponavljati kao Švabo tra-la-la* i *raditi kao Švabo*) u svakodnevnoj komunikaciji govornika bosanskog jezika samo potvrđuje opravdanost njihove analize i pored njihova nenavođenja u rječnicima – uostalom, sama činjenica da nešto nije navedeno u rječniku automatski ne podrazumijeva da to i ne postoji.

b) U ovoj grupi frazema glavni su predmet analize Rusi i Englezi, sa znatno većim brojem frazema koje se odnose na Ruse, što ne čudi imajući u vidu da su oni najbrojniji slavenski narod i da smo u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije s njima imali bliske kontakte, naročito u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata.

U poredbenim glagolskim frazemama *piti kao Rus* (Halilović, Palić, Šehović 2010:1162, Fink-Arsovski 2002:100, Parizoska 2018:148) i njenoj žargonskoj frazeosemantičkoj varijanti *lokati kao Rus* – ‘često i mnogo piti’ (Mahmutović 2012:143) sadržane su naše pretpostavke o određenoj životnoj navici predstavnika ruskog naroda. Takvog je sadržaja i poredbena pridjevska frazema *pijan kao Rus*<sup>41</sup> (Fink-Arsovski 2002:100,

<sup>41</sup> U idiomu autorice članka javlja se još jedna poredbena pridjevska frazema – *grub kao Rus* – u značenju ‘vrlo grub’, koja, međutim, nije potvrđena ni u jednom frazeološkom rječniku kako bosanskog tako i srpskog i hrvatskog jezika. Razlog tome može biti

Vidović-Bolt 2007:210, Parizoska 2018:148, Zoričić 2019:126) – ‘pijan u mjeri da ne zna za sebe’.

Vidović-Bolt (2007:212) navodi i frazemu *trošiti kao pijani Rus*,<sup>42</sup> u kojoj su “istaknuta (su) dva obilježja koja se pripisuju etnonimu – rastrošnost i pijanstvo”, što nije tipično obilježje “etnonimskih frazema poredbene strukture”.

Još jedna frazema sa etnonimom Rus odnosi se na životni stil pripadnika te nacije: *pušiti kao Rus* – ‘mnogo i strastveno pušiti’ (Fink-Arsovski 2002:100, Vidović-Bolt 2007:210).

Zanimljiva je frazema *navaliti (na koga, što) kao Rus na mjesec*, koja je zabilježena samo kod Parizoske (2018:145, 149), a čije bi se značenje moglo opisati kao ‘nasrtljivo navaliti (na koga, šta)’. Autorica ovu frazemu svrstava među one koje nisu zabilježene u rječničkom korpusu, a to objašnjava njenim novijim datumom pojavljivanja.<sup>43</sup>

Neporedbena glagolska frazema *praviti se Englez* (Šehović 2009:270, Jahić 2010b:235, Mušović 2016:147–148, Kasumović, Nikolić 2018:351, Popara 2019:272, Оташевих 2007:214) u prvi plan ističe naše stereotipe o pripadnicima ovog naroda kao vještim manipulatorima, a ona ima nekoliko frazeosemantičkih varijanti: *praviti se Kinez/Tošo* – ‘praviti se neupućen u što, glumiti nerazumijevanje čega’ (Popara 2019:272, Matešić 1982:124–125, 238, 698, Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003:68, Zoričić 2019:137), te *praviti se Toša/stranac u noći* (Šehović 2009:301, 297), *praviti se Tošo* (Kasumović, Nikolić 2018:350). Sve navedene frazeosemantičke varijante imaju i svoju bliskoznačnu kolokvijalnu varijantu *praviti se budala*.

c) Uz recentni strah od dominacije Kineza na ekonomskom planu, postoji i svijest o brojnosti te populacije, što uvjerljivo ilustrira glagolska frazema *ima (koga) kao Kineza* (Mahmutović 2012:71, Vidović-Bolt 2007:211), koja je frazeosemantička varijanta frazeme *ima (koga) kao Rusa* (Mahmuto-

---

njena zastarjelost, a nikako činjenica da se ona nikad nije koristila u govornoj praksi govornika ovih jezika.

<sup>42</sup> Značenje ‘impulsivno i puno trošiti’ – A. Š.

<sup>43</sup> Porijeklo ove frazeme moglo bi se tražiti u utrci Amerikanaca i tadašnjih stanovnika Sovjetskog Saveza ko će prvi stići na Mjesec. Ako je ovo tumačenje tačno, onda bi se Mjesec pisao velikim slovom, ne malim kao u frazemi koju je navela Parizoska.



vić 2012:143, Fink-Arsovski 2002:100, Vidović-Bolt 2007:210). Neki autori, poput Vidović Bolt (2009:208), razlog pojavi ove inačice vide u “naglom porastu broja Kineza u Hrvatskoj”, no, očito je da to nije karakteristično samo za Hrvatsku. Iako je frazema *ima (koga) kao Kineza* kasnije zabilježena u hrvatskom frazeološkom korpusu, ona je u hrvatskom jeziku danas frekventnija od prvobitne frazeme (Parizoska 2018:146), što se bez detaljnijeg istraživanja ne može utvrditi za bosanski jezik. No, u frazeološkom fondu bosanskog jezika zabilježena je frazema *navaliti kao Kinezi* – ‘a. nadirati, nahrupiti ili se brzo širiti u nekoj novoj sredini b. uopće masovnije nastupati, pojavljivati se u većem broju i slično’ (Jahić 2012:133), koja je također novijeg datuma, budući da, kao prethodna frazema, u prvi plan stavlja prodornost i brzinu širenja svega što nosi predznak kinesko.

d) U ovoj grupi frazema zabilježene su frazeme s tri etnonima, a to su: Škoti, Grci i Arapi. Prva frazema *škrt kao Škot* (Šiljak-Jesenković 2003:265, Vidović-Bolt 2007:210) – ‘veoma škrt’ – zabilježena je u korpusu bosanskog jezika, a ukazuje na istu osobinu kao frazema *štedjeti kao Švabo* u svom drugom značenju.

Što se tiče glagolske poredbene frazeme *buniti se kao Grk*, ona je utvrđena samo kao usmeni izvor iz kruga bliskih srodnika autorice rada. Pisanih potvrda za bosanski jezik nema, ali se zato pojavljuju u radovima na hrvatskom jeziku (Fink-Arsovski 2002:87, Vidović-Bolt 2007:210, Vidović-Bolt 2009:208, Marković 2018:113, Parizoska 2018:148) u formi *buniti se kao Grk u hapsu*. Ovu frazemu Marković naziva nepoznatom hrvatskom frazemom, za koju utvrđuje veliku tačnost asocijacija koje ona proizvodi, odnosno njenu visoku transparentnost (6/10), dok Vidović-Bolt (2009:208) ukazuje na činjenicu da neke frazeme, pa tako i ova, “uslijed rjeđe uporabe u govoru mlađe populacije i slabljenja aktualnosti poticajnoga signala skrivenog u semantičkom talogu postupno prelaze u pasivni sloj.”<sup>44</sup> Dakle, u ovakvim slučajevima, riječ je o frazemama

<sup>44</sup> Dva su tumačenja nastanka ove frazeme: jedno, prema kojem je riječ o frazemi koja se odnosi na doba Kraljevine Jugoslavije, kada je praznik svetog Save (14. 1) bio neradni dan. Većinu trgovaca činili su Grci, koji nisu obilježavali taj praznik, zbog čega su otvarali svoje prodavnice i, kao posljedicu toga, bili hapšeni ([www.espreso.rs](http://www.espreso.rs)); drugo, prema kojem je značenje “motivirano pobunom pravoslavaca iz Bosne i Hercegovine koji su zatvoreni na početku bosansko-hercegovačkog ustanka u srpnju 1875. godine pa nisu mogli u njemu sudjelovati” (Vidović-Bolt 2007:210–211).

koje su proizvod određenih društveno-političkih okolnosti nepoznatih govornicima savremenog jezika.

Frazemu *ostaviti ralo kao Grk* u značenju ‘iznenada i zauvijek ostaviti’ bilježi samo Mušović (2016:187), što je čini izuzetno zanimljivom i ekspresivnom. Njena semantička prozirnost je veoma niska te je teško utvrditi osnov njenog nastanka.

Frazema *crn kao Arap*, s kolokvijalnom formom Arap prema standardnoj Arapin, zabilježena je kod Vidović-Bolt (2007:210) i ukazuje na istu osobinu tamnoputosti kao u frazemi *crn kao Ciganin/Cigo*, o kojoj govorimo u narednoj cjelini. Doduše, u frazemi *crn kao Arap* implicirana je uz tamnoputost i tamna kosa i oči. Navedene dvije frazeme su jedine u prikupljenom korpusu koje se odnose na vidljive osobine, u ovom slučaju, na boju kože, očiju i/ili kose (v. Vidović-Bolt 2007:213) te po tome, u strogom smislu, ne iskazuju etnokulturne stereotipe, ali ih navodimo radi cjelokupnog uvida u sve stvarne ili pripisane osobine pripadnika pojedinih naroda.

### ***Frazeme o narodima s područja Bosne i Hercegovine***

Frazeme na najdirektniji način odslikavaju sredinu iz koje izniču i njene kulturološke, sociološke i druge osobitosti (v. Mršević-Radović 2008), te su u tom kontekstu posebno zanimljive one koje u svom fokusu imaju etnokulturne stereotipe o narodima s područja Bosne i Hercegovine. One se mogu podijeliti u dvije grupe: prvu, brojniju, koja obuhvata frazeme o Romima, pejorativno redovno nazivanim Ciganima, a ponekad i žargonski Firaunima, i drugu, manje brojnu, o pripadnicima jednog od tri, tzv., konstitutivna naroda. Već ova činjenica potvrđuje da je “vladajući diskurs, i službeni i među pojedincima... označen (je) stigmatizacijom manjina ili skupina nad kojima se vlada” (Zaki 2005:41). Romi su zasigurno manjina u bosanskohercegovačkom društvu, kao i u mnogim drugim državama, a njeni pripadnici žive u veoma lošim ekonomskim i socijalnim uslovima, zbog čega i jeste utvrđena međunarodna inicijativa Dekada inkluzije Roma 2005–2015. Njen je cilj bio poboljšanje položaja Roma primarno u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravlja i stanovanja. Međutim, Bosna i Hercegovina je tek početkom septembra 2008. potpisala Deklaraciju o pristupanju ovoj inicijativi, koju je od početka njena postojanja provodilo devet zemalja: Bivša Jugoslovenska

Republika Makedonija (sada Sjeverna Makedonija), Bugarska, Crna Gora, Češka, Hrvatska, Mađarska, Rumunija, Slovačka i Srbija (<https://www.mc.rs/code/navigate.aspx?Id=1095>). Drugi projekt sličnoga karaktera je Integracija Roma 2020, koji je implemetiralo Vijeće za regionalnu saradnju, a trajao je od 2016. do 2018. godine. Učesnice su bile: Albanija, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo i Srbija. Ipak, sve inicijative ovog tipa, koliko god bile pozitivne, samim svojim postojanjem ukazuju na položaj onih kojima su namijenjene te se mogu smatrati vrstom pozitivne diskriminacije.

Među zabilježenim frazemama o Romima poredbene su: glagolska frazema kojom se specificira, odnosno modificira radnja *lagati kao Ciganin* – ‘lagati uvjerljivo, često’ (Mahmutović 2012:26) i pridjevske frazeme *crn kao Ciganin/Cigo* – ‘tamnoput’ (Mahmutović 2012:26, Fink-Arsovski 2002:84, Vidović-Bolt 2007:210, Parizoska 2018:140, 141), ‘veoma crn’ (Mušović 2016:67); ‘veoma tamne puti’; ‘potamnio od sunčanja’ (Parizoska 2018:145) i *prljav kao Ciganin* – ‘jako prljav’ (Mahmutović 2012:26), koje ukazuju na intenzitet njima apostrofiranog svojstva. Frazema *crn kao Ciganin/Cigo* jedna je od rijetkih koja uz etnonim u muškom rodu ima i mocijsku formu Ciganka: *crna kao Ciganka* (Vidović-Bolt 2007:210), češće u drugom značenju – osobe koja je jako potamnila od sunčanja, a to se svojstvo posmatra u negativnom kontekstu.

Ponekad, glagolske frazeme dobijaju i konotativnu vrijednost, poput neporedbene frazeme *dopade Ciganu carstvo* – ‘iron. nešto vrlo vrijedno dopalo je nekome ko ga je potpuno nedostojan, nekoga ko ne posjeduje nikakve kvalitete napokon je zapalo da nečim upravlja ili vlada, da nešto posjeduje i sl.’ (Halilović, Palić, Šehović 2010:109), koja je potvrđena i kod Jahića (2010a:274) u formi *kad Ciganina zapadne carstvo*, ali bez interpretacije značenja.

Sve ove frazeme, kao i imeničke frazeme *crni Ciganin* – ‘pejor. 1. onaj koji živi kao nomad, čerгар 2. vrlo siromašan čovjek; najneugledniji od svih ljudi’<sup>45</sup> (Halilović, Palić, Šehović 2010:109), *ciganska*<sup>46</sup> *duša*

<sup>45</sup> Samo u drugom značenju ova je frazema zabilježena u dva izvora: Matešić (1983:53) i Оташевић (2007:753).

<sup>46</sup> Ciganski je izvedenica od pejorativnog etnonima Ciganin.

– ‘nepouzdana, nekarakterna osoba’<sup>47</sup> (Kasumović, Nikolić 2018:107, Оташевић 2007:753), *firaunska*<sup>48</sup> *posla* – ‘lukavo, pokvareno ponašanje, ponašanje koje je bez osjećaja za moral; fakinska posla’ (Halilović, Palić, Šehović 2010:290) ukazuju na dubinu i brojnost naših stereotipa o pripadnicima ove manjinske nacije. Pri tome, nijedna od navedenih frazema ne iskazuje pozitivna opažanja o Romima, što potvrđuje njihov podređeni položaj u društvu i, ujedno, diskriminatorski odnos pripadnika drugih nacija prema njima. Time se samo potvrđuje da “u vladajućim izričajima predodžba drugoga mora svakako predstavljati stanje strukturne inferiornosti” (Zaki 2005:41). Na tom tragu je čak i frazema *i crni Ciganin* (*i crna Ciganka*) – ‘bilo ko’ (Mušović 2016:67), te *crni Ciganin zna* – ‘zna svako, općepoznato’ (Kasumović, Nikolić 2018:107), koje nužno ne impliciraju negativna opažanja, ali ipak u sebi sadrže notu obezvređivanja onih koji su tako etiketirani – oni nemaju značaja u mjeri da budu osobe, nego su poopćeni kao ‘bilo ko’, a i njihovo znanje čega nema nikakvu vrijednost budući da se odnosi na općepoznate a ne na samo rijetkima dostupne spoznaje.

No, nisu samo pripadnici romske manjine predmet negativnog stereotipiziranja. Korpus potvrđuje izvjestan broj negativno intoniranih frazema o Vlasima, odnosno vlasima, što je pejorativni naziv koji se koristi u sljedećim slučajevima: “2. pejor. a. pravoslavci, Srbi (za muslimane i katolike) b. kršćani (za muslimane)” (Halilović, Palić, Šehović 2010:1445). Takva je frazema u kojoj je predmet negativne ocjene proždrljivost: *jesti/najesti se ko Vlah/Vlašina* – ‘dobro se najesti, pojesti hrane u velikoj količini’ (Šiljak-Jesenković 2003:113<sup>49</sup>), a druge frazeme uključuju stereotipe o njihovoj velikoj sklonosti ka pijenju alkohola i sposobnosti njegova dobrog podnošenja: *moći (jesti, piti čega) ko vlah rakije* (Šiljak-Jesenković 2003:265) – ‘moći puno jesti, piti čega’,<sup>50</sup> te nesklonost ka održavanju lične higijene: *teško ko vlahu se okupat* (Šiljak-Jesenković 2003:265) – ‘veoma teško’.

<sup>47</sup> Opis značenja ove frazeme kod Kasumović – Nikolić (2018:107) proširen je i značenjem ‘vatrena osoba’, koje je, iz nepoznatih razloga, dodano s kosom crtom ispred, kao da je sinonim značenju ‘nepouzdana osoba’.

<sup>48</sup> Firaunski je izvedenica od žargonizma Firaun.

<sup>49</sup> Frazema navedena iz djela *Sarajevski nekrologij* (39) Alije Nametka.

<sup>50</sup> Za ovu i sljedeću frazemu data su značenja kako ih mi razumijevamo.

Razgovorni i pejorativni naziv balija, koji se koristi za muslimana Bošnjaka (u govoru nemuslimana) (Halilović, Palić, Šehović 2010:46), ali ponekad i unutar te grupe stanovništva, te izvedenice od njega (najčešće balijski), pojavljuje se u frazemi *balijska posla*<sup>51</sup> – ‘postupci i akcije koji su upitnog moralnog karaktera, obično sitnošćardžijski, nauštrb ideala i altruističnih ciljeva’. Ona je zabilježena samo u jednom rječniku bosanskog jezika (Jahić 2010a:136), gdje se, između ostalog, tumači na sljedeći način: ‘za ‘balijsku’ stranu bošnjačkoga mentaliteta’, a koja se pod odrednicom balija definira kao: ‘aludiranje na vlastitu bosanskomuslimansku uspavanost, inertnost, nespremnost, nesposobnost, psihologiju sitnog interesa, neobrazovanost, primitivizam i sl.’ Dakle, prisustvo ove frazeme u rječničkom korpusu bosanskog jezika, a još više na internetskim portalima svjedoči o njenoj (svakodnevnoj) upotrebi među izvornim govornicima bosanskog jezika.

U radovima na hrvatskom jeziku (Vidović-Bolt 2007:211, Parizoska 2018:142) zabilježena je frazema *lagati kao Srbin* – ‘drsko lagati’. Razlozi pojavi ove frazeme mogu se tražiti u već spomenutoj figuri neprijatelja, koja se u ovom slučaju ne odnosi na viševjekovne osvajače, nego na pripadnike domaćeg naroda, u današnjim okolnostima znatno malobrojnije na području Hrvatske.

Također, u radu Vidović-Bolt (2007:210) zabilježene su i frazeme sa etnonimima Bosanac i Crnogorac, sa izrazito negativnim konotacijama: *glup kao Bosanac* – ‘jako glup’, *kao Bosanac [biti, izgledati]*, “frazem širokog spektra negativnih značenja”, kojim se najčešće “opisuje glupa, nesposobna, nesnalažljiva, ali i vrlo neugledna kao i neuredna osoba”. Frazema sa etnonimom Crnogorac upućuje na osobinu lijenosti, koja se stereotipno pripisuje pripadnicima ovog naroda: *lijen kao Crnogorac* (Vidović-Bolt 2007:210).

## **Zaključak**

Provedeno istraživanje pokazalo je da su frazeme koje sadrže etnokulturne stereotipe, prema formalnom kriteriju, uglavnom poredbene frazeme iako su zabilježene i frazeme koje nemaju ovu strukturu. U oba

<sup>51</sup> Primjer zabilježen na forumu portala klix.ba, u diskusiji povodom razmaka između dvije kuće (10. 12. 2009, stranica posjećena 24. 6. 2020) te u diskusiji o predstojećim općinskim izborima (13. 3. 2020, stranica posjećena 24. 6. 2020).

slučaja, vrsta riječi koja služi kao dominantni član frazeme je uzimana kao jedan kriterij za klasifikaciju. Drugi kriterij je bio sadržinski – na koga se odnose istraživane frazeme i u kojem se kontekstu upotrebljavaju.

Tako frazeme iz prikupljenoga korpusa u najvećoj mjeri uključuju stereotipe o stranim narodima koji su na ovim prostorima imali dominantnu uloga kao: a) osvajači (Turci, Nijemci), b) kulturno i politički nadmoćni (Rusi, Englezi), c) ekonomski nadmoćni, a ranije brojno, na nivou populacije (Kinezi), te d) ostali slučajevi.

Viševjekovni osvajači otjelovljuju “figuru neprijatelja”, zbog čega su frazeme o Turcima mahom negativno intonirane, što nije isključivi slučaj s frazemama koje se odnose na Nijemce, ali je zato etnonim Nijemac zamijenjen razgovornim pejorativom Švabo.

Rusi kao najbrojniji slavenski narod i narod s kojim smo u doba Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije imali bliske kontakte predmet su frazema koje obuhvataju naše pretpostavke o određenim životnim navikama njihovih predstavnika, a to su sklonost uživanju alkohola i rastrošnost, ali i frazema koje ukazuju na veličinu njihove populacije.

Svijest o brojnosti populacije iskazana je i kroz frazeme o Kinezima, uz recentni strah od njihove dominacije na ekonomskom planu.

S druge strane, frazemom *praviti se Englez* istaknuti su naši stereotipi o pripadnicima ovog naroda kao vještim manipulatorima. Uz sve navedene, zabilježene su i frazeme o Škotima, Grcima i Arapima, od kojih su one koje se odnose na Grke smanjene semantičke prozirnosti.

Drugu grupu frazema čine one koje obuhvataju etnokulturne stereotipe o narodima s područja Bosne i Hercegovine, i to: a) o Romima, pejorativno redovno nazivanim Ciganima, a ponekad i žargonski Firaunima, b) o pripadnicima jednog od tri, tzv., konstitutivna naroda, ali i o Bosancima i Crnogorcima.

Frazeme o Romima sadrže negativna opažanja o pripadnicima ove manjinske nacije, što ukazuje na dubinu i brojnost naših stereotipa o njima, a ujedno potvrđuje njihov podređeni položaj u društvu i, istovremeno, diskriminatorski odnos pripadnika drugih nacija prema njima.

No, i pripadnici konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini predmet su negativnog stereotipiziranja, a ne samo romska manjina. I ovdje su u prvom planu određene karakterne osobine i životne navike. To je odlika i frazema koje se odnose na Bosance i Crnogorce.

Na osnovu svega rečenog, može se zaključiti da su razlozi za nastanak velikog broja istraživanih frazema sociolingvistički i da se često mogu tražiti u strahu od drugoga i drugačijega. Upravo stoga smatramo da radovi ove vrste mogu pomoći u prevazilaženju takvih stavova, a svakako mogu pomoći u razumijevanju njihove prirode, što dugoročno vodi postizanju prvobitno postavljenog cilja.

### **Izvori**

- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010a), *Rječnik bosanskog jezika (A–Ć)*, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010b), *Rječnik bosanskog jezika (D–F)*, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2012), *Rječnik bosanskog jezika (K–Kor)*, Autor i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Kasumović, Ismet, Marijana Nikolić (2018), *Rječnik frazema bosanskoga jezika*, Institut za humanu rehabilitaciju, Tuzla
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik: rječnik frazema s poredbenom česticom “kao”*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin (2003), *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada “Ljevak”, Zagreb
- Mušović, Abdulah (2016), *Sandžački frazeološki rječnik*, Narodna biblioteka “Dositej Obradović”, Novi Pazar
- Оташевић, Ђорђе (2007), *Мали српски фразеолошки речник*, Алма, Београд
- Popara, Rizo (2019), *Frazeološki rječnik bosanskog jezika*, Grafis, Cazin

## Internetski izvori

- Tanić, Dalibor (2014), “Dekada Roma u BiH: bez velikih promjena”, dostupno na: <https://diskriminacija.ba> (31. 3. 2014), pristupljeno: 22. 5. 2020.
- S. T. (2016), “Da li ste znali?”, dostupno na: <https://www.espreso.rs> (28. 8. 2016), pristupljeno: 24. 6. 2020.
- Medija centar Beograd (2007), “Dekada Roma”, dostupno na: <https://www.mc.rs/dekada-roma.1095.html>, pristupljeno: 22. 5. 2020.

## Literatura

- Драгићевић, Рајна (2010а), *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд
- Драгићевић, Рајна (2010б), “Конструкције на граници слободних спојева лексема и фразеологизама”, МСЦ, *Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика*, 39/3, 113–122.
- Fink-Arsovski, Željka (2002), *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Filozofski fakultet, Zagreb
- Głowiński, M. (2004), “Patriotic discourse versus nationalist discourse”, *Studies in Polish Linguistics*, Vol. 1, 97–102.
- Halilović, Senahid, Ilijas Tanović, Amela Šehović (2009), *Govor grada Sarajeva*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Hewston, M., H. Giles, (1997), “Social Groups and Social Stereotypes”, u: N. Coupland, A. Jaworski, eds., *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*, 270–283, Macmillan Press, London
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo
- Marković, Irena (2018), “Razumijevanje motiviranosti značenja frazema u talijanskome kao inome jeziku”, *Croatica et Slavica Iadertina*, XIV/1, 101–119.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008), *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд
- Parizoska, Jelena (2018), “Poredbeni frazemi s vlastitim imenima u hrvatskome – korpusni pristup”, *Slavistički studii*, 18, 139–151.



- Пипер, Предраг (2003), *Српски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд
- Singh, I. (2005) “Language and ethnicity”, u: L. Thomas, S. Wareing, I. Singh, J. S. Peccei, J. Thornborrow, J. Jones, eds., *Language, Society and Power*, 93–112, Routledge, New York, 2-nd edition
- Šehović, Amela (2009), “Leksika razgovornoga bosanskog jezika”, u: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, 111–308, Slavistički komitet, Sarajevo
- Šehović, Amela (2012), “Poredbene frazeme u Andrićevim pripovijetkama nastalim između 1925. i 1941. godine”, u: B. Tošović, Hg., *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege – Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925-1941)*, 577–592, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga, Graz – Beograd
- Šehović, Amela, Đenita Haverić (2017), *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, dostupno na: <http://www.ff-eizdavastvo.ba/Knjige/.aspx>
- Šiljak-Jesenković, Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Vidović Bolt, Ivana (2007), “Hrvatski i poljski etnonimski frazemi poredbene strukture”, u: Ž. Fink-Arsovski, A. Hrnjak, ur., *Slavenska frazeologija i pragmatika/Славянская фразеология и прагматика*, KNJIGRA, Zagreb
- Vidović Bolt, Ivana (2009), “Biti ili ne biti kao vegeta? O jednoj novoj ustaljenoj svezi riječi u hrvatskom jeziku”, *Südslavistik online*, 1 (Januar 2009), 207–212. (<http://www.suedslavistik-online.de/01/vidovic-bolt.pdf>)
- Zaki, Abdellatif (2005), “Jezična distribucija i ulog moći”, u: M. Benjak, V. Požgaj-Hadži, prir., *Bez predrasuda i stereotipa: Interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu*, 23–49, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
- Zoričić, Dunja (2019), “Nomen est omen. Onimi kao sastavnice hrvatskih i engleskih frazema”, *Fluminensia*, 31/2, 121–141.

## **Ethnocultural stereotypes in the Bosnian language phrasemes**

### ***Abstract***

This paper analyses ethnocultural stereotypes in the Bosnian language phrasemes. The goal is to determine which peoples are exposed to stereotyping as well as the (socio)linguistic reasons behind that phenomenon. For that purpose, the corpus consisting of phraseological dictionaries of primarily Bosnian language has been analysed, but also the phraseological dictionaries of Croatian and Serbian languages have been consulted for the purpose of establishing similarities and differences.

**Key words:** *Bosnian language, stereotype, ethnocultural stereotype, phraseme, phraseosemantic variant, near-synonymous variant, comparative idiom, non-comparative idiom, ethnonym*



## *Književni doticaji i posredovanja*



Jelena BAVRKA

## TEMA SMRTI U UMJETNIČKIM MINIJATURAMA IVANA SERGEJEVIČA TURGENJEVA<sup>52</sup>

Ruski klasik, Ivan Sergejevič Turgenjev, istaknuti je prozni pisac. Književni put počeo je pisanjem stihova te ga tako i završio i to pisanjem pjesama u prozi. Zbirka umjetničkih minijatura *Senilia* donosi filozofski intonirana promišljanja o ljudskoj prolaznosti. U radu se govori o pjesmama u prozi iz spomenute zbirke koje tematiziraju smrt te o načinu na koji autor pristupa toj temi.

**Ključne riječi:** *Ivan Sergejevič Turgenjev, Senilia, pjesma u prozi, tema smrti*

*Мне смешно... и я дивлюсь на самого себя. Непривторна моя грусть, мне действительно тяжело жить, горестны и безотрадны мои чувства. И между тем я стараюсь придать им блеск и красоту, я ищу образов и сравнений; я округляю мою речь, тешусь звоном и созвучием слов.*

*Я, как ваятель, как золотых дел мастер, старательно леплю и вырезаваю и всячески украшаю тот кубок, в котором я сам же подношу себе отраву.*

“Кубок”<sup>53</sup>

### Pjesnik Ivan Sergejevič Turgenjev: uvodna razmišljanja

Spomenemo li danas ime velikog ruskog umjetnika riječi Ivana Sergejeviča Turgenjeva (1818–1883) zasigurno ćemo prizvati u sjećanje mnoga djela u kojima je pisac vješto uspio plijeniti pažnju čitatelja slikovitim načinom pripovijedanja i oduševiti istančanim osjećanjem za ruski jezik.

<sup>52</sup> Izlaganje sa Dana Turgenjeva u Sarajevu (23. 11. 2018).

<sup>53</sup> “Pehar” (pjesma u prozi I. S. Turgenjeva) *Smešno mi je... i čudim se samom sebi. Istinska je moja tuga, doista mi je teško da živim, čemerna su i neutešna moja osećanja. Međutim, staram se da im pridam blesak i lepotu, tražim metafore i poređenja; negujem svoj govor; teši me zvuk i sklad reči. Kao vajar, kao zlatar, brižljivo lepim i rezbarim i svojski ukrašavam pehar – u kome ću sam sebi podneti otrov.* (Turgenjev 1977:342)

Znameniti *Lovčevi zapisi* s poetiziranim opisima ruske šume i stepe, nihilizam Bazarova iz *Očeva i djece*, tema suvišnog čovjeka u *Ruđinu* te mnoga druga djela i više su nego dovoljan razlog da Turgenjeva zapamtimo kao izuzetnog proznog pisca. Kod nas manje poznata, ali ništa manja važna, činjenica jest da je on pisao još i drame<sup>54</sup> i pjesme.

Počevši svoj književni put u okvirima romantizma, kao pjesnik, Turgenjev je već 1834. napisao prve stihove pod nazivom *Стéно*, a četiri godine kasnije prvi su mu put objavljene dvije pjesme u časopisu *Современник* (*Suvremenik*). Bilo da se radi o romanima, novelama ili pak o dramama, kako kaže Trifković (1974:8) u predgovoru *Lovčevim zapisima* “njegov realizam, ili čak naturalizam, usredsređen na životne činjenice, na situacije i uslove u kojima čovjek obitava, nije grub i sirov na način jednog Zole, nego, suprotno, **turgenjevljevski poetičan, lirski uznesen, provedren, pročišćen**”.

Na taj način opisivani doživljaji svijeta u posljednjim su godinama piščevog života izrodili nastanak umjetničkih minijatura, pjesama u prozi “koje su bile štampane u ‘Vesniku Evrope’ (1882) pod opštim nazivom ‘Pesme u prozi’” (Zerčaninov et al. 1947:292), a Turgenjev ih je sam nazvao *Posthuma*, a potom *Senilia*.

## **Pjesma u prozi: žanrovske odrednice**

Prije nego pristupim analizi i interpretaciji teme smrti u Turgenjevljevim pjesmama u prozi, pokušat ću točnije odrediti ovaj oksimoronijom stvoreni termin – PJESMA u PROZI – i to osvrtnjem na ranije opisana vrednovanja mnogih teoretičara i kritičara književnosti.

---

<sup>54</sup> Turgenjev je imao veliki utjecaj na razvoj ruske drame, osobito zbog njegovanja lirskog načela.

Drame Ivana Sergejeviča Turgenjeva: *Где тонко, там и рвётся* (*Gdje je tanko, tu se kida*), *Нахлебник* (*Gotovan*), *Завтрак у предводителя* (*Za vlasteoskim doričkom*), *Холостяк* (*Neženja*), *Месяц в деревне* (*Mjesec dana na selu*), *Провинциалка* (*Provincijalka*), *Неосторожность* (*Neopreznost*), *Безденежье* (*Besparica*), *Разговор на большой дороге* (*Razgovor na velikom putu*), *Вечер в Сорренте* (*Večer u Sorrentu*).

Objedinjujući osobine poezije i proze (koje se tradicionalno razmatraju kao odvojeni književni rodovi) pjesma u prozi od svog je nastanka<sup>55</sup> imala problematičan status zbog pitanja odnosa stihovnog i proznog izraza. I dok, s jedne strane, Svetozar Petrović (u: Škreb, Stamać 1986:322) u čuvenom tekstu *Stih* navodi da je pjesma u prozi bila priprema za slobodni stih koji je “nametnuo pjesniku zapravo još veće teškoće: bez podteksta tradicije, ostavio ga je samog sebi”, Aleksandar Flaker (1969:434), s druge strane, opisuje pjesmu u prozi u raspravama o umjetničkoj prozi:

*U umjetničku prozu spadaju, dakako, i pjesme u prozi kao zaseban oblik na razmeđi književnih rodova, a najpoznatiji su njegovi nosioci francuski pjesnik Charles Baudelaire ('Male pjesme u prozi – Spleen Pariza', 1855–1862.) i ruski pripovjedač Turgenjev ('Pjesme u prozi – Senilia', 1882.), a i hrvatska književnost ima bogatu tradiciju u toj vrsti, od Tommasea ('Iskrice', 1844.), pa preko Draženovića, Kranjčevića, Frana Mažuranića do Krleže ('Jedanaest lirskih motiva u prozi', 1937.) i suvremenoga mlađeg književnika – Anđelka Vuletića. U nas se za male prozne oblike, nekad lirsko refleksivne a nekad osnovane na opisu zbiljskoga događaja ili pojave, uvriježio i naziv crtice, pa bi ga valjalo kao termin odijeliti od termina 'pjesma u prozi', upotrebljavajući ga jedino kada se radi o kratkom obliku s manjim stupnjem beletrizacije zbiljskoga i bez elemenata pjesničke organizacije jezika (metaforika, ritam i dr.).*

Ruska *Književna enciklopedija*<sup>56</sup> daje definiciju pjesme u prozi osvrćući se na bogatu bibliografiju ruskih teoretičara i kritičara književnosti:<sup>57</sup>

<sup>55</sup> Prva je zbirka pjesama u prozi *Gašpar noćnik* (1842) francuskog pjesnika A. Bertranda, a najpoznatiji su autori pjesama u prozi Ch. Baudelaire (*Spleen Pariza*, 1862) i I. S. Turgenjev (*Senilia* ili *Pjesme u prozi*, 1882).

<sup>56</sup> Литературная энциклопедия, Dostupno na: [https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc\\_literature/4405/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5](https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4405/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5) (Pristupljeno: 1. 10. 2020.)

<sup>57</sup> Гроссман, Леонид (1922), *Портрет Манон Леско (два этюда о Тургеневе)*, изд. 2-е, изд. Северные дни, Москва; Шенгели, Георгий Аркадьевич (1923), *Трактат о русском стихе*, изд. 2, Государственное издательство, Москва, стр. 178–181; Пешковский А. (1928), „Ритмика 'стихотворений в прозе' Тургенева“, в сборнике *Русская речь*, новая серия, II издание, Academia, Ленинград; Тимофеев, Леонид



*PJESMA U PROZI – termin kojim se označavaju manja prozna djela koja po svom karakteru podsjećaju na lirske pjesme, ali nemaju stihovnu organizaciju riječi pa se zbog toga točnije obilježavaju terminom ‘lirika u prozi’.*<sup>58</sup>

Pored definicije navedena su i karakteristična obilježja pjesme u prozi:

- *kratkoća;*
- *nerazvijena radnja (a ponekad i potpuno odsustvo radnje);*
- *prikazivanje karaktera u njihovim pojedinačnim manifestacijama, neovisno o zatvorenom krugu događaja;*
- *povišena izražajnost pripovjedačke strukture;*
- *ritam.*<sup>59</sup>

Ista definicija pjesme u prozi s navedenim karakterističnim obilježjima može se pronaći i u ruskom *Poetskom rječniku* koji opisivanje termina završava zanimljivom rečenicom: “Pjesma u prozi je najteži književni žanr”.<sup>60</sup>

### **Tematska analiza Turgenjevlevih umjetničkih minijatura: tema smrti**

Nakon pažljivog čitanja Turgenjevlevih lirsko-filozofskih minijatura, istaknula bih neke opće zaključke koji se tiču tematike zbirke *Senilia*. Polazište gotovo svih pjesama u prozi je, s jedne strane, kontrastni odnos *život – smrt* koji se iz pjesme u pjesmu pojavljuje kao iznijansirana *varijacija na temu*, potom, s druge strane, ljubav kao temeljna i najviša vrijednost bića u kojoj je moguće neprestano spajanje i nadopunjavanje

---

Иванович (1931), *Проблемы стиховедения (материалы к социологии стиха)*, изд. Федерация, Москва, стр. 79–100.

<sup>58</sup> rus. СТИХОТВОРЕНИЕ В ПРОЗЕ — термин, к-рым обозначают небольшие прозаические произведения, напоминающие по своему характеру лирические стихотворения, но лишённые стихотворной организации речи и поэтому точнее характеризруемые термином “лирика в прозе”.

<sup>59</sup> rus. краткость; рудиментарный, а иногда и вовсе отсутствующий сюжет; изображение характера в отдельном его проявлении, а не в относительно законченном кругу событий; повышенная выразительность повествовательного строя речи; ритмичность речи.

<sup>60</sup> rus. С. в п. является труднейшим литературным жанром. <http://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/kps/kps-2471.htm> (Pristupljeno: 23. 10. 2020.)

nebeskog i zemaljskog, te, s treće strane, pitanje odnosa tragično usamljenog pojedinca i okoline.

Tako pjesmama u prozi Turgenjev s čitateljem dijeli promišljanja o mnogim temama: o ruskom jeziku (*Русский язык*), o hrabrim ruskim ženama (*Памяти Ю. П. Вревской, Порог...*), o životu ruskog naroda (*Чернорабочий и белоручка, Сфинкс...*), o prirodi (*Деревня, Природа...*) itd. No, tema koja možda najbolje oslikava njegova filozofska i umjetnička promišljanja je tema smrti (sjetimo se da je pisac pjesme u prozi pisao pred smrt).

Misli o smrti, čovjekovoj ništavnosti i prolaznosti propituju se u nekoliko lirsko-filozofskih minijatura, svaki put drukčije predočene. U radu se govori o sljedećim pjesmama u prozi: *Pas, Jarebice, Starica, O čemu ću misliti?*.

U minijaturi pod nazivom *Pas* prikazani su čovjek i životinja izjednačeni pred licem smrti koja nemilosrdno dolazi tijekom strašne, bijesne oluje:

*Dvoje smo u sobi: moj pas i ja. Napolju zavija strašna, besna oluja.*

*Pas sedi preda mnom – i gleda me pravo u oči.*

*I ja njemu gledam u oči.*

*On kao da hoće nešto da mi kaže. On je nem, on je beslovesan, on samog sebe ne razume – ali ja ga razumem.*

*Ja razumem da u tom trenutku i u njemu i u meni živi jedno isto osećanje, da među nama nema nikakve razlike. Mi smo istovetni: u svakom od nas gori i plamsa isti treperavi plamičak.*

*Smrt će da naleti, mahnuće na nj svojim hladnim širokim krilom...*

*I kraj!*

*Ko će potom razabrati kakav je to plamičak goreo u svakom od nas?*

*Ne, to ne izmenjuju poglede životinja i čovek...*

*To su dva para jednakih očiju ustreljenih jedno na drugo.*

*I u svakom od njih, u životinji i u čoveku – jedan te isti život pribija se plašljivo uz onaj drugi.*

Mnoga Turgenjevljeva djela svjedoče o tome da je ovaj pisac nadahnuće i odgovore na vječna pitanja pronalazio u prirodi. No, čini se da je upravo taj neiscrpni izvor, ta stihijska sila, do konca piščevog života ostala pitanje bez konačnog odgovora. Kakav je odnos čovjeka i prirode i je li čovjek već rođenjem osuđen na smrt? Ocjena koja daje odgovor i koja bi se mogla primijeniti i na Turgenjevljeve pjesme u prozi je ocjena Mile Stojnić (1972:124):

*Turgenjevljevi likovi su okovani njegovom stvaralačkom ličnošću i njenim kriterijumima, formama u kojima je on prvobitno doživio svet. Njegov doživljaj sveta uslovljava činjenicu da njegovi junaci gotovo nikad nisu suprotstavljeni prirodi nego su njen harmonično uklopljeni deo. Njegov čovek ne savladava prirodu, ne sukobljava se sa njenim stihijama, ne oseća neprijateljski ni vetrove, ni mećave, ni šumu, ni vodu, ni vatru. On se jednostavno upoznaje sa prirodom i druguje s njom.*

Snaga prirode u ovoj pjesmi u prozi data je u slici strašne, bijesne, neizbježne oluje, odnosno smrti koja dolazi. Slika oluje upućuje nas na brzinu događaja koji slijede; međutim, gotovo u potpunosti izbjegavajući radnju, autor pažnju skreće na trenutak u kojem se sreću pogledi životinje i čovjeka te time usporava ritam cijele pjesme. Zaustavljanje na *očima*<sup>61</sup> koje se gledaju autorski je način da metaforički uputi na *ogledalo duše*, na neiskazane dubine koje se iza njega kriju. No, bez obzira na skrivene dubine duše, čovjek i pas su pred licem smrti izjednačeni, bespomoćni.

Čovjek, svjestan kraja svega živog na svijetu, shvaća tragičnost smrti. Pas, sa druge strane, nijem je i samog sebe ne razumije. Međutim, ono što ih čini jednakim jeste *treperavi plamičak*, odnosno život, koji se zamahom *hladnog širokog krila* može brzo ugaziti. Upravo to je trenutak u kojem se *jedan te isti život pribija plašljivo uz onaj drugi* (izjednačava, poistovjećuje, razumije). Tu misao autor lirski podcrtava na kraju pjesme gdje metafora

<sup>61</sup> Zanimljivo je istaknuti da u desetak pjesama u prozi ove zbirke nailazimo na opis i razradu motiva očiju, kako ljudskih tako i životinjskih.

očiju prerasta u metonimiju – *To su dva para jednakih očiju ustreljenih jedno na drugo*. Na ovaj način čovjek i životinja nisu postavljeni samo u predmetno-tematsku vezu, već i u emocionalnu vezu.

Još jedna minijatura – *varijacija na temu* – jest pjesma u prozi *Jarebice*. U njoj se sudbina bolesnog, umirućeg čovjeka, koji se pita čime je zaslužio patnju ležanja na postelji, uspoređuje sa sudbinom jarebica:

*Cela porodica mladih jarebica – njih dvadesetak – sjatila se u gustoj strnjini. Stiskaju se jedna uz drugu, čeprkaju po sipkavoj zemlji, srećne. Odjednom, uplaši ih pas: one složno uzleću; odjekuje pucanj, i jedna jarebica, prebijena krila, sva izranjena pada, i s mukom vukući nožice zavlaci se u žbun pelena.*

*I dok je pas traži, nesrećna jarebica, može biti, takođe misli: 'Bilo nas je dvadeset, istih kao što sam ja... Zašto sam baš ja, ja, naletela na pušku, i moram da umrem? Čime sam ja to zaslužila između ostalih mojih sestara? To je nepravedno!'*

A lirski subjekt, bolesni umirući čovjek, za sebe misli:

*Lezi, bolesno stvorenje, dok te smrt siše.*

Za razliku od minijature *Pas*, u kojoj kao da se čovjekove misli o smrti odražavaju u nijemom pogledu psa i u kojoj smrt nesmiljeno dolazi, u minijaturi *Jarebice* Turgenjev pokazuje kako taj trenutak može biti puka slučajnost i kako je ono što dolazi neizvjesno i nepoznato. Međutim, lirski subjekt, iako svjestan smrti koja ga *siše*, mora se zapitati zašto baš on? Uspoređujući se s jarebicom, lirski subjekt traži utjehu u *njenim mislima* i ustaje protiv nepravednosti, a već idućeg trenutka liježe na postelju, u svoj *žbun*, svjestan toga da će i njega, kao jarebicu, pas (smrt) pronaći.

U narednoj analiziranoj pjesmi u prozi *Starica* smrt ne samo da pronalazi čovjeka nego ga (na)vodi do njegovog vječnog ležaja – groba:

*Ali čudan nemir postupno je zavladao mojim mislima: počelo mi se činiti da starica ne samo da ide za mnom, već da me usmjerava, da me gura sad udesno, sad ulijevo i da joj se nehotice pokoravam.*

*Ipak, nastavljam ići... Ali evo se ispred na mom putu nešto crni i širi se ... nekakva jama ... 'Grob! – bljesnulo mi je u glavi. 'Evo kuda me gura!'<sup>62</sup>*

Starica, slijepa, blijeda žena bez zubiju, predstavlja sudbinu od koje čovjek ne može pobjeći koliko god se trudio. Ona je otjelovljenje neizbježne smrti, a užas čovjeka koji se odjedanput nađe pred grobom daje ovoj pjesmi u prozi pesimističan, strašan ton. Svjestan svoje ništavnosti, čovjek shvaća da je jedina njegova realnost – smrt.

Razmišljanja u/o trenutku smrti Turgenjev je iskazao i u minijaturi *O čemu ću misliti?* u kojoj još jednom prepoznajemo motiv straha od smrti i to u odvratanju pažnje od groznog mraka. Lirski subjekt se pita o čemu će misliti kada mu kucne smrtni čas (ako uopće bude u stanju misliti!): kako je iskoristio život, je li ga prespavao ne znajući uživati, hoće li razmišljati o prošlosti, hoće li razmišljati o zagrobnom životu... Odgovor na ova pitanja pronalazimo u sljedećim stihovima:

*Ne... čini mi se da ću nastojati da ne mislim – i na silu ću se pozabaviti nekakvom koještarijom, samo da odvratim pažnju od groznog mraka, koji se crni tamo napred.*

*Preda mnom se jedan samrtnik stalno žalio kako mu ne daju da gricka pržene oraščice... i samo je u dubini njegovih ugašenih očiju tuklo i lepršalo nešto kao prebijeno krilo smrtno ranjene ptice.*

Turgenjev pažljivo bira riječi i iste motive koje svaki put iznova oslikava. Tako je pas u jednoj minijaturi antropomorfizacijom postao nijem i bez riječi, a u jednoj je pak razigrani lovčev pratitelj u lovu na jarebice. Ptice, kao simboli slobode, sad su sretne i razigrane u letu, a već u drugom trenutku doživljavaju pad nakon kojeg slijedi smrt. Oči čovjeka i oči životinje isto su ogledalo – ogledalo duše. Bolestan, umirući čovjek i dalje je onaj koji promišlja, i dalje je čovjek!

<sup>62</sup> *Но странное беспокойство понемногу овладело моими мыслями: мне начало казаться, что старушка не идет только за мною, но что она направляет меня, что она меня толкает то направо, то налево, и что я невольно повинуюсь ей. Однако я продолжаю идти... Но вот впереди на самой моей дороге что-то чернеет и ширится... какая-то яма... "Могила! — сверкнуло у меня в голове. — Вот куда она толкает меня!"* (Prijevod – J. B.)

Slika čovjeka i njegovog duševnog stanja te slika prirode naslikana mnoštvom harmoničnih i nježnih tonova prožete filozofskim promišljanjima čine turgenjevljevski lirizam u duhu kojeg stvara pjesme u prozi.

Premda u ovim minijaturama Turgenjev govori o smrti kao tragičnoj neminovnosti života, ona ipak nije opisana kao strašna i tužna. Strašan i tužan je osjećaj straha od smrti, a kod lirskih junaka se iskazuje u nizu pitanja (“Zašto baš ja?”, “Čime sam to zaslužio?”), koja su oblik *pobune* protiv konačnosti ljudskog trajanja. U tome pronalazim razlog za mišljenje da nam Turgenjev kroz temu smrti ipak najviše govori o životu – onom životu koji propustimo razmišljajući o smrti.

### Umjesto zaključka: posveta

Vratimo se na pitanje postavljeno u glavnom dijelu rada: je li čovjek već rođenjem osuđen na smrt? Da, druge istine osim te nema. Međutim, Turgenjevljeve *Senilie* tematikom i motivima nam filozofski kazuju da prolaznost tijela ne treba izjednačavati s prolaznošću duše, s prolaznošću svega vrijednog što čovjek učini za života.

Potvrdu ovoj tvrdnji nalazim u obilježavanju desetogodišnjice smrti našeg čuvenog profesora Ilijasa Tanovića, kojeg sam “upoznala” (i “upoznajem”) listajući udžbenike i rječnike ruskog jezika, čitajući njegove prijevode i razne naučne radove, i koji će živjeti sve dok ga se sjećamo.

### Izvori

Turgenjev, Ivan Sergejevič (1977), *Pripovetke. Pesme u prozi*, Budućnost, Novi Sad

Тургенев, Иван Сергеевич (1982), *Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Т. 10. Senilia. Стихотворения в прозе*. Наука, Москва. *Добавлено в библиотеку: 21.05.06*. Dostupno na: <https://ilibrary.ru/text/1378/index.html> [1. 10. 2018.]

Тургенев, Иван Сергеевич (2017), *Ваш Тургенев. Собрание сочинений: стихотворения, 'Записки охотника', повести и рассказы, драматургия, романы, стихотворения в прозе. Хроника жизни и творчества*. Издательская программа Правительства Москвы, Москва

## **Literatura**

Benčić, Tea (1997), *Pjesma u prozi*, TIPEX, Zagreb

Flaker, Aleksandar (1969), *Uvod u književnost*, Znanje, Zagreb

Квятковский, А. П. (1966), *Поэтический словарь*, Советская Энциклопедия, Москва. Dostupno na: <http://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/> [pristup stranici 21. 10. 2020.] *Литературная энциклопедия*. Dostupno na: [https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc\\_literature/](https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_literature/) [1. 10. 2020.]

Mrežno izdanje *Hrvatske enciklopedije*. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/> [1. 10. 2020.]

Stojnić, Mila (1972), *Ruski pisci XIX i XX vijeka. Knjiga I*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo

Stojnić, Mila et al. (1978), *Ruska književnost 2*, Nolit, Beograd

Škreb, Zdenko, Ante Stamać (1986), *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb

Turgenjev, Ivan Sergejevič (1974), *Lovčevi zapisi*, Svjetlost, Sarajevo

Zerčaninov, A. A., D. J. Rajhin, V. I. Stražev (1947), *Ruska književnost, Knjiga II.*, Prosveta, Beograd

## **The theme of death in the artistic miniatures of Ivan Sergejevich Turgenev**

### *Abstract*

The Russian classic, Ivan Sergejevich Turgenev, is a prominent prose writer. He began his literary journey by writing verse and thus ended it by writing poems in prose. Collection of art miniatures *Senilia* brings philosophically intoned reflections on human transience. The paper discusses poems in prose from the mentioned collection that thematize death and the way in which the author approaches this topic.

**Key words:** *Ivan Sergejevich Turgenev, Senilia, poem in prose, theme of death*

Rafaela BOŽIĆ

## POEZIJA U NASTAVI RUSKOG KAO STRANOG JEZIKA

U suvremenom pristupu poučavanja stranih jezika sve rjeđe se susrećemo s upotrebom književnih tekstova – posebice poezijom. U članku se navode neki načini upotrebe poetskih tekstova u nastavi stranih jezika – na primjeru ruskog jezika i ruske poezije. Članak pokazuje kako poezija, kao veza između jezika i kultura, čini učenje ruskog jezika učinkovitijim na način da poetski tekst istovremeno nudi i rad na jezičnim kompetencijama, ali i na drugim kompetencijama, primjerice kulturološkim, a uz to i pruža dostignuće konzumacije autohtonog umjetničkog teksta.

**Ključne riječi:** *ruski kao strani jezik, metodika poučavanja stranih jezika*

### Uvodne napomene

Dok su na počecima poučavanja stranih jezika književni tekstovi bili osnovni materijal za poučavanje<sup>63</sup> vremenom se značaj književnih tekstova u nastavi stranih jezika znatno smanjio. Rezultat je to naglaska na lingvističku kompetenciju i komunikativni pristup poučavanju stranih jezika koji se 1970. pojavio u Velikoj Britaniji i snažnom shvaćanju da je cilj poučavanja stranih jezika ovladavanje jezikom kao sredstvom komunikacije (*communication*) (Božić 2016). S tim u vezi poučavanje stranog jezika davalo je naglasak na modele realne komunikacije, s obzirom na to da je samo poznavanje jezika kao sustava (tj. znanje gramatike i leksika) nedovoljno za upotrebu jezika u cilju komunikacije (Kašina 2016). Naročito je poetski tekst stekao “reputaciju” nepotrebnog tereta s obzirom na to da se poetski tekst ne koristi u svakodnevnom životu te su ga učenici i studenti smatrali nepotrebnim i opterećujućim. Ipak, u

<sup>63</sup> Primjerice – prvi priručnik za poučavanje ruskoga jezika u Hrvatskoj koji je 1905. objavio Stjepan Radić, zapravo je zbirka uputa, gramatičkih i pravopisnih pravila, rječnika i hrestomatije književnih tekstova (Božić 2018).



našoj nastavnoj praksi u školama određena količina umjetničkih tekstova (naročito u osnovnoškolskim udžbenicima) nastojala se zadržati kao što možemo vidjeti u udžbeniku *Ruski jezik 6* i priručniku za nastavnika za navedeni udžbenik (Tanović, Katnić-Bakaršić, Moranjak-Bamburać, 1990) gdje se navode i metodički načini uporabe poetskih tekstova u udžbeniku.

Danas sve više autora ističe (vidi literaturu) kako suvremena metodologija poučavanja ruskog jezika kao inog mora snažnije povezivati efektivnost poučavanja s formiranjem niza kompetencija, među kojima su ne samo lingvistička kompetencija već i komunikacijska i međukulturna, ali osobito bitna je i kompetencija poznavanja svih aspekata povijesti, geografije i kulture jezika koji se uči (Krasnova, Abdrahmanova, Pyhtina 2017). V. V. Družinina (2018:118) ističe da se u nastavi sve više radi na autentičnim tekstovima, tj. tekstovima koji nisu nastali isključivo za potrebe nastave kako bi se upravo na njima razvijala navika komunikacije. Ona podcrtava i činjenicu da je jedan od ciljeva učenja jezika upravo razumijevanje autentičnih tekstova, na što se, čini se, neko vrijeme potpuno zaboravilo. Nakon niza stoljeća kada je čitanje književnih tekstova u izvorniku bio ne samo veliki dio učenja stranog jezika nego i cilj učenja – upravo je čitanje strane književnosti na izvorniku kao cilj učenja stranih jezika od polovice dvadesetog stoljeća do danas u osnovnoj i srednjoj školi gotovo potpuno zanemareno, dok je na fakultetima ono dijelom studija pojedinih filologija, pa se kao takvo i razvija. Dakle, na fakultetima kod studenata nefilologa čitanje autohtonih umjetničkih tekstova nije stavljeno u prvi plan te se ni izdaleka ne koriste svi potencijali ovakvih tekstova u procesu učenja stranog jezika.

Kao što ističe Smiljana Narančić Kovačić (2007:173), odnos jezika, književnosti i kulture složen je i višeznačan, a ta su tri svijeta isprepletana i u neprestanoj su ovisnosti. Te se tri sastavnice prožimaju, a njihova je hijerarhija promjenjiva i relativna, ovisno o gledištu i pristupu. Stoga je mjesto književnosti u nastavi stranoga jezika koja želi biti suvremena, interkulturalna<sup>64</sup> i učinkovita neupitno, ističe Narančić Kovačić (2007:173).

---

<sup>64</sup> U članku *Deset književnih remek-djela na kojima odrastaju Rusi* Julija Šamporova navodi sljedeće romane: *Maloljetnik* Denisa Fonvizina, *Nevolje zbog pameti* Aleksandra Gribojedova, *Jevgenij Onjegin* Aleksandra Puškina, *Junak našeg doba* Mihaila Ljermontova, *Mrtve duše* Nikolaja Gogolja, *Zločin i kazna* Fjodora Dostojevskog, *Rat i mir* Lava Tolstoja, *Kratke priče* Antona Čehova, *Tihi Don* Mihaila Šolohova i *Jedan*

Narančić Kovačić (2007:174) podsjeća da književnost omogućuje obogaćivanje nastave stranoga jezika autentičnim primjerima jezične porabe i to na raznim stadijima znanja i učenja jezika, što je dovoljno valjan razlog za uvođenje književnosti u nastavu. Dakle, osim rada na književnim tekstovima kao tekstovima koji daju uvid u kulturu jezika koji se poučava – ne treba zaboraviti ni činjenicu da se radi o autohtonim tekstovima koji su “korisni” upravo i na toj prvoj razini učenja jezika – lingvističkoj. No, ono što je specifično kod književnih tekstova to je da oni osim te razine nude i niz dodatnih – što ih čini iznimno vrijednim i važnim.

Naravno, proces poučavanja jezika ne može se temeljiti samo na književnim tekstovima, no takvi se tekstovi trebaju koristiti u svrhu poboljšavanja leksičke, komunikativne i međukulturne kompetencije. U vezi s takvim uvođenjem književnosti u nastavu potrebno je izabrati tekstove koji odgovaraju određenoj razini znanja i poučavanja jezika te je osim izbora samih tekstova potrebno planirati i kojom dinamikom i na koji način je nužno obrađivati književne tekstove kako bi se od njih polučili najbolji efekti (Narančić Kovačić 2007:174).

Kako ističe Narančić Kovačić (2007:174), praksa je pokazala da kod učenja engleskoga jezika djeca već i u predškolskoj dobi izvrsno prihvaćaju dječje pučke pjesmice, osobito ako ih prati glazba i ne smeta im što ne razumiju svaku riječ ili što susreću nepoznate gramatičke strukture. Vodeći se spomenutim ciljevima, za Hrvatski nacionalni obrazovni standard za engleski jezik Narančić Kovačić je predložila uvođenje književnosti već od prvoga razreda, i to prema shemi:

- *Dječje pučke pjesmice* u prvih šest razreda po 10 pjesmica godišnje (od 4. do 6. razreda mogu se alternirati s autorskim pjesmama)
- *Autorske pjesme (poezija)* po dvije u prva tri razreda (od 4. do 6. razreda mogu se alternirati s dječjim pučkim pjesmicama)
- *Pjevane pjesme (tradicionalne, pop, rock)* u 7. i 8. razredu alternirati s autorskim pjesmama (ukupno 10)

---

*dan Ivana Denisovića Aleksandra Solženjicina (Šamporova 2020). Može se s pravom postaviti pitanje – što znamo o ruskom narodu, kulturi i povijesti ako nismo “iskoristili” znanje ruskog jezika da na izvorniku pročitamo barem poneki odlomak iz djela “na kojima odrastaju Rusi”.*

- *Zagonetke, brzalice, poslovice* – od 5. razreda
- *Slikovnice* u dvije kategorije: *abecedariji, pojmovnici* prva tri razreda po dvije i *slikovnice narativnog sadržaja* 2. i 3. razred u alternaciji s prvom kategorijom slikovnica dvije i u četvrtom razredu samostalno dvije
- *Tradicionalne narodne priče, basne ili bajke* od 2. do 4. razreda po jednu u 5. razredu u alternaciji sa slikovnicama dvije
- *Ilustrirane priče* – 5. i 6. razred po jednu
- *Stripovi* – u 6. razredu jedan, kasnije po izboru
- *Autorske kratke priče, basne, bajke* – u 6. i 7. razredu po jednu u 8. razredu u alternaciji s igrokazom ili kraćom dramom
- *Igrokaz ili kraća drama* – u 7. razredu jedan u alternaciji s pripovijetkom ili kratkim romanom
- *Pripovijetke* u 7. razredu jedan u alternaciji s igrokazom, kraćom dramom ili kratkim romanom
- *Kratki roman* u 7. razredu jedan u alternaciji s pripovijetkom, igrokazom ili kraćom dramom
- *Suvremeni roman za djecu i mlade* – u osmom razredu jedan (Narančić Kovačić 2007:175).

Neki tekstovi se obrađuju na nastavi, neki čitaju samostalno, a neki samostalno nakon obrade na nastavi – ovisno o uzrastu – stupanj samostalnosti raste s godinama. Također Narančić Kovačić (2007:175) predlaže da se izvorni neadaptirani književni tekstovi biraju slobodno prema potrebama razredne situacije i interesima konkretnoga razreda. Kada govorimo konkretno o poeziji, vidimo da se u ovom prijedlogu ona u raznim oblicima javlja kroz svih osam godina osnovne škole, a zasigurno ju je potrebno zadržati i u srednjoj školi te i na tečajevima različite vrste i stupnja. Ono što Narančić Kovačić predlaže za engleski jezik svakako je potrebno pratiti i prilagoditi u nastavi ruskog jezika kao inog – posebice imajući u vidu ulogu književnosti, a posebice poezije, u ruskoj kulturi.

Kao što ističe H. G. Čekalina (2010) “analiza poetskog teksta s pravom se smatra jednim od glavnih pokazatelja razine poznavanja jezika i zauzima vodeće mjesto u visokoškolskoj obuci budućih učitelja”, no ovdje ne govorimo samo o toj razini poučavanja i znanja već o potrebi

uključivanja književnih sadržaja na njihovim raznim razinama – a u daljnjem tekstu posebno ćemo se usmjeriti upravo na poetski tekst.

## Razvoj leksika

Ono što je najočitije je da su mnoge (naročito dječje) pjesme izuzetno pogodne za razvoj leksika i mlađih i starijih učenika. Može se ponekad čuti kritika da u pjesmama ne nalazimo leksik koji možemo upotrijebiti u svakodnevnom životu, ali to zapravo nije istina. Sve zavisi od izbora pjesme i načina obrade pjesme. Primjerice u pjesmi *Чудо-дерево* Korneja Čukovskog nalazimo brojne nazive za različite vrste obuće: *башмаки, туфли, ботиночки, чулочки, гамаши, сапоги*. Pjesma može biti daljnji izvor “suvremenijih i realnijih” upotreba u pjesmi naučenog leksika, primjerice: *Rasparala mi se čarapa (У меня порвался чулок)*; U internetskoj trgovini velik je izbor ženskih cipela (*В интернет-магазине большой выбор женских туфель*); Rasprodaja ženskih cipela (*Распродажа – женские туфли*).

Također pjesme mogu biti sjajne prilikom svladavanja pojedinih gramatičkih kategorija, primjerice O. Ostrogorski Jakšić koristila je pjesmu V. Visockog *Утренняя гимнастика* pri obradi imperativa (usp. Božić 2016). U pjesmi *Утренняя гимнастика* susreću se različiti oblici izražavanja imperativa: *не ждите (не спешите), лежите на под (лягте на пол), навикавайте се на новине (привыкайте к новизне)* itd., a postoji čak i oblik s infinitivom u značenju imperativa *не сміє се разговарати (разговаривать не надо)*.

Na višim godinama učenja jezika korisne su vježbe prevođenja – u oba smjera – za to mogu poslužiti i relativno jednostavne pjesmice, primjerice poznata pjesma Dobriše Cesarića *Gle malu voćku poslije kiše*.

Učenicima se mogu dati riječi i izrazi koji mogu pomoći u prijevodu, primjerice: gledati: *смотреть, глядеть, глазеть, пялиться, зырить*; voćka: *фруктовое дерево*; poslije: *после, потом, затем, позже*; kiša: *дождь*; bliješti: *блистать, блестеть*; *ярко светиться, сверкать* itd. Konačni rezultat (zajedničkog ili individualnog) rada zavisit će, naravno, od adekvatno izabranog teksta, ali kakav god taj rezultat bio može poslužiti i kao odličan temelj za raspravu.

## **Poezija i izgovor**

Poezija može igrati vrlo pozitivnu ulogu u savladavanju izgovora. Kao što je poznato, izgovor mekih i tvrdih suglasnika predstavlja velik problem kod savladavanja ruskoga jezika. Osim ovih problema tu su još i jednačenje po zvučnosti, redukcije vokala i sl. Iako postoje brojne vježbe pomoću kojih se mogu vježbati ove jezične pojave u poetskom tekstu one se nalaze u vezanom, umjetničkom tekstu što osim vježbe daje učenicima i zadovoljstvo iskustva upoznavanja s tekstom na jeziku koji uče. Pri tome treba napomenuti i bogatu tradiciju ruske poezije koja je u svojim najboljim radovima (primjerice Maršak ili Čukovskij) iznimno dobro prilagođena djeci i kroz igru i kreativnost iskorištava jezične osobitosti ruskoga jezika. E. N. Glebova (2006) ističe da su prednosti upravo poetskih tekstova u ovom smislu isticali brojni lingvisti te citira N. V. Kulibinu, koja tvrdi kako se po svojoj djelotvornosti s poezijom ne može mjeriti ni prozni tekst pa čak ni najracionalnije sastavljena vježba, jer urođeno svojstvo poezije da se vraća istim elementima jezika – ponavljanju zvukova, slogova, dijelova rečenice, ritam i rima – omogućuje da se poetski tekst iskoristi ne samo kao lako pamtljiva ilustracija određene jezične pojave već upravo i kao djelotvorna vježba.

Navest ćemo kao primjer pjesmu Alle Pugačeve *Все могут короли*, koju je kao fonetsku vježbu osmislila i koristila na svojoj nastavi uvodnog fonetskog tečaja Olga Ostrogorski Jakšić (Božić 2016:56). Prvi stih: *Жил да был, жил да был, жил да был один король* može se s točke gledišta fonetske vježbe podijeliti na dva dijela. Prvi dio *Жил да был, жил да был, жил да был* – donosi vježbu izgovora glasa /y/ “tvrdog i” – koji ne poznaju govornici hrvatskog, srpskog, bosanskog i crnogorskog jezika. Pri tome u pravopisnom smislu odmah je vidljiv i primjer razlike u pisanju, tj. činjenice da za taj fonem ponekad imamo odgovarajući grafem *ы*, dok ga u nekim pozicijama označavamo “običnim” grafemom *и*. Ta fraza istovremeno nudi i kulturni sadržaj – jer je fraza kojom započinju mnoge ruske bajke. Drugi dio stiha, fraza *один король* – nudi sjajan primjer “akanja”, sličan nalazimo i u četvrtom stihu *песня не о нем, а о любви!* gdje oba grafema *о* izgovaramo kao *а*.<sup>65</sup> I dalje u pjesmi, naravno, nailazimo na primjere “akanja” ali uz poziciju u rimi *одна – она*, ovo su najistaknutije i

<sup>65</sup> Ne koristim ovdje znak fonetske transkripcije već običan grafem.

najupečatljivije primjene te stoga i one koje je najlakše zapamtiti. Ovisno o uzrastu učenika pjesmu je moguće popratiti i izvantekstualnim sadržajima. Dok djeci vjerojatno ne bi bile zanimljive informacije o Alli Pugačevoj – starijim učenicima njezina bogata karijera i mjesto u ruskoj kulturi zasigurno nudi niz zanimljivih dodatnih sadržaja.

Jako je važna i ritmična organizacija poetskih tekstova koja može pomoći u savladavanju teškog ruskog naglaska. Primjerice, ako se objasni učenicima princip akcenatsko-silabičkog stiha, tj. primjerice da je u jambu naglasak uvijek na parnom slogu – studenti se mogu vježbati čitanju prateći pravilan ritam jampskog stiha.

## **Kultura**

Kao što smo već istaknuli s točke gledišta međukulturne komunikacije, potrebno je i upoznati učenike/studente s nekim za rusku kulturu ključnim poetskim tekstovima u originalu. Jedna od naglašenih karakteristika ruske kulture je i poznavanje ruske poezije.

Analiza koju je provela E. N. Glebova (2006) na nekoliko udžbenika ruskoga jezika kao stranog dokazala je da se poetski tekstovi praktički ne koriste s točke gledišta njihovog kulturološkog značaja

Kao što ističe O. V. Maksimova (2007):

*... iz potrebe za odgojem stvaralačke, slobodne ličnosti s razvijenom općeplanetarnom spoznajom koja je spremna na konstruktivni dijalog s predstavnicima drugih kultura i koja se s poštovanjem odnosi prema duhovnim vrijednostima, pravima i slobodi drugih naroda sve više raste potreba formiranja lingvo-kulturoloških kompetencija učenika, što znači i sposobnosti lingvo-ulturološke analize pojava u kulturi pri učenju stranih jezika.*

Upotrebe poezije u tom smislu mogu biti nevjerojatno raznorodne.

Primjerice, zanimljivi životi pjesnika mogu biti i uvod u razgovor o sebi i svom životu, ali mogu donositi i brojne informacije o kulturi i povijesti Rusije. Što, primjerice, za povijest i kulturu Rusije znači Peredelkino, malo prigradsko mjesto kraj Moskve? Koji su sve pjesnici

i pisci živjeli ondje, tko danas ondje živi, koji su muzeji ondje otvoreni, kako doći do Peredelkina, političko-kulturni odnosi i sl. mogu biti tema za živu diskusiju u starijim grupama učenika. Kod sličnog uzrasta može se uz pjesmu *Предопределение* (ili neku drugu) F. I. Tjutčeva progovoriti o ljubavnim i bračnim odnosima koji su u životu ovoga pjesnika bili vrlo dinamični, ali se može progovoriti o tim odnosima kroz povijest ili u današnje doba. Tako se mogu upotrijebiti fraze: u prvom braku (*в первом браке*); u drugom braku (*во втором браке*); djeca iz prvog braka (*от первого брака*); djeca iz drugog braka (*от второго брака*);<sup>66</sup> postati udovica (*овдоветь*) itd. Govoreći pak o A. A. Fetu moguće je govoriti o školovanju i upotrijebiti fraze: upisati se na pravni fakultet (*поступить на юридический факультет*); prijeći na filološki fakultet (*перейти на филологический факультет*); baviti se poljoprivredom (*сельское хозяйство*); razgovarati o dostupnosti školstva (Fet je, kao što je poznato, bio protivnik obrazovanja za sve).

Posebnu ulogu u razvoju kulturoloških kompetencija ima narodna (ili narodu bliska) poezija i općenito folklor. Tu treba posebno istaknuti *častuške*, kratke duhovite narodne pjesmice veselog i ponekad ne sasvim “pristojnog” sadržaja. Kao uvod u temu svakako je potrebno reći nekoliko riječi o instrumentima uz koje su se izvodile: pjevale su se uz pratnju harmonike ili balalajke (*исполнялись под гармонь или балалайку*), a prema uzrastu i interesu može se reći i nekoliko riječi o etimologiji riječi (te lingvistima koji su na tom području najviše dali, primjerice Šahmatov).<sup>67</sup> Kada se govori o tim pjesmicama, zbog njihovog specifičnog sadržaja potrebno je dobro procijeniti koji sadržaj se nudi kojem uzrastu. Ali čak je i među njima moguće naći relativno “pristojne” stihove, primjerice: *Мой миленок, как теленок, / Только разница одна: / Мой миленок пьет из кружки, / А теленок из ведра.*// No, zbog svojeg su sadržaja vjerojatno ipak prikladnije za nešto stariji uzrast (studenti, tečajevi za odrasle). S tim uzrastom moguće je uspoređivati *častuške* i hrvatske bećarce, primjerice – te provoditi vježbe prevodenja bećaraca na ruski i *častuški* na hrvatski (čak i ako nije moguće sačuvati rimu). Te neozbiljne pjesmice nude mogućnosti za mnoge ozbiljne teme, primjerice o UNESCO-u i nematerijalnoj kulturnoj baštini (u koju su, primjerice, uvršteni bećarci).

<sup>66</sup> To je posebno zanimljivo zbog razlike u upotrebi prijedloga.

<sup>67</sup> To je uistinu za najvišu razinu učenja – primjerice studente.

Osim častušaka tu su još i druge vrste folklornih napjeva. Primjerice takva je *Pjesma burlaka na Volgi* (*Песнь бурлака на Волге*). Ta leksički vrlo jednostavna pjesma može ipak biti uvod u razgovor o Volgi, burlacima pa čak i o “moćnoj gomilici” (čiji član je bio Milij Balakirev, koji ju je zapisao) ili pak o Ilji Rjepinu – jednom od najvećih ruskih slikara, koji je burlake ovjekovječio na svojoj antologijskoj slici.

Osim narodnih pjesama kojima ne znamo autora, postoji i veliki broj autorskih pjesama koje su po svojem stilu i popularnosti gotovo narodne – i svakako se mogu uvrstiti u ruski folklor, a u takve se mogu svrstati čak i pjesme Vladimira Visockog ili Bulata Okudžave.

### **Vježbe pamćenja**

U prošlosti su se pjesmice često učile napamet – zajedno s poezijom u cjelini i ta je praksa postala poprilično nepopularna u nastavi stranih jezika. No, učenje pjesmica napamet – po vlastitom izboru ili sl. može s jedne strane biti dobar trening pamćenja, a s druge strane je također svojevrsni oblik međukulturne komunikacije. Tu se mogu uključiti i razne zagonetke, brzalice ili poslovice koje zbog svoje učestale upotrebe možemo nazvati bitnim kulturnim sadržajem (Narančić Kovačić 2007:177).

### **Zaključak**

Moguće je potpuno se složiti s riječima Alboeta, Pilipenko-Fricak i Popadejkine. Alboeta i Pilipenko-Fricak ističu da korištenje poezije na satovima ruskoga jezika omogućuje učenicima da se upoznaju s kulturom, poviješću, tradicijama i mentalitetom naroda te pomaže produbljivanju jezičnih znanja i kompetencije studenata. U radu s poetskim tekstom rješavaju se praktični ciljevi obučavanja: vježba se izgovor, širi se leksik, razvijaju se navike izražajnog čitanja, formiraju se navike u gramatici, a također i kompetencije govora i slušanja. I V. Popadejkina (2012:144) smatra da je rad na poetskim tekstovima na satovima ruskog kao inog nužan zato što se s jedne strane učenici upoznaju s raznolikošću leksičkog i gramatičkog materijala, a s druge strane šire se kulturološka znanja.

U današnjem digitalnom svijetu kada se čini da su važna jedino znanja prirodnih znanosti, borba za humanističke sadržaje u nastavi – posebice one najranjivije kao što je poezija – iznimno je važna.



## Literatura

- Албоета, М. Н. К., Н. А. Пилипенко-Фрицак (2014), “Работа с поэтическими текстами при обучении русскому языку как иностранному”, у: *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів*, 139–143, Суми: СумДУ. Preuzeto s: [http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34655/1/Alboeta\\_Pylypenko-Frytsak.pdf](http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34655/1/Alboeta_Pylypenko-Frytsak.pdf) [pristup stranici 15. 8. 2020]
- Božić, Rafaela (2014), “Ольга Острогорская Якшич: Вводный курс русского языка для студентов-филологов”, у: *Русский язык как инославянский, VI*, 157–166, Slavističko društvo Srbije, Beograd
- Božić, Rafaela (2016), “Uvodni fonetski tečaj ruskoga jezika Olge Ostrogorski-Jakšić”, у: Ž. Čelić, T. Fuderer, ur., *Slavenska filologija*, 50–58, FF Press, Zagreb
- Božić, Rafaela (2018), “Stjepan Radić – autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika”, *Mostariensia*, 22(2), str. 7–22. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/233740> [pristup stranici 22. 9. 2020]
- Božić, Rafaela (2019), “Русская поэзия в преподавании русского языка как иностранного”, у: N. M. Major, ur., *Межкультурная коммуникация: стратегии и тактики международного гуманитарного образования*, 144–147, GUGA, Sankt-Peterburg
- Глебова, Е. Н. (2016), “Методика работы с поэтическими произведениями при обучении русскому языку как иностранному”, у: *Язык и текст*, Том 3. № 2., 54–61. Preuzeto s: doi:10.17759/langt.2016030206/ [pristup stranici 12. 8. 2020]
- Дружинина В. В., А. А. Гусейнова, Н. Б. Сетдарова (2018), “Методика работы с поэтическим текстом на уроках русского языка как иностранного”, у: *Гуманизация образования 4*, 123–127. Preuzeto s: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-raboty-s-poeticheskim-tekstom-na-urokah-russkogo-kak-inostrannogo/viewer> [pristup stranici 11. 8. 2020]
- Кашина, Е. Г. (2006), *Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка*, Универс-групп, Самара. Preuzeto s: [http://mediasamsu.ssau.ru/files/3/253\\_%C7%E0%EA%E0%E7%20422.pdf](http://mediasamsu.ssau.ru/files/3/253_%C7%E0%EA%E0%E7%20422.pdf) [pristup stranici 12. 08. 2020]

- Краснова Е. И., Г. К. Абдрахманова, Ю. Г. Пыхтина (2017), “Развитие лингвокраеведческой компетенции на занятиях по русскому языку как иностранному в региональном вузе”, у: *Вестник оренбургского государственного университета*, No 11 (211), 53–58. Preuzeto s: [http://vestnik.osu.ru/2017\\_11/10.pdf](http://vestnik.osu.ru/2017_11/10.pdf) [pristup stranici 12. 9. 2020]
- Максимова, О. В. (2007), *Лингвокультурологический потенциал русской авторской песни в практике преподавания русского языка как иностранного*. Preuzeto s: <http://www.dissercat.com/content/lingvokulturologicheskii-potentsial-russkoi-avtorskoi-pesni-v-praktike-prepodavaniya-russkog#ixzz5AH7BJDjH/> [pristup stranici 12. 3. 2018]
- Narančić Kovačić, Smiljana (2007), *Spona jezika i kultura: kako uklopiti književnost u nastavu engleskog jezika*, 173–186. Preuzeto s: Researchgate [file:///C:/Users/Korisnik/AppData/Local/Temp/NarancicKovac\\_2007\\_Sponajezikaikultura.pdf](file:///C:/Users/Korisnik/AppData/Local/Temp/NarancicKovac_2007_Sponajezikaikultura.pdf) [pristup stranici 12. 8. 2020]
- Попадейкина, И. (2012), “Художественный текст на занятиях по русскому языку как иностранному”, у: *Теория и практика преподавания русского языка как иностранного*. Вроцлав, 136–144.
- Чекалина, Н. Г. (2010), “Поэзия серебряного века в системе преподавания русского языка как иностранного”, у: *Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ “Грани познания”*, No 5 (10). Декабрь 2010. Preuzeto s: [www.grani.vspu.ru](http://www.grani.vspu.ru) [pristup stranici 12. 3. 2018]
- Šamporova, Julija (2020), “Deset književnih remek-djela na kojima odrastaju Rusi”, у: *Russia Beyond*. Preuzeto s: <https://hr.rbth.com/arts/80171-deset-knji%C5%BEevnih-remek-djela-na-kojima-su-odrastali-rusi> [pristup stranici 12. 9. 2020]
- Tanović, Ilijas, Marina Katnić-Bakaršić, Nirman Moranjak-Bamburać (1990) *Ruski jezik 6: priručnik za nastavnika*, Svjetlost, Sarajevo
- Tanović, Ilijas (1981), “Uvođenje nove leksike u nastavi ruskog jezika”, у: *Strani jezici vol 10 (3)*, 195–200, Sekcija za strane jezike Hrvatskog filološkog društva, Školska knjiga, Zagreb

Высоцкий, Владимир (1968), *Утренняя гимнастика*. Preuzeto s: <https://www.culture.ru/poems/18876/utrennyaya-gimnastika> [pristup stranici 12. 9. 2020]

## **Poetry in teaching Russian as a foreign language**

### *Abstract*

In the modern approach to teaching a foreign language, we are less likely to encounter the use of literary texts, especially poetry. Russian language and Russian poetry are the examples of some ways of using poetic texts in teaching foreign languages. The paper demonstrates how poetry, as a bond between languages and cultures, makes Russian language teaching more effective. Work with the poetic texts simultaneously offers work on language competencies, as well as other competencies, such as cultural ones, and also enables the text consumption of original art.

**Key words:** *Russian as a foreign language, methods of teaching*

Srebren DIZDAR

## PRIJEPORI I POIGRAVANJA VLADIMIRA NABOKOVA SA RUSKOM KNJIŽEVNOSTI

Rad se fokusirao na pisca Vladimira Nabokova i njegovo cjeloživotno hrvanje sa slavnim ruskim književnim prethodnicima kojima se istovremeno divio i žestoko ih kritikovao. To je bilo osobito vidljivo za vrijeme njegove akademske karijere, od početka 1940-ih do 1960-ih godina, na Wellesley College i Cornell University, gdje je manjoj grupi američkih studenata predavao majstore evropske književnosti zajedno s klasicima ruske proze iz 19. stoljeća – Tolstoja, Turgenjeva, Gogolja i Dostojevskog. Uprkos stalnim savjetima njegovog američkog mentora i zaštitnika Edmunda Wilsona, Nabokov je imao izuzetno tvrd stav prema savremenim piscima iz sovjetskog razdoblja, što je, uz kritički Wilsonov odnos prema Nabokovljevim prevodima ruskog književnog naslijeđa na engleski jezik, i dovelo do kraja njihovog prijateljstva. Recepcija Nabokovljevih knjiga i iz tzv. “ruske” i “američke” faze analizirana je u radu, kao i njegov osoben ambivalentni odnos prema izgubljenoj domovini i njenim piscima. Njegovi pogledi o prevođenju ruske književnosti i njeno tumačenje uz primjenu neobičnog metoda dodavanja ogromnog broja bilješki i pojašnjenja spomenut je u radu na primjeru *Junaka našeg doba* Ljermontova (1958), *Slova o pohodu Igorevu* (1960) i Puškinovog *Evgenija Onjegina* (1964). Nakon što je postao popularan u svjetskim razmjerama po objavljivanju svog kontroverznog romana *Lolita* (1958), koji je postao jedna od najprodavanijih knjiga na svijetu, razvio je još kritičniji odnos prema ruskim klasicima koji je iskazao u brojnim intervjuima za novine i TV-kuće, ali i u svojim studijama *Strong Opinions (Prejaka mišljenja)* i *Letters on Russian Literature (Pisma o ruskoj književnosti)*. Ostao je naročito neprijateljski raspoložen prema Dostojevskom, kojeg je htio konačno razobličiti u očima zapadnih pisaca i kritičara. Po njegovom mišljenju, ni jedni ni drugi nisu uspjeli ocijeniti djela Dostojevskog u kontekstu u kojem su nastala i hvalili su ga na pogrešnim pretpostavkama u okviru svjetske književnosti.

**Ključne riječi:** *ruski klasici iz 19. stoljeća, kritički odnos Nabokova prema književnim prethodnicima, osoben odnos prema prevođenju ruske književnosti, svađa sa mentorom Edmundom Wilsonom, pokušaj razobličavanja Dostojevskog pred zapadnim čitaocima i kritičarima*

Vjerovatno bi Vladimir Nabokov (Владимир Владимирович Набоков, 1899–1977) u svom krajnje negativnom odnosu prema većem broju istaknutih književnika i njihovog stvaralaštva mogao stati uz bok, ako ne i ispred, jednog od svojih i savremenika i prethodnika – britanskog romansijera, pjesnika, esejiste i kritičara D. H. Lawrencea. To se posebno odnosi na njegovu ocjenu vrijednosti određenih ruskih pisaca, među kojima, gle čuda!, Dostojevski stoji na vrhu liste najgorih autora. Najbolje je naveo ovim redom: Tolstoj, Gogolj, Čehov i Turgenjev. Po takvoj vrsti preferencija bi ga, vrlo vjerovatno, primila u svoj klub ona britanska elita, što književna, što ona istinska, aristokratska, koja je na skoro identičan način izgradila svoj odnos prema “ruskim klasicima” iz 19. stoljeća u doba svekolikog interesa za “sve rusko” u kulturnoj javnosti ove zemlje na početku 20. stoljeća.

Nabokov je porijeklom i s očeve i s majčine strane pripadao najvišim slojevima ruskog plemstva koje je generacijama obavljalo važne državničke i diplomatske poslove za carsku vlast. Takva porodična situacija omogućila mu je da još u djetinjstvu jednako dobro nauči da govori, a potom i da piše engleski, francuski i ruski jezik, upravo tim redoslijedom. Kao dijete susreo je na ulici već ostarjelog Tolstoja, ali taj susret, svakako, nije odredio njegov književni ukus. Dijelom je to učinilo već rano čitanje, gdje su Tolstoj i Flaubert zauzeli najviše mjesto. Do 15. godine pročitao je sva njihova djela, baš kao i Williama Shakespearea, i to, treba li uopće sumnjati, na izvornom jeziku. Stjecajem neželjenih historijskih i životnih prilika, Nabokov je prvih 20-ak godina proveo u Rusiji s povremenim putovanjima u mondena središta zapadne Evrope u Njemačkoj, Švicarskoj i Francuskoj. Potom je porodica, koja se u političkom smislu prvo stavila na stranu privremene vlade Kerenskog, a potom i kontrarevolucije, preko Krima dospjela u Pariz, odakle je mladi Volođa otišao na studije u Cambridge u Velikoj Britaniji. Po završetku studija pridružio se ostatku porodice u Berlinu, gdje je njegov otac Vladimir, nakon kraćeg boravka u Londonu, bio urednik ruskog

emigrantskog časopisa *Rul'* (Kormilo). Sudbina je, paradoksalno, htjela da ga nesretnim slučajem na javnom zboru sljedbenika građanske Ustavne demokratske partije Rusije (*Конституционно-демократическая партия*, ili *Konstitusionno-Demokraticeskaya Partiya*, K-D ili "Kadeti"), čiji je Vladimir Dimitrijevič Nabokov bio istaknuti član u carsko doba, u martu 1922. godine<sup>68</sup> u Berlinu ubije drugi ruski ekstremno monarhistički emigrant, također protivnik boljševika. Porodica je ipak ostala u Njemačkoj narednih petnaest godina. Usljed nesnosnih uvjeta života u agresivnom okruženju nacističke Njemačke, zbog jevrejskog porijekla supruge Vere Slomin, ponovo su krenuli u naredni egzil. Ovaj put su to bile Sjedinjene Američke Države, gdje je Vladimir Vladimirovič Nabokov proveo narednih dvadeset godina kao nastavnik ruskog jezika i književnosti, prvo na isključivo ženskom Wesleyan College u blizini Bostona u državi Massachussets, od 1941. do 1948. godine, a potom i na uglednom Cornell University, u mjestasu Ithaca u saveznoj državi New York, od 1948. do 1959. godine.

U tom je periodu nastavio plodnu književnu aktivnost – istina na engleskom a ne na ruskom – na kojem je pisao dok je živio u Evropi. Njegova je književna aktivnost doživjela kulminaciju objavljivanjem kontroverznog romana *Lolita* 1958. godine. Procjenjuje se da je do kraja 20. stoljeća prodato više od 50 miliona primjeraka ove knjige širom svijeta, što je, uz tantijeme od filmskih adaptacija i drugih prodatih intelektualnih tvorevina (knjiga, prevoda, prikaza u novinama i časopisima, pa i nekih izuzetno cijenjenih stručnih i naučnih radova o leptirima, što mu je bila životna strast), itekako utjecalo na odluku da ostane u Evropi kao samoproглаšeni američki pisac ruskog porijekla. Ogroman uspjeh ovog djela i neočekivana finansijska sigurnost omogućili su mu da sa suprugom i sinom Dmitrijem pređe u Montreux u Švicarskoj. Tu je ostao živjeti do smrti: prvo na trećem spratu otmjenog hotela Palace, a potom i u prostranom apartmanu na vrhu krila

<sup>68</sup> Ruska monarhistička emigracija krivila je pripadnike ove liberalno-građanske stranke za Februarsku revoluciju 1917. godine, te i za abdikaciju posljednjeg vladara iz dinastije Romanovih – Nikolaja II, kojom je okončana monarhija u Rusiji. Na zboru u Berlinu, 28. marta 1922, stvarna meta atentatora bio je dugogodišnji lider K-D i nekadašnji ministar vanjskih poslova u Privremenoj vladi, historičar Pavel Miljukov (Павел Николаевич Миллюков, 1859–1943), ali je V. D. Nabokov skočio na atentatora i pokušao ga svojim tijelom zaštititi od metka. Međutim, u Nabokova su ispaljena dva metka, što je imalo fatalne posljedice, jer je preminuo na licu mjesta.

zvanog *Le Cynge (Labud)*, uživajući, kao dobrovoljni dvostruki egzilant, u jutarnjim šetnjama oko jezera Geneva i u popodnevnim pisanjima te u davanju brojnih, nerijetko kontradiktornih, intervjuua raznim američkim i svjetskim časopisima, kao i TV-kućama. Neki od ovih intervjuua objavljeni su u časopisu *Playboy*, koji je 1960-ih godina bio na dobrom glasu kod niza američkih pisaca i kritičara. U njemu su pisali i jedan Leslie Fiedler, Susan Sonntag ili Kurt Vonnegut Jr., jer su urednici željeli da njihovo izdanje bude mnogo više od uobičajenog časopisa za muškarce koji je bio pun brižljivo kadriranih fotografija prsatih ljepotica, oskudno ili nikako odjevenih za tu prigodu. Upravo će u *Playboyu*, a nešto kasnije i u drugim utjecajnim novinama i časopisima, kao što su *Le Monde*, *The Listener*, *The Sunday Times*, *The New York Times*, *Time*, *The New York Review of Books*, *The Vogue*, a nadasve i u veoma serioznom *The Paris Review*, ili na BBC-ju, Nabokov odaslati svoje najotrovnije strijele protiv brojnih ruskih autora, a osobito protiv Dostojevskog. Međutim, posmatrano iz današnje perspektive, stvarnu pripremu za te pregnantne žaoke Nabokov je obavio mnogo ranije, pišući predavanja za šaćicu svojih američkih studenata ruskog jezika i književnosti. S jedne strane, predavao im je najvažnije evropske pisce, što se vidi iz knjige *Lectures on Literature* (Predavanja o / evropskoj/ književnosti, objavljene 1980. godine); a s druge strane, vrlo je studiozno pristupao analizi ruskih pisaca. Ta kritička građa objavljena je u knjizi *Lectures on Russian Literature* (Predavanja o ruskoj književnosti, 1981), dok su intervjui sakupljeni u djelu *Strong Opinions* (Žestoka ili Prejaka mišljenja, 1973). Ova se djela moraju posmatrati i u kontekstu njegovog izbora i prevođenja ruskih pjesnika. Izbor iz poezije Puškina, Ljermontova i Tjutčeva pojavio se već 1944. godine,<sup>69</sup> kada je objavio i studiju o Nikolaju Gogolju. *Junaka našeg doba* Ljermontova obradio je i objavio u vlastitom prevodu na engleski 1958. godine,<sup>70</sup> a dvije godine kasnije se, na isti način, pojavilo izdanje čuvenog epa *Slovo o polku Igorevu* u njegovom prevodu.<sup>71</sup> Njegovo životno postignuće na ovom planu je, bez sumnje, petogodišnji naporni rad na prevodu *Evgenija Onjegina*, iako je u nekim izjavama isticao da je na tom prevodu i kritičkim komentarima

<sup>69</sup> Vladimir Nabokov, *Three Russian Poets: Selections from Pushkin, Lermontov and Tyutchev*, New Directions, Norfolk, CT, 1944.

<sup>70</sup> *A Hero of Our Time by Mikhail Lermontov* (together with his son Dmitri), 1958.

<sup>71</sup> Vladimir Nabokov, *The Song of Igor's Campaign: An Epic of the Twelfth Century*, 1960.

radio punih petnaest godina! Slično T. S. Eliotu ili Ezri Poundu, i Nabokov je zamislio da svoj prevod Puškinove poeme opskrbi ogromnim brojem dodatnih informacija i pojašnjenja. U konačnici su prevod i *Notes on prosody* (Bilješke o prozodiji) objavljeni 1964. godine, a revidirano izdanje pojavilo se 1975. Iako je i sam pisao poeziju, kratke priče, drame i romane (objavio je i naučnu knjigu o leptirima, što je bilo njegovo nedosanjano životno profesionalno opredjeljenje),<sup>72</sup> te se okušao i kao uspješan prevodilac sa francuskog na engleski, odnosno s engleskog na ruski (sam je preveo *Lolitu* na ruski, jer je imao zamjerke na brojne prevode širom svijeta, iako nije mogao znati, naprimjer, kako da se kritički osvrne na finske ili arapske verzije!). *Evgenija Onjegina*, prema vlastitim riječima, preveo je doslovno: riječ po riječ. O tome je dao vrlo uvjerljiva objašnjenja u spomenutim intervjuima, valjda ne samo da opravda svoj postupak nego i da odredi okvir za svoje oštre stavove o ruskoj književnosti. Po njima je danas jednako poznat kao i po svojim umjetničkim tvorevinama.

### Nabokov kao predavač evropske i ruske književnosti

Kao što razložno ističe priređivač knjige *Lectures on Russian Literature* Fredson Bowers, nakon kraćeg boravka na Stanford University Summer School, Nabokov je, u jesen 1941. počeo je predavati na Wellesley College, gdje je, kao jedini nastavnik, isprva predavao ruski jezik i gramatiku u okviru The Russian Department (Odsjek za ruski jezik i književnost), a potom i kolegij Russian 201, na kome je predavao rusku književnost u prevodu na engleski jezik. Godine 1948. prešao je na Cornell University kao vanredni profesor slavenskih književnosti (Associate Professor of Slavic Literature), gdje je predavao Književnost (Literature 311-312), Majstore evropske proze i Književnost (Masters of European Fiction, and Literature 325-326), kao i Rusku književnost u prevodu (Russian Literature in Translation). Po akademskim šiframa za navedene predmete da se zaključiti da je predavao na drugoj i trećoj godini dodiplomskog studija. Nastavu je prilježno držao ponedjeljkom, srijedom i petkom, te mu nije ostajalo previše vremena za kreativno pisanje, osim za vrijeme ljetnog raspusta. Za tih dvadesetak godina pripremio je preko stotinu predavanja ili oko 2.000 stranica kucanog teksta o ruskoj književnosti. U skladu s pravilima akademske nastave u SAD-u, predavanja su strukturirana za nastavni sat od 50 minuta, a razlikovala su se

<sup>72</sup> Knjiga na tu temu objavljena je kao *Nabokov's Butterflies* 2000. godine.



u pogledu pristupa materiji. Naime, kolegij o evropskim piscima, koji je predavao u zimskom semestru, obuhvatao je Jane Austen, Gogolja, Flauberta, Dickensa, a ponekad i Turgenjeva. U ljetnom semestru njegov izbor obuhvatao je pisce kao što su Tolstoj, Stevenson, Kafka, Proust i Joyce. O Jamesu Joyceu i njegovom kulturnom romanu *Ulysses* (Uliks, 1922) i tvorcu *Don Quijotea* (1612–1620) Miguelu de Cervantesu y Saavedri objavio je dvije zanimljive, ali i jednako kontroverzne knjige. Međutim, ako su njegovi američki studenti i mogli čitati i pratiti s relativnom lakoćom zapadnoevropske pisce, to nipošto nije značilo da im je mogao na isti način predavati Tolstoja, Dostojevskog, Čehova ili Gorkog, a kamoli neke manje poznate ruske pisce. Budući da je posao profesora radio u veoma klasičnom formatu – uglavnom je čitao svoja rukom ispisana predavanja koja je vrijedno prekucavala njegova supruga Vera (kao dobrovoljni asistent ili demonstrator u nastavi nerijetko je i pazila na studente za vrijeme pismenih ispita) – a tek ponekad bi glumio da podiže oči sa teksta. Zanimljivo je da studente kojima je prenosio djela zapadnoevropskih autora nije previše zamarao biografskim podacima, niti bi spominjao druga djela autora koje je predavao na satu. Nasuprot tome, ruska predavanja bi obavezno sadržavala sažetu biografiju dotičnog autora i pregled ostalih važnijih djela prije nego bi prešao na pomnu analizu djela koje je bilo na programu. Osim što je takvim pristupom mogao izazvati zanimanje svojih slušalaca u učionici, Nabokov se nije previše opterećivao sekundarnom literaturom, iako je sigurno brižljivo iščitavao dostupne knjige u dobro opskrbljenoj biblioteci na Cornellu, što na engleskom, što na ruskom ili francuskom jeziku, jer je još od malih nogu bio trilingvalan. Osim toga, ta predavanja nisu izvorno bila namijenjena za objavljivanje, ali se u pogledu nekih ocjena koje je u njima iznosio moraju neizostavno posmatrati i u kontekstu kasnijih intervjuja. Dok je na predavanjima pratio zadati format – s povremenim bilješkama sa strane, koje su kasnije inkorporirane u spomenu-ta objavljena izdanja o zapadnoevropskim i ruskim piscima – u izjavama za novine je, kao nebično iskusan komunikator, znao kako da “pogodi žicu” i veoma jasno iznese svoja negativna stajališta.

### **Od prijateljstva do javne prepirke: Nabokov naspram Edmunda Wilsona**

Takvom pristupu odgovarala je i dugogodišnja polemika sa njegovim nekadašnjim mentorom i intimusom Edmundom Wilsonom (1895–1972), koji je, zasigurno, bio osoba raskošnog akademskog obrazovanja i veoma

cijenjeni kritičar i ugledna javna ličnost u SAD-u i svijetu između 1920-ih i 1980-ih godina. Od Wilsona je dobijao podstrek za rad na pojedinim romanima, ali i na pripremi pojedinih djela iz ruske književnosti, koja je namjeravao ispredavati svojim studentima, ali nije bio zadovoljan ni kvalitetom prevoda, ni popratnim akademskim instrumentarijem. U tim intervalima su nastale studije o Gogolju ili prevod *Slova o polku Igorevu*, kao i ponuda da za američkog izdavača Viking Press prevede *Braću Karamazove*, od čega je, nakon nekoliko marljivih pokušaja, morao odustati zbog slabog zdravlja i nespremnosti da dokraja izvede taj zahtjevni poduhvat. Wilson je svoju ulogu zaštitnika novostečenog prijatelja i akademskog kolege dokazivao u bezbroj prilika, jer je neprestano širio njegov krug poznanstava, čitao njegove rukopise te nudio korekcije i davao prijedloge za poboljšanje prethodnih verzija pojedinih tekstova. Uz to je nesebično upućivao dragocjene savjete o odnosu prema urednicima i izdavačima radi postizanja najboljeg honorara za još nedovoljno afirmiranog autora. U bogatoj i sačuvanoj korespondenciji s Wilsonom može se pratiti i svojevrsni paralelni razvoj Nabokova kao kreativnog pisca i nedovoljno ostvarenog akademskog profesionalca, kad su u pitanju ozbiljnije studije na tom planu. Nerijetko je Wilson isticao upravo potrebu da se studentima pruži obuhvatni prikaz nekog razdoblja ili pojedinih autora, na što je, po pravilu, Nabokov, odgovarao burnim komentarima. On se nije dao natjerati da prihvati romane Henryja Jamesa ili da iskaže pozitivan stav prema Dostojevskom, baš kao što je “prekrižio” sve pisce iz sovjetskog perioda, čije je knjige vidio na spisku biblioteke na Cornellu. Njihov nesporazum, koji je prerastao u ozbiljnu akademsku svađu, kasnije i prestanak prijateljstva, dodatno je podstakao Nabokova da radikalizira svoje mišljenje. Još od početka njihovog turbulentnog odnosa, koji se postepeno gradio tokom II svjetskog rata, Wilson se postavio kao nadređena osoba prema novostečenom ruskom prijatelju. On je jako zamjerao svom štićeniku njegove jasne antisovjetske stavove u vrijeme kad je SSSR bio važan američki saveznik u borbi protiv nacizma. U godinama dok se Nabokov mukotrпно probijao na angloameričkom književnom tržištu, a Wilson i dalje zadržavao status cijenjenog arbitra književnosti, to prijateljstvo je, na neki način, ipak preživjelo.

Do većeg sukoba došlo je oko Borisa Pasternaka i njegovog romana *Dr. Živago* koji je objavljen 1958. Wilson je bio oduševljen, dok je Nabokov bio zgrožen, nazvavši ga “(...) a sorry thing, clumsy, trivial, and melodramatic

(...)”<sup>73</sup> (Wylie 2010:162). Wilsonu je zasmetala i Nabokovljeva veza sa Hollywoodom, koja se ostvarila nakon posve neočekivanog uspjeha romana *Lolita*. Iako je ideju za priču počeo razvijati još za vrijeme kratkog boravka u Francuskoj 1939. godine, Nabokov se ovoj temi vraćao nekoliko puta za vrijeme svoje akademske karijere na Cornellu. Roman je završen još 1953. godine, ali su ga odbili mnogi američki izdavači zbog kontroverzne teme o erotskoj vezi starijeg pedofila Humberta Humberta i maloljetne Dolores Hazel (Lolite). Knjigu je objavio malo poznati izdavač pretežno erotske literature Olympia Press iz Pariza 1955. godine, što je utjecalo na mlaku ili nikakvu recepciju među čitaocima i kritičkim krugovima, ali je tek na zdušno zalaganje uglednog britanskog pisca Grahama Greena otpočela prava kampanja za njegovo objavljivanje u Britaniji i Americi. To se konačno i dogodilo 1958. godine, kada je knjiga postala bestseller te je prodana u enormnom tiražu – što na engleskom jeziku, što u brojnim prevodima u svijetu. Međutim, u pismu upućenom Wilsonu neposredno nakon objavljivanja romana, Nabokov je reagirao na upozorenje svog nekadašnjeg zaštitnika da bi “(...) pure and austere work may be treated by some flippant critic as a pornographic stunt (...)”.<sup>74</sup> On je to i objasnio u pismu upućenom Wilsonu: “The danger is the more real to me, since I realize that even you neither understand nor wish to understand the texture of this intricate and unusual production”<sup>75</sup> (Wylie 2010:132).

Do konačnog prekida došlo je upravo zbog Wilsonovog nemilosrdnog napada na Nabokovljev prevod 5.500 stihova Puškinovog *Evgenija Onjegina* 1964. godine, ali i međusobnog nerazumijevanja koje je, u konačnici, okončalo njihovo prijateljstvo. Wilson je u članku objavljenom u *The New York Review of Books* 1965. godine (Wilson 1965) optužio Nabokova ne samo zbog lošeg prevoda nego i predugih Nabokovljevih ekstenzivnih komentara koje je ovaj napisao kao svoje viđenje Puškinove poeme. Upravo zbog načina na koji bi je, po Wilsonovom sudu, trebalo prevesti, on se čak zapitao u kojoj mjeri Nabokov poznaje svoj maternji jezik, a uz to ga je optužio da posjeduje “(...) bad literary manners,

<sup>73</sup> “(...) žalosnom stvari, trapavim, trivijalnim i melodramatičnim [romanom] (...)”

<sup>74</sup> “(...) ovo čisto i odbojno djelo neki jezičavi kritičar mogao tretirati kao pornografski štos (...)”

<sup>75</sup> “Opasnost je realnija za mene, jer shvatam da čak ni vi ne razumijete niti želite razumjeti teksturu ove zamršene i neobične tvorevine.”

perversity, snobbery and arrogance”,<sup>76</sup> pa ga je u maniru dvostruke provokacije još opisao kao osobu koja pokazuje “sado-masochistic Dostoevskian tendencies”<sup>77</sup> (Wylie 2010:162). Nabokovu je bilo jasno da su stvari otišle predaleko i u dva navrata – 1965. i 1971. godine – pokušao je izgladiti nesuglasice, ali do stvarnog pomirenja nikad nije došlo.

## Kritička recepcija Nabokovljevog opusa

Pojedinosti te svađe su vidljive i iz druge memoarsko-biografske građe koju su za sobom ostavili i Wilson, a još više i sam Nabokov,<sup>78</sup> kao i iz brojnih akribičnih studija njegovih poštovalaca koje su se pojavile u posljednjih 50 godina nakon autorove smrti. Ti su ionako veliki brojevi postali neiscrpna industrija tekstova od kojih su neki, poput doktorske disertacije kolege prof. dr. Zorana Paunovića iz Novog Sada o američkim romanima Vladimira Nabokova,<sup>79</sup> prevodi i kritičke opservacije, odlično pozicionirali ovog autora kao svojevrsni most između Modernizma i Postmodernizma: i to ne samo u američkim ili zapadnoevropskim nego, doslovce, u svjetskim razmjerama. U neku ruku, taj svojevrsni amalgam rusko-američko-evropskog pristupa Vladimira Nabokova ruskim klasicima nadopunio je britansku kritičku komponentu koja je, uz sporadične studije, ali i veći broj specijaliziranih tekstova po raznim akademskim časopisima na engleskom jeziku, održavala već odavno ugasli interes Modernista za rusku klasičnu književnost između 1930-ih i ranih 1980-ih godina. Tek

<sup>76</sup> “(...) loše književne manire, da je perverznan i snob, a i arogantan (...)”

<sup>77</sup> “(...) sado-mazohističke tendencije Dostojevskog (...)”

<sup>78</sup> S. Karlinsky, ed., *Dear Bunny, Dear Volodya: The Nabokov-Wilson Letters, 1940–1971*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, CA, 2001. Matthew J. Bruccoli and Dmitri Nabokov, eds., *Vladimir Nabokov: Selected Letters, 1940–1977*, Bruccoli, Clark, Layman, London, 1991.

<sup>79</sup> Zoran Paunović, *Gutači blede vatre (Američki roman Vladimira Nabokova)*, Prosveta, Beograd, 1997, 400 str. Kolega Paunović, pored većeg broja članaka i prigodnih tekstova za pojedina izdanja Nabokova na srpskom jeziku, preveo je i: Vladimir Nabokov, *Pogledaj harlekine*, Prometej, Novi Sad, 1999. (Nagrada Društva književnika Vojvodine za najbolji prevod godine); Vladimir Nabokov, *Prozirne stvari*, Plato, Beograd, 2004.; Zoran Paunović, *Nabokov-Vilson: Pisma 1940–1971*, CID, Podgorica, 2005; Vladimir Nabokov, *Pnin*, Odiseja, Beograd, 2010; te priredio i: Vladimir Nabokov, *Volšebnik i druge priče*, Izbor pripovedaka, redakтура prevoda, predgovor i bibliografske napomene Zoran Paunović, Srpska književna zadruga, Beograd, 2005.

će se otkrićem Bahtina i njegovih stavova o književnom stvaralaštvu na Zapadu, što se desilo upravo krajem 1970-ih godina, postepeno pojačavati interes za ruske klasike i za one potonje književnike iz sovjetskog razdoblja. Padom Berlinskog zida u oktobru 1989. i nestankom komunizma sa svjetske scene, ponovo oživljavaju istraživanja “o svemu ruskom”, pa i o međusobnim dodirima i utjecajima uoči modernizma i za vrijeme njegovog punog zamaha u Velikoj Britaniji. U posljednjih 30 godina urađeno je jako mnogo – od ciljanih doktorskih disertacija preko pojedinačnih akademsko-kritičkih tekstova po časopisima, do vrlo dobro urađenih monografija. Naravno da je i Nabokov ušao u orbitu tih proučavanja koja su se, u najmanju ruku, morala odrediti prema njegovim stajalištima – osobito u kontekstu poređenja sa stavovima D. H. Lawrencea – o ruskom književnom nasljeđu. U tom je smislu Nabokov danas nerijetko pogodna osoba za komparaciju i sa živućim piscima, poput, recimo, turskog nobelovca Orhana Pamuka. Bez namjere da se dublje upustimo u detaljnije razmatranje onoga što je u pisanom obliku Nabokov izrekao o ruskim piscima, valjalo bi navesti makar one najbitnije činjenice i donekle pojasniti njegove stavove. Pri tom se valja prisjetiti upravo njegovih riječi:

*I believe that one day a reappraiser will come, and declare that, far from having been a frivolous firebird, I was a rigid moralist kicking sin, cuffing stupidity, ridiculing the vulgar and cruel – and assigning sovereign power to tenderness, talent, and pride. (Nabokov 1990:193)*

(Vjerujem da će se jedan dan pojaviti ponovni ocjenjivač i da će izjaviti, daleko od toga da sam bio neozbiljna žar-ptica, da sam bio strogi moralista koji je napadao grijeh, glupost, a ismijavao vulgarno i okrutno – a pripisivao najveću moć nježnosti, talentu i ponosu.)

## **Odnos prema ruskim piscima**

Osim ukazivanja na odnos Nabokova prema ruskim piscima, trebalo bi ukazati i na još jednu prilično važnu odrednicu. Ona se odnosi upravo na moguće dodire i utjecaje koje su ruski pisci, da ne spominjemo one druge u evropskom i američkom kontekstu, izvršili na Nabokova. U svojoj prvoj stvaralačkoj fazi, dok je još pisao isključivo na ruskom, od 1926. do 1939. godine, Nabokov je, makar i posredno ili čak djelimično,

živio u punom zamahu Modernizma. Istina, taj je period većim dijelom proveo u Njemačkoj, a ne u Britaniji ili Francuskoj, ali nije mogao biti imun na tadašnje književne trendove. U jednom kasnom intervjuu 1962. godine kazao je da ga ne zanimaju grupe, pokreti, škole pisanja nego samo pojedini pisci (Nabokov 1990:4). Među najvećima je smatrao Williama Shakespearea, za kojeg je rekao da je utjecao na baš svakog ruskog pisca, kao i Gogolj i Puškin:

*Every Russian writer owes something to Gogol, Pushkin, and Shakespeare. Some Russian writers, as for example Pushkin and Gogol, were influenced by Byron and Sterne in French translation.* (Nabokov 1990:150)

(Svaki ruski pisac duguje ponešto Gogolju, Puškinu i Shakespeareu. Na neke ruske pisce, recimo na Puškina i Gogolja, utjecali su Byron i Sterne u francuskim prevodima.)

Uostalom, u svojim akademskim predavanjima i potonjim kritičkim opaskama on spominje s jakom dozom kritike i Eliota i Pounda (Eliot is “not quite first-rate” and Pound is “definitely second-rate” poet) (Nabokov 1990:43), odnosno, priznaje nespornu veličinu Jamesa Joycea, dok mu, zanimljivo, ostali Modernisti, poput D. H. Lawrencea, E. M. Forstera,<sup>80</sup> Aldousa Huxleyja, ili Virginije Woolf nisu ušli u vidokrug interesovanja. Imao je veoma negativan odnos prema Jane Austen i Williamu Faulkneru, pa, u neku ruku, i Ernestu Hemingwayju te Johnu Galsworthyju, Theodoreu Dreiseru i Rabindranthu Tagoreu, Thomasu Mannu i Jean-Paulu Sartreu, a Maksima Gorkog i Romaina Rolanda nazivao je “golemim mediokritetima” (*formidable mediocrities*). Osobito nije bio sklon prema Josephu Conradu (“I cannot stand today his polished clichés and primitive clashes”<sup>81</sup> (Nabokov 1990:57), a u nekim svojim razmatranjima doticao se Edgara Alana Poea, Roberta Luisa Stevensona, H. G. Wellsa i još ponekog autora s angloameričke književne scene. Među njemu tada novijim autorima cijenio je samo Salingera i Updikea. Za najbolje autore i djela

<sup>80</sup> “My knowledge of Mr. Forster's works is limited to one novel which I dislike [*The Passage to India*]; and anyway it was not he who fathered that trite little whimsy about characters getting out of hand; it is as old as the quills, although of course one sympathizes with his people if they try to wriggle out of that trip to India or wherever he takes them.” (Nabokov 1990:95)

<sup>81</sup> “Ne mogu podnijeti njegove uglačane klišeje i primitivne sukobe.”

smatrao je Joycea i njegov roman *Ulysses*, zatim Kafkin *Die Verwandlung* (Preobražaj),<sup>82</sup> o čemu je održao i zasebno predavanje,<sup>83</sup> simbolistički i eksperimentalni roman Andreja Bielog (1880–1934) *Petersburg*<sup>84</sup> i prvi dio Proustovog romana *À la recherche de temps perdu* (U traganju za izgubljenim vremenom) (Nabokov 1990:57). U toj “ruskoj” fazi zamjetan je njegov napor da izgradi vlastiti stil i da eksperimentira narativnim tehnikama, kompozicijom, karakterizacijom likova i da zahvati neke teme, koje su, po mišljenju kvalificiranih kritičara, reakcija mladog pisca prema autoru *Braće Karamazovih*, kojem se divio u djetinjstvu, ponovo ga čitao u teškim vremenima Građanskog rata u Rusiji, kada se pojavljuju i prvi znaci odbojnosti. Nakon prvih znaka odbojnosti, Nabokov ga je počeo, možda i nesvjesno, kreativno imitirati i reinterpretirati.

## Nabokov i Dostojevski

Julian W. Connolly u svom članku “Nabokov’s (re)visions of Dostoevsky”, koji se pojavio u okviru knjige *Nabokov and his Fiction: New Perspectives* 1999. godine, osim što navodi brojne radove na ovu temu koje su ispisali Alexander Dolinin, Sergej Davydov i John Foster,<sup>85</sup> potvrđuje i njihovu tezu da “Nabokov’s novel responds to and rejects

<sup>82</sup> Budući da nije znao njemački, Nabokov je pročitao Kafku u francuskom prevodu kao *La metamorphose* u tri nastavka u časopisu *La Nouvelle Revue Française*, Vol. 01, Nos.01-02-03, 26. mart 1928.

<sup>83</sup> U tom predavanju je dokazao da je buba u koju se preobrazi nesretni Gregor Samsa, a za koju se u kritici obično mislilo da je žohar (*cockroach* na engleskom), u stvari, balegar (*Mistkäfer* na njemačkom ili *dung beetle* na engleskom). Očito mu je njegovo odlično poznavanje insekata, prije svega leptira, bilo od koristi. Predavanje je dostupno na: [http://victorian.fortunecity.com/vermeer/287/nabokov\\_s\\_metamorphosis.htm](http://victorian.fortunecity.com/vermeer/287/nabokov_s_metamorphosis.htm).

<sup>84</sup> O pojedinim djelima Andreja Bielog više se puta pohvalno izjasnio u različitim prilikama, a osobito je ukazao na moguće poveznice u eksperimentiranju s književnom formom koje je uočio između ovog autora i Jamesa Joycea. Međutim, u dostupnoj kritičkoj literaturi gotovo nema nikakvih tragova da je Joyce imao prilike čitati Bielog ili da je razvijao neke svoje zamisli o modernističkoj prozi pod utjecajem nekog drugog ruskog autora.

<sup>85</sup> Alexander Dolinin, “Caning of Modernist Profaners: Parody in Despair”, *Cycnos*, Vol. 12. No. 2, 1995, str. 43–54. Sergej Davydov, “Dostoevsky and Nabokov: The Morality of Structure in *Crime and Punishment and Despair*”, *Dostoevsky Studies*, 3, 1982, str. 157–170. John Burt Foster Jr., *Nabokov’s Art of Memory and European Modernism*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993, osobito str. 97–109.

essential elements of Dostoevsky's art"<sup>86</sup> (Connolly 1999:152). To se posebno odnosi na njegove romane *The Eye* (*Создатель*, *Oko*, izvorno napisan 1930. godine)<sup>87</sup> i *Despair* (*Отчаяние*, *Očajanje*, 1934),<sup>88</sup> za koje ovi kritičari smatraju da su nastali kao hrvanje samog Nabokova u njegovoj potrazi za vlastitom umjetničkom transpozicijom određenih vidova ljudske svijesti koju je, na svoj način, tematizirao Dostojevski u svom ranom romanu *The Double* (*Двойник*, *Dvojnuk*, 1846). Uz to, Dolinin ukazuje na predavanje koje je Nabokov održao 20. marta 1931. godine u Berlinu pod znakovitim naslovom: "Dostoevsky without Dostoevskianism".<sup>89</sup> U pitanju je svojevrsna demontaža i, svakako, vrlo duboka reinterpetacija, moglo bi se slobodno ustvrditi, cjelokupnog opusa Dostojevskog, kojom se Nabokov zdušno bavio narednih skoro pedeset godina. To nipošto ne znači da je on u umjetničkom smislu puki epigon ili ogorčeni osporavatelj svog prethodnika. Prije će biti da je u tom svom nastojanju da razgradi ogromni ugled i poštovanje koje je Dostojevski nesporno stekao na Zapadu upravo u doba formiranja i uzleta britanskog Modernizma od 1890-ih do 1930-ih godina, tražio svoje mjesto i, naravno, slavu. Nabokov je, ne zaboravimo, kao siromašni emigrant u vremenu i prostoru tog istog Zapada kojem je jednako pripadao svojim obrazovanjem i političkim opredjeljenjem, ali ne i trenutnom pozicijom u društvu, želio predstaviti neku svoju viziju ili tumačenje Rusije prije boljševičkog prevrata. Kad se uzme u obzir da je za njega najbolji ruski pisac bio Tolstoj, a najgori Dostojevski, a da su se između našli Gogolj, Turgenjev<sup>90</sup> i Čehov,<sup>91</sup> moglo bi se spekulirati da je

<sup>86</sup> "Nabokovljev roman reagira na i odbacuje bitne elemente umjetnosti Dostojevskog."

<sup>87</sup> Doslovno bi se naslov ovog kratkog romana na oko 80 stranica mogao prevesti kao "Voajer" ili onaj koji viri kroz ključaonicu, ali se njegov sin Dmitri Nabokov kao prevodilac na engleski opredijelio za naslov *The Eye* ili *Oko* u izdanju iz 1965. Izvorno se radilo o zbirci od 13 priča koje su objavljene 1938. godine pod pseudonimom "V. Sirin", koji je Nabokov koristio u ranoj, ruskoj fazi stvaralaštva.

<sup>88</sup> Knjiga se u engleskom prevodu kao *Despair* pojavila 1937.

<sup>89</sup> "Dostoevskii bez dostoevshchiny"; "Dostojevski bez dostojevštine".

<sup>90</sup> Turgenjevu je posvetio drugo poglavlje u knjizi *Lectures on the Russian Literature*, str. 40–64. Ponovo ga spominje u poglavlju posvećenom Tolstoj s vrlo znakovitim komentarom na margini predavanja: "When you read Turgenjev, you know you are reading Turgenjev. When you read Tolstoy, you read just because you cannot stop" (Nabokov 1981:92).

<sup>91</sup> Predavanjem o Čehovu zaključuju se njegova predavanja o klasičnim ruskim piscima u knjizi *Lectures on the Russian Literature*, str. 153–182, dok je posljednje, najkraće poglavlje posvećeno Maksimu Gorkom, str. 183–188.



Nabokovu zasmetao zapadnjački stereotip o dalekoj, nepoznatoj, hladnoj, mračnoj i nadasve moralno iskvarenoj zemlji. Po njegovom mišljenju, takvo tumačenje je podstakao upravo Dostojevski svojim romanima u kojima je Nabokov, tokom svojih analiza sa studentima na Cornellu, otkrivao brojne primjere očaja, tjeskobe, straha i užasa u duboko rascijepljenim dušama “ljudi sa dna” – bilo da su u pitanju kriminalci, ubice, razvratnici, prostitutke, zlostavljači djece ili zaneseni vjerski čudaci; o raznim moralnim rugobama i njihovom veoma upitnom pogledu na svijet da i ne govorimo. U tom dugom stvaralačkom naporu i kritičkom preispitivanju svog odnosa prema Dostojevskom, Nabokov je prošao kroz svojevrsnu evoluciju. Od početnog zanimanja za pitanja identiteta, zabluda, multipliciranja vlastitog bića u dvojnike svakojakih vrsta (*doppelgänger*) koje je otkrio u početnim godinama preispitivanja Dostojevskog, Nabokov je postajao sve određeniji i kritičniji prema onome što je označio kao ozbiljne mane svog prethodnika. Ozbiljniji proučavatelji njegovog romansijerskog opusa mišljenja su da je već od prvog romana *Mašenjka* (*Машенька*, 1926),<sup>92</sup> pa sve do *The Real Life of Sebastian Knight* (Stvarni život Sebastiana Knighta, napisan 1938–1939, objavljen 1941), Nabokov pokušavao da se u kreativnom smislu “othrva” od utjecaja Dostojevskog, iako se u svim proznim djelima koje je pisao na ruskom za vrijeme berlinskog perioda može vidjeti napor da se u književnom smislu ostvari drugačiji i poboljšani način predstavljanja onoga što je Dostojevski pokušao, ali, po njegovom mišljenju, nije uspio ostvariti:

*One may still derive artistic delight from imagining other and better ways of looking at things, or what is the same, expressing things, than the author you hate does. (Nabokov 1990:105)*

(“Može se izvući i umjetničko oduševljenje time što ćete zamisliti drugačije i bolje načine gledanja na stvari, ili o onom što je isto, kad iskazujete stvari, nego što to radi autor kojeg mrzite.”)

Nabokov je dosljedno primjenjivao ovakav pristup u svojoj prozi, pri čemu je, kako lucidno primjećuje Julian Connoly:

<sup>92</sup> Roman je kasnije objavljen na engleskom kao *Mary*, translated by Vladimir Nabokov and Michael Glenny, McGraw Hill, New York, 1970.

... where Dostoevsky's text is saturated with tones of  
nxiety, dread, and horror, the story narrated by Nabokov's  
protagonist is conveyed in a spirit of relentless bravado.  
(Connolly 1999:145)

(“... tamo gdje je tekst Dostojevskog natopljen tjeskobom,  
užasom i hororom, priča koju donosi Nabokovljev  
protagonist je prenesena u duhu neumoljive razmetljivosti.”)

### Postmodernističke natruhe u Nabokovljevoj prozi

Bez namjere da se dublje analiziraju ti elementi “Dostojevskog bez dostojevštine” u ruskim romanima Vladimira Nabokova, vidljivo je da je taj odnos između “realne” i “književno transponirane” stvarnosti (*faction vs. fiction*) itekako podignut na višu razinu koja pokazuje značajne odmake od Modernizma i naznaku prelaza ka postmodernističkim narativima. U najkraćem, te se odlike mogu podvesti pod izrazitu samosvijest o sebi i nadasve svom umjetničkom djelu, stalnom sukobu sa čitateljima, neostvarenoj maštariji o ahistoričnoj književnosti koja bi mogla da transcendirati i vrijeme i prostor, pa i samog autora; nezainteresiranost za smislenu ili bilo kakvu komunikaciju, izrazito zanimanje za višestruke i nerijetko hiperrealne svjetove, sklonost ka onome što je francuski teoretičar Jean Baudrillard nazvao *simulacrum* – odsustvo nasuprot snažnom autorskom prisustvu u Modernizmu, otpor bilo kakvoj kategorizaciji, osobito onoj hijerarhijskoj; svojevrsni egzibicionizam, neautentičnost, brisanje i ispuštanje slova ili sloga (elizija), te još mnogo toga što će naknadno otkrivati u bezbrojnim kritičkim studijama i analizama Nabokovljevog opusa. Ove će se osobenosti još više iskazati u tzv. američkim romanima koje je napisao i objavio na engleskom. I u njima se dosljedno provlači “ruski element” u brojnim skrivenim ili posve otvorenim referencama na domovinu, a osobito na njeno kulturno naslijeđe i književnu prošlost. U američkoj fazi Nabokov je napisao i objavio osam romana i u svim, s izuzetkom onog najpoznatijeg (*Lolite*), vodio je dijalog s tradicijom jezika i kulture iz koje je potekao. To je naročito vidljivo u romanu *Pnin* iz 1957. godine u kojem je u liku docenta (*assistant professor*) ruskog porijekla Timofeya Pavlovicha Pnina na izmišljenom Waindell College, velikim dijelom rekonstruirao život akademske Amerike, u kojem je još uvijek aktivno sudjelovao. Tih godina je akademski roman ili *campus novel* bio u modi među širim

čitateljstvom, jer ga je, nakon onog početnog teksta njegove drage prijateljice, treće supruge Edmunda Wilsona,<sup>93</sup> Mary McCarthy (1912–1989) *The Groves of Academe* (Gajevi Akademije, 1952) dodatno popularizirao i učvrstio Kingsley Amis satiričnim prikazom provincijskog britanskog univerziteta u romanu *Lucky Jim* (Sretni Jim, 1954). Čak i u posljednjem njegovom objavljenom romanu *Look at the Harlequins!* (Pogledaj harlekine!, 1974) Nabokov nije odolio da u lik rusko-američkog pisca Vadima Vadimoviča N. (VV) ne unese brojne biografske detalje o autoru istih inicijala – Vladimiru Vladimiroviču Nabokovu. Nabokov kao da se i sam u svom književnom opusu dosljedno ponašao u skladu sa savjetom fiksijske Vadimove pratetke, baronese Bredow rođene Tolstoy, prije revolucije u Sankt Petersburgu:

*“Stop moping!” she would cry: “Look at the harlequins!”*

*“What harlequins? Where?”*

*“Oh, everywhere. All around you. Trees are harlequins, words are harlequins. So are situations and sums. Put two things together – jokes, images – and you get a triple harlequin. Come on! Play! Invent the world! Invent reality!”* (Nabokov 1974: 5–6)

(“Prestani da cmizdriš”, zavikala bi: “Pogledaj harlekine!”)

“Kakve harlekine? Gdje?”

“O, posvuda. Oko tebe. Drveće su harlekini, riječi su harlekini. Takve su i situacije i zbirovi. Sastavi dvije stvari – šale, slike – i dobit ćeš trostrukog harlekina. Hajde! Zaigraj se! Izmisli svijet! Izmisli stvarnost.”)

---

<sup>93</sup> Mary McCarthy je bila udata za Wilsona od 1938. do 1946. godine. Kao i njen treći suprug Wilson, sa kojim je 1938. dobila sina Reuela Wilsona, i ona se udavala četiri puta. Reuel K. Wilson, profesor modernih jezika i književnosti na University of Western Ontario, Kanada, je autor nekoliko knjiga, među kojima su za ovu temu zanimljive dvije, memoarskog karaktera, pod naslovom: *To the Life of the Silver Harbor: Edmund Wilson and Mary McCarthy on Cape Cod*, University of New England, Lebanon, NH, USA, 2008. i *Holding the Road: Away from Edmund Wilson and Mary McCarthy*, CreateSpace, South Valley, CA, USA, 2018. Objavio je i *Literary Travelogue: A Comparative Study with Special Relevance to Russian Literature from Fonvizin to Pushkin*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1973. u kojoj je pokušao da prati razvoj putopisa kao žanra u Rusiji krajem 18. i početkom 19. stoljeća.

Baš kao i Vadim Vadimovič, i Voloda Nabokov je čitav život izmišljao riječi i to ne samo na maternjem nego i na usvojenom engleskom jeziku. Odmak od njegovog maternjeg i njemu tako važnog ruskog jezika nije došao slučajno. Po dolasku u SAD, napisao je pjesmu *Slava (Glory)*:

*. . . I kept changing countries like counterfeit money,  
hurrying on and afraid to look back,  
like a phantom dividing in two,  
like a candle between mirrors sailing into the sun. . .  
But my word, curved to form an aerial viaduct,  
spans the world, and across in a strobe-effect spin  
of spokes I keep endlessly passing incognito  
into the flame-licked night of my native land... (Wiley  
1910:117)*

(... Mijenjam zemlje kao krivotvorene novčanice,  
žurim a bojim se da se osvrnem,  
kao prikaza podijeljena na dvoje,  
kao svijeća između ogledala koja jedri ka suncu...  
Ali moja riječ, zakrivljena da stvori vazdušni vijadukt,  
povezuje svijet, a preko kretanja žbica točkova  
unatrag ja neumorno idem inkognito  
u svoju domovinu u noći obasjanoj plamenom...)

Prisiljen da zbog jevrejskog porijekla supruge Vere doslovno u posljednji čas napusti Francusku pred njemačkim pobjedonosnim pohodom u maju 1940. godine i uputi se u Ameriku, Nabokov je u svom skromnom prtljagu donio i mnoštvo ideja o tome kako treba izgledati njegovo stvaralaštvo u narednoj fazi. Kako nije bio u mogućnosti da živi od književnog rada, objeručke je prihvatio predavati ruski jezik, prvo na Stanfordu, a potom i na Wellesley Collegeu. Tom prilikom morao je ponovo pročitati brojne ruske pisce i ponovno razmotriti njihova djela u posve drugačijem kontekstu. Naravno, to nije mogao učiniti kao pisac, nego ih je morao predstaviti kao nastavnik. A i to tek kada je prešao na Wellesley, gdje je na savjet Edmunda Wilsona skicirao budući nastavni program za svoje studente. I u takvoj je situaciji smogao snage da Dostojevskog, u pismu Wilsonu u septembru 1946. godine, nazove "(...) a third rate writer

and his fame is incomprehensible (...)"<sup>94</sup> (Karlinsky 2001:172). Njegov američki prijatelj upozorio ga je da ne može s takvim stavom izaći pred nedovoljno upućene studentice na Wellesley College, pa je Nabokov morao sačekati na neko bolje vrijeme i akademsku sredinu.

## **Odnos prema Lavu Tolstoju**

Prilika da pokaže svoj stav prema Dostojevskom ukazala mu se upravo dok je pripremao predavanja o ruskoj književnosti svojim studentima na Cornellu, jer je mogao da im, u akademskom okruženju, ukaže na njegovo moraliziranje i didaktičnost na račun cjelovite umjetničke obrade određene tematike i s njom povezanih likova. Posebno se okomio na sklonost ka sentimentalnim klišeima i oslanjanje na melodramatske scenske efekte, koji bi, po Nabokovu, bolje pristajali nekom dramskom djelu. Uostalom, u jednoj prilici je i kazao svojim studentima da je puka šteta što se Dostojevski opredijelio da postane romansijer, a ne i dramatičar. Kao prozaiku, i to trećerazrednom, Dostojevskom bi, da mu je bio student, dao ocjenu C ili čak D (8- ili 7), dok bi Tolstoja ocijenio sa A+ – iako nije imao neko posebno mišljenje ni o njegovim djelima, izuzev o romanu *Ana Karenjina* (*Анна Каренина*, Ana Karenjina, 1877), koju je smatrao najvećim remek-djelom (*the supreme masterpiece*). Uz to je dosljedno insistirao da se na engleskom ovaj roman prevodi kao *Anna Karenin*, a ne *Anna Karenina*, jer je tvrdio da bi se, po takvoj transliteraciji, tako moglo zvati njenog muža Aleksandr Karenina (Nabokov 1990:147). Ponešto bi tu još mogla proći *Smrt Ivana Iljiča* (*Смерть Ивана Ильича*, 1884–1886), a, donekle, i *Rat i mir* (*Война и мир*, 1869), premda ga je smatrao romanom “za čitaoca općeg profila” (*the general reader*). Nisu mu se dopadale Tolstojeve nespretne poruke i didaktički pasaži (*cumbersome messages and didactic interludes*). Posve se gnušao romana *Vaskrsenje* (*Воскресение*, 1899) i novele *Kreutzerove sonate* (*Крейцерова соната*, 1889), jer ih je smatrao publicističkim narativima i posve nečitljivim (Nabokov 1990:147). Uz to, na početku romana *Ada* iz američke romansijerske faze, svjesno se poigrao čuvenim početkom Tolstojevog romana *Ana Karenina*:

*‘All happy families are more or less dissimilar; all unhappy ones are more or less alike’ says a great Russian writer in the*

---

<sup>94</sup> “(...) trećerazrednim piscem čija mi je slava nerazumljiva (...)”

*beginning of a famous novel (Anna Arkadievitich Karenina, transfigured into English by R. G. Stonelower, Mount Tabor Ltd., 1880). That pronouncement has little if any relation to the story to be unfolded now, a family chronicle, the first part of which is, perhaps, closer to another Tolstoy work, Detstvo i Otrochestvo (Childhood and Fatherland, <sup>95</sup> Pontius Press, 1858). (Nabokov 1969:112)*

(Sve sretne porodice su manje-više različite; sve nesretne su manje-više slične, kaže veliki ruski pisac na početku čuvenog romana (*Ana Arkadijevič Karenina*, prenesena na engleski od strane R. G. Stonelowera, <sup>96</sup> Mount Tabor Ltd., 1880). Ova izjava ima malo veze sa pričom koja će se ovdje rastvoriti, s porodičnom hronikom, čiji je prvi dio, možda, bliži drugom Tolstojevom djelu, *Detstvo i Otrochestvo* (Djetinjstvo i Otadžbina, Pontius Press, 1858).

Ove nazovigreške i beskrajno poigravanje s piscem kojeg je najviše cijenio među svojim ruskim prethodnicima zorno pokazuju da je Nabokov duboko zakoračio u postmodernističke pristupe oblikovanju književnih narativa. U ponešto anarhističkom duhu odbacivanja svih mogućih uzora, knjiga je puna intertekstualnih referenci o ruskim, pa i brojnim drugim evropskim piscima, među kojima valja spomenuti Chateaubrianda, lorda Byrona, Flauberta, De Maupassanta, Prousta i koga sve ne. Valja se podsjetiti da je o većini tih autora Nabokov prilježno pisao u svojim predavanjima za studente u prethodnom razdoblju. Međutim, nije poštedio

<sup>95</sup> Nabokov je pogrešno preveo naslov ove Tolstojeve knjige *Отрочество* (Dječastvo, 1854), ali, budući je *Ada* parodija na cjelokupnu rusku, pa i svjetsku!, književnost, moglo bi se spekulirati da je i to namjerno uradio.

<sup>96</sup> I ovo je jedna od beskrajnih Nabokovljevih igara s osobama koje su mu se iz bilo kojih razloga zamjerile. Imaginarni R. G. Stonelower je kombinacija imena engleskog filozofa i kritičara G.(eorgea) Steinera i američkog pjesnika R.(oberta) Lowella. "Stein" (stijena, kamen) u engleskom je "Stone", a drugi dio je nastao od "lowe" + "r", pri čemu je na djelu višestruka inverzija. U pismu upućenom *the New York Review of Books* 4. decembra 1969, Nabokov je žestoko napao Lowellov prevod pjesme njegovog sunarodnika Osipa Mandeljštama, a onda i Steinera koji se usudio pohvaliti prevod pjesme koja je "potpuno uništila metaforiku kompozicije", što je, po Nabokovu, neoprostiv grijeh, jer je pjesnikova metaforika "sveta stvar u koju se ne smije dirnuti".

ni sebe, jer u završnici romana on temeljito ironizira i parodira cjelokupnu strukturu romana *Ada*, za koji su kritičari ustvrdili da je inspiraciju pronašao u ličnosti kćerke lorda Byrona po imenu Augusta Ada. Sjajna matematičarka i neobično inteligentna i šarmantna osoba, lady Lovelace (1815–1852) zasigurno je bila jedna od onih genijalnih umova koji su u prvoj polovini 19. stoljeća postavili temelje vještačkoj, mašinskoj inteligenciji, što će, nekih 150 godina kasnije, dovesti i do pronalaska sprave bez koje se danas ne može – računara (*computer*). Da ironija bude veća, Nabokov nikad nije naučio kucati ni na pisačkoj mašini (to je decenijama radila njegova samozatajna supruga Vera); svoja je djela pisao rukom i to uz pomoć nebrojenih grafitnih olovaka s gumicom na vrhu. Radio je to na tzv. indeksnim karticama ili fišama, koje su se tradicionalno koristile za unošenje temeljnih bibliografskih podataka i sažetih komentara na poledini. One su mu bile zgodne kada je držao predavanja, a u neku ruku bi se mogle usporediti s današnjim slajdovima u PowerPoint prezentacijama. Kako je bio veoma organizirana osoba, Nabokov je doslovce nizao te svoje kartice teksta u veće cjeline, pri čemu je u njima ispoljavao svu raskoš svog prebogatog intelekta. Naravno da je na njima mogao da pokaže i svoju nemilosrdnu kritičku stranu, jer je, bez imalo obzira, napadao sve ono što je smatrao pogrešnim ili nedoličnim profesiji književnika. Vjerovatno je i sam bio svjestan da će to polučiti ništa manje žestoke odgovore, bar od onih koji su još bili živi i mogli mu odgovoriti, ali on nije imao respekta ni prema kome, a osobito prema onima koje je nedvojbeno cijenio.

## **Poštovanje i rezerva prema Gogolju**

Prema Gogolju je gajio i poštovanje, ali i neku dozu rezerve, koju je jasno izrazio u intervjuu za modni časopis *Vogue*, 26. juna 1969. godine:

*I loathe Gogol's moralistic slant, I am depressed and puzzled by his utter inability to describe young women, I deplore his obsession with religion. Verbal inventiveness is not really a bond between authors, it is merely a garland. He would have been appalled by my novels and denounced as vicious the innocent, and rather superficial, little sketch of his life that I produced twenty-five years ago. (Nabokov 1990:153)*

(Gnušam se Gogoljevog moralističkog klepetanja, depri-mira me i zbunjuje njegova potpuna nesposobnost da opiše

mlade žene, prezirem njegovu opsesiju religijom. Verbalna inventivnost nije, ustvari, dublja veza među piscima, ona je tek neka vrsta vijenca. On bi se zgrozio nad mojim romanima i denuncirao kao nemoralnu ovu nevinu, a poprilično vještačku, malu skicu njegova života koju sam napisao prije dvadeset i pet godina.)

Uostalom, njegovo prvo veće kritičko djelo bilo je posvećeno Gogolju. Ono je i nastalo kao pomoćno nastavno sredstvo ali i bitno gradivo za njegove američke studentice 1944. godine, te je neka vrsta mješavine ponešto tradicionalne biografije i analize nekoliko važnijih Gogoljevih djela. To je urađeno u šest poglavlja, upravo na metodičan i krajnje sistematičan način koji odlikuje Nabokova i kao nastavnika i kao književnog analitičara. U posljednjem – sedmom – poglavlju dana je hronologija Gogoljeva života, u skladu s angloameričkim pristupom životu i djelu nekog autora, popraćena na mjestima Nabokovljevim živahnim komentarima. Oni su vidljivi i u drugim dijelovima knjige, kada opisuje piščevu majku, njegovo putovanje u Njemačku, ili poznanstvo s Puškinom. Analiza počinje pričom *Nos* (*The Nose* u prevodu na engleski) nastavlja se s *Revizorom* (*The Government Inspector*), *Mrtvim dušama* (*The Dead Souls*), kada podosta pažnje obraća na “*poshlust*” (malograđanštinu); ponovo se bavi Gogoljevim putovanjima po Evropi i korespondencijom koju je vodio; napokon, završava ocjenom *Šinjela* (*The Overcoat*). Vidljivo je odsustvo sekundarne kritičke literature te vrlo pažljivo pominjanje određenih ruskih pisaca, te, ponekad, i referiranje na neke evropske autore (Flaubert, Proust, Joyce), o kojima će Nabokov kasnije pisati slične manje studije. Ovo i jeste skromna knjižica (112 stranica) u izdanju Penguinove edicije Penguin Classics iz 1963. U predzadnjem poglavlju naslovljenom kao *Commentaries* Nabokov vodi neku vrstu dijaloga sa svojim izdavačem o potrebi približavanja Gogoljevog života i djela manje upućenim čitaocima. Mnogo kasnije će izjaviti, u intervjuu za *The Paris Review* 1967. godine da od Gogolja nije ništa naučio, odnosno, da se jako pazio da ne nauči ono po čemu je Gogolj postao poznat i u ruskoj i u svjetskoj književnosti, kako ne bi upao u zamku da ga oponaša:

*I was careful not to learn anything from him. As a teacher, he is dubious and dangerous. At his worst, as in his Ukrainian stuff, he is a worthless writer; at his best, he is incomparable and inimitable.* (Nabokov 1990:82)



(Jako sam pazio da *ništa* ne naučim od njega. Kao nastavnik, on je sumnjiv i opasan. U onom najgorem obliku, kao u onim njegovim ukrajinskim djelima, on je bezvrijedan pisac; a kad je najbolji, on je neusporediv i ne može se oponašati.)

### **Po ko zna koji put o Nabokovljevom odnosu prema Dostojevskom**

Moguće je da je imao sličan pristup i djelima i idejama Dostojevskog, koji je ostao trajna opsesija i u akademskom i u stvaralačkom smislu. Dostojevski je za Nabokova bio neka čudna mješavina novinara i proroka. Takvu ocjenu je izrekao i mnogo kasnije, u intervjuu iz 1963. godine, u kojem je sažeo svoj negativni stav prema Dostojevskom:

*He was a prophet, a claptrap journalist and a slapdash comedian . . . [H]is sensitive murderers and soulful prostitutes are not to be endured for one moment – by this reader anyway.* (Nabokov 1990:42)

(On je bio prorok i šuplji, frazerski novinar i površni, nemarni komedijant. Njegove osjetljive ubice i duševne prostitutke ne mogu se podnijeti ni za trenutak – u svakom slučaju, bar ne ovaj čitalac.)

Slične misli, s karakterističnim bombastičnim stajalištem, osobito u pogledu izbora pojedinih posve neobičnih riječi u engleskom jeziku izrekao je i:

*If you are alluding to Dostoevski's worst novels, then, indeed, I dislike intensely *The Karamazov Brothers* and the ghastly *Crime and Punishment* rigmarole. No, I do not object to soul-searching and self-revelation, but in those books the soul, and the sins, and the sentimentality, and the journalese, hardly warrant the tedious and muddled search.* (Nabokov 1990:147)

(Ako aludirate na najgore romane Dostojevskog, onda, doista, iz dna duše mi se ne dopadaju *Braća Karamazovi* i to mučno trabunjanje o *Zločinu i kazni*. Ne, ne zamjeram ja na traganju za dušom i otkrivanjem duše, ali u ovim knjigama duša i grijesi, i ta sentimentalnost, i taj loši novinarski stil,

jedva da garantiraju tu dosadnu i zapetljanu potragu.)

Dostojevskom je zamjerao i svojevrsnu rasplinutost i zanemarivanje konkretnih detalja na kojima je Nabokov insistirao kako u svojim predavanjima, a tako i u svojim književnim tvorevinama. U tom smislu smetala mu je i kompoziciona struktura, ali još i više uklapanje nedovoljno razvijenih likova u takvu nekoherentnu situaciju. Za njega su likovi Dostojevskog statični, ne razvijaju se i ostaju isti kakvi su od početka do kraja, što Nabokov smatra velikim nedostatkom. Uz to su i prenamaglašeni negativci i lažni moralisti, čija bi (ne)djela morala biti već u začetku osuđena u očima normalnog čitaoca, a ne predstavljena kao izraz neshvaćenog književnog genija, što je dodatno učvrstilo preveliko oduševljenje u zapadnoevropskoj recepciji Dostojevskog potkraj 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća.

Teško je reći da li su ovi stalni – javni i privatni – napadi na Dostojevskog iole utjecali na reputaciju ovog pisca na Zapadu. Ako nije uspio da ga razobličiti ili demaskira (*debunk*) pred millionskim čitateljstvom i generacijama poštovalaca i kritičara, Nabokov je, barem, uspio da se o njegovom mišljenju o ruskim piscima i dalje mjerodavno raspravlja u akademskim krugovima i pola vijeka nakon njegovog odlaska s ovog svijeta. U imaginarnoj, a ipak veoma stvarnoj, književnoj zemlji, u skladu sa svojim pseudonimom iz ruske stvaralačke faze *Syrin*, Nabokov i dalje sjaji kao žar-ptica i kao svojevrsni svjetionik čija svjetlost trajno obasjava njegovo ogromno i značajno djelo. Istovremeno – njegovo umjetničko književno stvaralaštvo pripada i modernizmu i postmodernizmu. Svojim kritičkim, a ponekad i posve neopravdanim negativnim stavom prema ruskim klasicima Nabokov je uspio skrenuti pažnju na sebe kao posve drugačijeg, originalnog stvaraoca; također, posredno i neposredno, skrenuo je pažnju i na druge rane američke postmoderniste, kao što su Bartelmy, Vonnegut Jr., Bukovsky, Bart, Coover, a, iznad svih, njegov nekadašnji student, tajanstveni Thomas Pynchon. Na početku treće decenije 21. stoljeća o njihovom se književnom naslijeđu smije govoriti kao o zaokruženom, premda ne neminovno i zatvorenom razdoblju. Nešto slično bi se moglo ustvrditi i za kritičko prosuđivanje odnosa Vladimira Nabokova u okviru njegovog cjelokupnog stvaralačkog opusa – naročito prema ruskoj književnosti. Iako je iz nje potekao i sve do odlaska u Ameriku pisao i objavljivao kao ruski pisac u egzilu, tek je u

kritičkom akademskom propitivanju vrijednosti ruskih i evropskih autora iz 19. i ranog 20. stoljeća sebi otvorio šire mogućnosti za uobličavanje vlastitog i drugačijeg umjetničkog iskaza. U tom naporu da uzdrma, pa čak i razruši reputaciju svojih velikih sunarodnika i prethodnika nije spalio sve mostove iza sebe, iako je to možda potajno i priželjkivao; paradoksalno, održao je živim interes za ruske klasike u vremenima hladnog rata i “željezne zavjese” između dva suprotstavljena svijeta. U tom smislu, i njegova odluka da ostatak života provede u doslovno neutralnoj Švicarskoj može se shvatiti na simboličkoj razini kao istovremeni odmak, ali i pripadanje i jednom i drugom svijetu. Iz tih se razloga on i ne može drugačije posmatrati i proučavati nego kao pisac koji je ojačavao te veze čak i onda kad je tvrdio da ih raskida. To zorno potvrđuje njegova sačuvana pisana i druga zaostavština na Zapadu, kao i sve veće zanimanje za njegovo djelo u Rusiji. U njegovoj rodnoj kući (Дом Набокова, Большая Морская улица 47) 1998. godine otvoren je Muzej (Набоковский музей), koji od 2008. godine djeluje u okviru Filološkog fakulteta Univerziteta u Sankt Petersburgu. Volođa se doslovno vratio kući! Iz dalekih svjetova kojima danas jednako pripada – kao i svojoj izvornoj domovini.

Vrijeme će sigurno pokazati i zasad neuočene primjere prepirki i poigravanja razmetnog sina ruske književnosti Vladimira Nabokova prema njegovim velikim književnim sunarodnjacima. A možda i neke novije pisce iz književnog stvaralaštva njegove domovine, koji će se na sličan način odnositi prema njegovom umjetničkom i kritičkom naslijeđu u nekom posve drugačijem postpostmodernističkom ozračju 21. stoljeća. Vjerovatno bi i sam Nabokov bio zadovoljan takvim revizionističkim stajalištima prema svom doprinosu promjeni odnosa prema pisanju i kritičkim tumačenjima književnosti na globalnoj razini u kojoj mu, s pravom, pripada visoko mjesto.

## **Literatura**

Alexandrov Vladimir E., ed. (1995), *The Garland Companion to Vladimir Nabokov*, Routledge, New York

Beasley, Rebecca (2020), *Russomania: Russian Culture and the Creation of British Modernism, 1881–1922*, Oxford University Press, Oxford

- Beasley, Rebecca, Philip Ross Bullock, eds. (2013), *Russia in Britain, 1880–1940: From Melodrama to Modernism*, Oxford University Press, Oxford
- Beebe, M., & Newton, C. (1958), “Dostoevsky in English: A Selected Checklist of Criticism and Translations”, *Modern Fiction Studies*, 4, 3, str. 271–291
- Bethea, David M. and Siggy Frank, eds. (2018), *Nabokov in Context*, Cambridge University Press, Cambridge
- Boyd, Brian (1990), *Vladimir Nabokov: The Russian Years*, Princeton University Press, New Jersey
- Boyd, Brian (1991). *Vladimir Nabokov: The American Years*, Princeton University Press, New Jersey
- Brucoli Matthew J. and Dmitri Nabokov, eds., (1991), *Vladimir Nabokov: Selected Letters, 1940–1977*, Brucoli, Clark, Layman, London
- Connolly, Julian W., ed. (1999), *Nabokov and his Fiction: New Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge
- Connolly, Julian W., ed. (2005), *The Cambridge Companion to Nabokov*, Cambridge University Press, Cambridge
- Davydov, Sergej (1982), ”Dostoevsky and Nabokov: The Morality of Structure in *Crime and Punishment* and *Despair*”, *Dostoevsky Studies*, 3, str. 157–170
- Dolinin, Alexander (1995), “Caning of Modernist Profaners: Parody in *Despair*”, *Cycnos*, Vol. 12. No. 2, str. 43–54
- Foster, John Burt Jr., (1993), *Nabokov’s Art of Memory and European Modernism*, Princeton University Press, New Jersey
- Johnson, D. Barton (1971), “Nabokov’s *Ada* and Puškin’s *Eugene Onegin*”, *The Slavic and East European Journal*, Vol. 15, No. 3, str. 316–323
- Karlinsky, Simon, ed. (2001), *Dear Bunny, Dear Volodya: The Nabokov-Wilson Letters, 1940–1971*, University of California Press, Berkeley, CA

- Meyers, Jeffrey (1995), *Edmund Wilson: A Biography*, Cooper Square Press, New York
- Nabokov, Vladimir (1969, 1990), *'Ada' or Ardor: A Family Chronicle*, Vintage International, New York
- Nabokov, Vladimir (1963), *Nikolai Gogol*, Penguin, Harmondsworth
- Nabokov, Vladimir (1974), *Look at the Harlequins!*, McGraw Hill, New York
- Nabokov, Vladimir (1981), *Lectures on Russian Literature*, ed. Fredson Bowers, Harcourt Brace Jovanovich / Bruccoli Clark, New York
- Nabokov, Vladimir (1982), *Lectures on Literature*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York
- Nabokov, Vladimir (1989), *Speak Memory*, Vintage International Books, New York
- Nabokov, Vladimir (1990), *Strong Opinions*, Vintage International Books, New York
- O'Connor, Katherine Tiernan (1989), "Rereading *Lolita*, Reconsidering Nabokov's Relationship with Dostoevskij", *Slavic and East European Journal*, Vol. 33, No. 1, str. 64–77
- Ropert, Robert (2015), *Nabokov in America: on the Road to 'Lolita'*, Bloomsbury, New York–London
- Sandoz, Ellis (1971), *Political Apocalypse: A Study of Dostoevsky's 'Grand Inquisitor'*, Baton Rouge: Louisiana State University.
- Schiff, Stacy (1999), *Vera (Mrs. Nabokov)*, Random House, New York
- Seduro, Vladimir (1957), *Dostoyevsky in Russian Literary Criticism: 1846–1956*, Columbia University Press, New York
- Shapiro, Gavriel ed. (2003), *Nabokov at Cornell*, Cornell University Press, Ithaca, NY
- Soboleva, Olga and Angus Wrenn (2017), *From Orientalism to Cultural Capital: The Myth of Russia in British Literature of the 1920s*, Peter Lang, Oxford

Toker, Leona (1989), *Nabokov: The Mystery of Literary Structures*, Cornell University Press, Ithaca, NY

Wilson, Edmund (1965), "The Strange Case of Pushkin and Nabokov", *The New York Review of Books*, iv/12

Wylie, Barbara (2010), *Vladimir Nabokov*, Reaktion Books, London

## **Vladimir Nabokov's Quarrels and Playing with Russian Literature**

### ***Abstract***

The paper focuses on the author Vladimir Nabokov and his lifelong quarrels with the famous Russian literary predecessors whom he both had admired and harshly criticised. It was especially true during his academic career in USA, from 1940s to 1960s, when he taught a handful of students at Wellesley College and Cornell University the masters of European literature alongside 19<sup>th</sup> century Russian classics – Tolstoy, Turgenev, Gogol and Dostoevsky. Despite repeated pieces of advice from his American mentor and protector Edmund Wilson, Nabokov took a very firm stand against the contemporary writers from the Soviet era, which, together with Wilson's critique of Nabokov's translation of Russian literary heritage into English, eventually, lead to the end of their friendship. The reception of his books both from the "Russian" and "American" phases was duly analysed, as well as his peculiar ambivalent treatment of his lost homeland and its authors. His views on translating of Russian literature and his interpretation of his unusual method of providing numerous explanatory notes alongside the translated text was referred to on his version of Lermontov's *A Hero of Our Time* (1958), *The Song of Igor's Campaign* (1960) and Pushkin's *Eugene Onegin* (1964). As he became popular worldwide with his rather controversial yet bestselling novel *Lolita* in 1958, he developed even more hostile attitude towards the Russian classics, which he expressed in a number of interviews to the Western press and TV broadcasters, but also in his books *Strong Opinions* and *Letters on Russian Literature*. He remained especially hostile towards Dostoevsky, whom he wanted definitely to debunk in the eyes of the Western readers and diminish the admiration by a number of relevant critics. In his opinion, they had failed to evaluate the

works of Dostoevsky within the proper understanding of the context they had emerged from, and praised his accomplishment in the world letters on wrong premises.


**Key words:** *19<sup>th</sup> century Russian classics, Nabokov's critical attitude towards his literary predecessors, peculiar method of translation of Russian literature, feud with his mentor Edmund Wilson, the attempt to debunk Dostoevsky in the eyes of Western readers and critics*

Adijata IBRIŠIMOVIĆ-ŠABIĆ

## SKORIKOVA ADAPTACIJA TOLSTOJEVE KARENJINE U TANOVIĆEVOM PRIJEVODU (PREMIJERA 6. 3. 2007)



Sarajevski ratni teatar SARTR



Sezona 2006 - 2007.

**Lav Nikolajevič Tolstoj**

# ANA KARENJINA

(impresija)

Reditelj  
**NIKOLAJ SKORIK**

Prijevod  
Prof. dr ILIAS TANOVIĆ

Igraju

Ana Karenjina • SELMA ALISPAHIĆ  
Aleksej Karenjin • DRAGAN JOVIČIĆ  
Aleksej Vronski • ERMIN SIJAMIJA  
Serjoža • MIRZA PURIŠ  
Grofica Vronska • KAČA DORIĆ  
Ljevin • ALBAN UKAJ  
Kiti • DŽANA PINJO  
Doli • MIRELA LAMBIĆ  
Stiva • SEAD PANDUR  
Betsi • HALIMA MUŠIĆ  
Ložač • ADNAN HASKOVIĆ

Gubernanta, Žena s kolicima, Žena u bolnici, Žena koja igra tatarntellu & Žena u crvenom kostimu • SONJA GORONJA



U radu se govori o dramatizacijama i inscenacijama romana *Ana Karenjina* Lava Nikolajeviča Tolstoja, jednog od najvećih romana ruske klasične književnosti, te o predstavama koje su bile izvođene na sceni sarajevskih teatarara. Između ostalog govori se o dramatizaciji Tolstojevog romana, rađenoj u povodu obilježavanja 15. godišnjice djelovanja Sarajevskog ratnog teatra, koju je sačinio ruski reditelj Nikolaj Skorik, a za potrebe SARTR-ove predstave (2007) preveo prof. dr. Ilijas Tanović.

**Ključne riječi:** *Lav Nikolajevič Tolstoj, Ana Karenjina, SARTR, Nikolaj Skorik, Ilijas Tanović*

Roman *Ana Karenjina* spada među rijetka djela svjetske književnosti koja su doživjela mnoštvo različitih adaptacija: pozorišnih, filmskih, opernih i baletnih. Čuvene su tri pozorišne dramatizacije *Ana Karenjine*: Francuza Edmonda Guirauda (Giro) iz 1907, Ukrajinca Andreja Žoldaka iz 2010. i Amerikanca Kevina McKeona iz 2012. Od 1911. godine do danas prema Tolstojevom romanu snimljeno je čak petnaestak filmskih verzija (francuska, američke, ruske, mađarska, egipatska i britanska), tri radioadaptacije u kojima su Anu Karenjinu, između ostalih, igrale Ingrid Bergman i Marlene Dietrich, pet TV-serija (britanske, kubanska i ruska), tri baleta, dva mjuzikla (američki i mađarski) i čak devet opernih djela. Priča o Ani Karenjinoj nastavlja da živi i u pop-muzici, ali i kao literarni “arhitekst” u savremenoj postmodernističkoj književnosti.<sup>97</sup>

Ovakva recepcija jednog djela ide u prilog zaključku do kojeg je došla fenomenološka estetika, a to je da ne postoji neko strogo utvrđeno

---

<sup>97</sup> U najpoznatije savremene prerade spadaju drama *Ana Karenjina 2* savremenog ruskog dramskog pisca Olega Šiškina, i tzv. “mashup” roman pod naslovom *Android Karenina*, autora Bena H. Wintersa.

“Mashup” roman je hibridni žanr koji za svoju osnovu uzima realne povijesne likove ili likove iz djela klasične literature, miješajući ih sa elementima fantastike. Takvi su npr. romani Setha Grahame-Smitha *Pride and Prejudice and Zombies* (*Ponos i predrasude i zombii*) i ekranizovani roman *Abraham Lincoln, Vampire Hunter* (*Abraham Lincoln, lovac na vampire*).

Zanimljiva je i filmska adaptacija (serijal) Karena Šahnazarova *Ana Karenjina. Priča Vronskog* iz 2017. godine, u kojoj Vronski Aninom sinu Serjoži pripovijeda o događajima koji su se zbili prije 30-ak godina.

kanonsko čitanje narativnog teksta. Ali “kvalitet čitanja” ipak se može utvrditi i odrediti narastanjem smisla(ova) izvornog teksta, koje se zbiva u svakom kreativnom “događaju čitanja” u prostoru(ima) između teksta i ličnog i/ili historijskog konteksta čitaoca (Skorohod 2010), što bi svaka predstava / ekranizacija trebale podrazumijevati, jer ne postoji jedna predstava koja bi odgovarala svim vremenima i svim kontekstima. Polazeći od ideja njemačkog romaniste i književnog teoretičara Hansa Roberta Jaussa, ruska teatrologinja Natal'ja Skorohod navodi da se ipak može pretpostaviti svojevrsno “idealno čitanje” u kontekstu višekratnog korištenja iste dramatizacije / inscenacije u historijskoj horizontali. Kod takvih primjera, navodi ruska autorica, ”događaj individualnog čitanja teksta-izvornika na neki način stimulira samospoznaju čitave povijesne grupe čitatelja koji žive u granicama jedne epohe“ (Skorohod 2010:104).

Prva premijera (15. 1. 1927) *Ane Karenjine* u sarajevskom Narodnom pozorištu rađena je upravo prema dramatizaciji Edmonda Guirauda<sup>98</sup> kao drama u 5 činova u režiji Viktora Beka.<sup>99</sup>

U nedostatku tekstualnih tragova, ono što je izvjesno iz ovog perioda, jeste da je glumica i rediteljica ruskog porijekla Lidija Mansvjetova<sup>100</sup>

<sup>98</sup> Edmond Guiraud (1879–1961), francuski glumac i dramaturg. Za sarajevsku predstavu sa francuskog jezika prevedena je njegova dramatizacija pod naslovom *Anna Karénine: d'après le roman de Tolstoi*.

<sup>99</sup> Viktor Bek (Beč, 1888 – Zagreb, 1974), jugoslavenski filmski i pozorišni glumac.

<sup>100</sup> Mansvetova, Lidija Vasil'evna (Petrograd, 1893, po nekim izvorima 1895. i 1896. – Split, 1966). Roditelji Lidije Mansvjetove bili su poznati operski pjevači, stoga je upisala Konzervatorij na kojem je studirala harmonijum i klavir. Istovremeno je posjećivala glumačku školu koju je vodio čuveni reditelj i pedagog Ozarovski. Godine 1911. dobija prvi angažman u Odesi i vrlo se brzo uspijeva nametnuti kritici i publici brojnim ulogama u dramama Čehova i Ostrovskog. Za vrijeme revolucije s grupom glumaca (Sibirjakov, Muratov) napušta Rusiju. Godine 1920. glumila je u Beogradu i Sarajevu. Od 1921. do 1923. član je Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu i nastavnik Državne glumačke škole. Djeluje i u Beogradu, a zatim u Sarajevu jednu sezonu, za vrijeme Nušičeve uprave (1926/27), nakon čega će, kao glumica i rediteljica, punih šesnaest godina (1931–1946) biti angažirana u sarajevskom Narodnom pozorištu, da bi karijeru završila u Splitu (1953–1955) (usp. Lešić 1976:274–275). Josip Lešić jedno poglavlje svoje knjige s punim pravom posvećuje ovoj umjetnici ruskoga porijekla: “Posljednja sezona ili u znaku Lidije Mansvjetove (1940–1941)” (1976:262–283). O utjecaju i doprinosu Lidije Mansvjetove Narodnom pozorištu u Sarajevu u ovom poglavlju između ostalog piše: “Obiman i raznovrstan rediteljski i glumački opus

---

Lidije Mansvjetove došao je do punog izražaja upravo na sarajevskoj sceni, kojoj je ova izuzetna glumica poklonila najveći dio svoje umjetničke karijere. I zato je, povodom njenog jubileja (proslava 25. godišnjice umjetničkog djelovanja Lidije Mansvjetove i 20. godišnjice rada teatra – A. I. Š.) i njene Ane Karenjine, Jovan Kršić s pravom konstatovao da Mansvjetova spada u one rijetke “velike glumačke stvaraocce” koji su direktno utjecali na podizanje umjetničkog nivoa sarajevskog glumišta. I kao reditelj i kao glumica ona je bila “bez svake sumnje, i najkulturniji i umetnički najzreliji čovek u kući sarajevskog Narodnog pozorišta”.

U rediteljski postupak unosila je podrobnu analizu teksta, otkrivanje lika i međusobnih odnosa, stvaranje određene atmosfere, “gdje je često jedan ton od važnosti po karakteristiku izvjesnog psihološkog stanja, osvjetljenje jedne ličnosti ili nekog motiva”. Uvjeren da pozorišnoj kreaciji mora biti podloga značajno književno djelo, Mansvjetova je, “kao i svi veliki ruski glumci, polazila od pisca, od njegove misli, za koju je samo nastojala da nađe adekvatno, naročito psihološki verno, scensko uobličjenje. Pozorište *po sebi*, kojim se jedno vreme zanosilo nekoliko značajnih ruskih pozorišnih teoretičara i praktičara, kapituliralo je pred shvatanjima koja su ruski teatar, i njegov duh, vezali s duhom ruske književnosti. Jedna od Vestalki tog svetog plamena jest i gđa Mansvjetova”. I zato je ona, i kao reditelj i kao glumica, najviše postigla na djelima provjerenih literarnih i pozorišnih vrijednosti, na prvom mjestu, na ruskoj klasičnoj i modernoj drami: Turgenjev (*Plemičko gnijezdo*), Gogolj (*Mrtve duše*), Dostojevski (*Braća Karamazovi*), Čehov (*Tri sestre*), Ostrovski (*Šuma*), Škvarin (*Tuđe dijete i Pozajmljena lira*); zatim na djelima modernih svjetskih pisaca. (...) Zanimljivo je da je ova glumica, predisponirana za tragički repertoar, a kao reditelj poklonik psihološkog realizma i analitičnosti, veliki uspjeh imala režirajući i igrajući u djelima tzv. ‘lakšeg žanra’, naročito u salonskim i konverzacionim komedijama. (...) Sa posebnim interesom, koristeći svoje muzičko obrazovanje, ona je uspješno režirala i operete. (...) Što se tiče djela jugoslovenskih dramatičara, Mansvjetova je jedino pokazivala interes za one tekstove čija se radnja događa u urbaniziranoj sredini: Krleža (*Leda*), Feldman (*Profesor Žič i U pozadini*), Samokovlija (*On je lud i Fuzija*), Milošević (*Automat*).

Kao glumica, Mansvjetova se odlikovala savršenim poznavanjem ‘glumačke veštine’, ali i jednim izuzetnim emotivnim doživljajem. “Njena igra je složena od bezbroj finih nijansi koje se karakterišu tonom, mimikom, stavom, često samo neznatnim pokretom ruke, pa ipak ona djeluje uvijek sintetički, kao potpuna i do kraja iscrpljena u svakom novom i svakom drukčijem liku. (B. Jevtić). U brojnim glumačkim kreacijama, kao i kod režije, ističu se uloge koje (se) baziraju na ruskom dramskom tekstu: Liza (Turgenjev-Sibirjakov, *Plemičko gnijezdo*), Grušenjka (Dostojevski, *Braća Karamazovi*), Ranjevska (Čehov, *Višnjev sad*), Ana (Tolstoj, *Anna Karenjina*); likovi u Krležinim dramama (...), zatim kompleksne Pirandelove žene (...), uloge u modernoj i klasičnoj stranoj drami (...), kao i niz uloga u salonskim komedijama (...)“ (Lešić 1976:276–278). Kako navodi Lešić, citirani su odlomci iz teksta Jovana Kršića “Dva jubileja u sarajevskom Narodnom pozorištu”, u: *Pregled*, XIV/1940, 204, 630.

“porazila” publiku interpretacijom naslovne uloge Tolstojevog romana i to ne samo na sarajevskoj sceni, već i na gostovanjima širom regiona.

Koliko je značajan i plodan bio ovaj angažman govori i činjenica da je 1940. godine (12. decembra) uslijedila nova premijera u prvoj sarajevskoj dramatisaciji *Ane Karenjine*, koju su za ovu priliku preveli Lidija Mansvjetova i njen suprug Aleksandar Sibirjakov.<sup>101</sup> Roman je, kako stoji u Repertoaru Narodnog pozorišta u Sarajevu, za scenu prilagodio i priredio A. Sibirjakov kao dramu u deset slika, dok je režiju radio Vaso Kosić,<sup>102</sup> jedan od prvih stalnih reditelja angažiranih u Narodnom pozorištu u Sarajevu. Osim šture repertoarske napomene da je roman “priredio i prilagodio” Sibirjakov, danas je skoro nemoguće utvrditi jesu li tandem Mansvjetova / Sibirjakov preradili Tolstojev roman ili su preveli i adaptirali neku od postojećih ruskih dramatisacija.

Sarajevska je publika 50-ih godina XX vijeka imala priliku upoznati se i vidjeti mhatovsku predstavu *Ane Karenjine* u postavci Nemiroviča-Dančenka. Plakat sačuvan u arhivi Narodnog pozorišta najavljivao je (za 20. 5. 1956. godine) dvije predstave u izvođenju gostujućeg MHAT-a Saveza SSR-a, od kojih je jedna bila upravo Dančenkova *Karenjina*.<sup>103</sup> Sudeći prema popisu lica (Ana, Karenjin, Vronski, Anuška i kamerdiner Vronskog) riječ je o “legendarnoj predstavi” mhatovaca i Nemiroviča-Dančenka iz 1937. godine u Volkovljevoj verziji *Ane Karenjine*, odnosno o onoj dramatisaciji za koju Natal’ja Skorohod piše da je “opovrgla principe potpune lojalnosti romanu prilikom dramatisacija i inscenacija”:

<sup>101</sup> U Lešićevoj je monografiji ostalo zabilježeno da je suprug jedne od najhvaljenijih glumica i rediteljica ruske emigracije na našim prostorima, Lidije Mansvjetove, Aleksandar D. Sibirjakov, za vrijeme svog angažmana u sarajevskom pozorištu režirao sedam predstava (Lešić 1976:361). Sudeći prema tekstualnim tragovima, bavio se i prevođenjem, dramatisacijama i adaptacijama ruske literature za potrebe pozorišta u regionu, uglavnom u koautorstvu sa drugima. Preminuo je u Sarajevu 1936. godine.

<sup>102</sup> Kosić, Vaso (1899–1957), pozorišni i filmski glumac, reditelj. Slobodanka Grbić-Softić je 1984. godine izdala monografiju pod naslovom: *Vaso Kosić: glumac i reditelj* u izdanju Zajednice profesionalnih pozorišta BiH i Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH.

<sup>103</sup> Plakat sadrži najavu predstava *Ana Karenjina*, scene, napisao L. N. Tolstoj, režija: Nemirovič-Dančenko, reditelji: V. G. Sahnovski i I. V. Lesli i *Mrtve duše*, scene, napisao N. V. Gogolj, režija: K. S. Stanislavski, reditelji: V. G. Sahnovski, E. S. Teleševa i V. O. Toporkov. Arhiva Narodnog pozorišta u Sarajevu.

*(...) I holivudski scenarij i francuska verzija Edmonda Guirauda za scenu, kao i ranije ruske inscenacije, i pored svih razlika nastojale su sačuvati obje sižejne linije romana: liniju Karenjini – Vronski i Ljevinovu liniju. Općepoznato je da je upravo arhitektura romana, montaža dvije glavne linije, za Tolstoja predstavljala glavnu vrijednost Ane Karenjine, tako da su se autori domhatovskih prerada trudili da uzmu u obzir ovu hipotetičku autorovu želju, mada su u suštini predlagali melodramsku verziju romana. MHAT je međutim postupio drugačije: za razliku od prve uspješne postavke klasične proze – predstave Braća Karamazovi iz 1910. godine – inscenacija Ane Karenjine predstavljala je primjer žestokog interpretacijskog čitanja koje je beskrupulozno narušavalo strukturu i arhitektoniku romana: Ljevinova linija bila je potpuno izbačena iz scenske varijante, linija Ana – Karenjin – Vronski suštinski je bila izmijenjena i data kroz optiku socijalnih odnosa. 'Anin konflikt s društvom i sredinom poprimao je socijalno zvučanje. Masovne scene, organski uvedene u tok razvoja jedinstvene radnje, naglašavale su dubinu i nerazrješivost konflikta. (Skorohod 2010:105)<sup>104</sup>*

Potiskivanje u zadnji plan ljubavne melodramske linije jeste možda najinteresantniji i najradikalniji zahvat u inscenaciji Nemiroviča-Dančenka. Kako ističe Skorohod, težište nije bilo na “požaru strasti”, već “na običnoj iskrenosti, ljudskim odnosima Ane i Vronskog”, na suprotstavljanju krhkosti tog odnosa “krutosti drugog tipa odnosa koji vladaju u društvu”.

<sup>104</sup> Prema riječima ruske autorice, ova mhatovska inscenacija imala je “skoro poluvijekovni monopol na roman” u sovjetskom pozorišnom prostoru; uspjela je “slomiti melodramsku tradiciju scenskog i filmskog čitanja romana”, pokazavši da se *Ana Karenjina* može interpretirati kao tragedija, a u tom smislu sve daljnje prerade u ruskim pozorištima oslanjale su se i ugledale na mhatovsku predstavu. Naravno da je ovakvo čitanje Tolstojevog romana odgovaralo u najvećoj mjeri onom osjećanju vremena i povijesnog trenutka u kojem se osjećao strahovit pritisak na slobodu izbora pojedinca i pravačnosti, prepoznavanje koje je bilo intuitivno, dubinsko, neosvijesteno te stoga, zaključuje ruska autorica, još privlačnije. I tek od 1983. godine, kada se na sceni teatra “J. Vahtangova” pojavila nova varijanta Tolstojevog romana – dramatizacija Mihaila Roščina i predstava Romana Viktjuka, Volkovljeva dramatizacija izgubila je ovu svoju vodeću poziciju (usp. Skorohod 2010:105–106).

*Ljubavna problematika već na nivou zamisli ove interpretacije nije zauzimala prvo mjesto: '... epoha, sredina, tipovi licemjernog morala i okrutna njegova moć za nas imaju najvažnije značenje' – ovako je argumentirao Nemirovič-Dančenko izbacivanje iz prve varijante dramatizacije scenu upoznavanja i rađanja ljubavi između Ane i Vronskog.*

U pismu V. G. Sahnovskom, navodi u svojoj knjizi Skorohod, Nemirovič-Dančenko pojašnjava svoju viziju scenske verzije *Ane Karenjine* obrazloženjem da:

*Ani i Vronskom treba da se suprotstave 'okovi – društveni i porodični'. 'Neka na sceni budu čak samo dva lica ... slaže se s Nemirovičem autor dramatizacije – kod gledalaca treba da nikne osjećanje ne samo lične drame, već i onih velikih socijalnih pretpostavki koje su bojile i predodređivale razvoj ličnih momenata.'*

Ovakva opozicija trebala je biti “izgrađena kako na etičkom tako i na estetskom nivou”. Na taj način se u predstavi MHAT-a stvarao i konflikt između “‘ljepote – žive, prirodne... i ljepote – vještačke, smišljene, porobljivačke i ubistvene’, između žive prekrasne istine i mrtve impozantne dekoracije”. Ana i Vronski, u datoj interpretaciji romana, “iskočili (su) iz monolitnog i nepokolebljivog sistema odnosa, (...) pokušali podići zdanje privatnog postojanja sred ‘granitnog, čvrstog i blistavog’ socijuma, koji ih je, prirodno, zbog toga uništio” (Skorohod 2010:106–108).

Na novu premijeru na sarajevskoj sceni ovaj roman čekao je punih 67 godina. Za Sarajevski ratni teatar SARTR, dramatizaciju i režiju još jednom potpisuje ruski reditelj, Nikolaj Skorik,<sup>105</sup> dok je prijevod s ruskog jezika uradio Ilijas Tanović.<sup>106</sup> Premijera je održana 6. marta 2007. godine.

<sup>105</sup> Skorik, Nikolaj Lavrent'evič, rođen 1945. godine u Kalugi, studirao režiju u klasi umjetničkog rukovodioca MHAT-a, Olega Jefremova. Kao mhatovski reditelj, najznačajnijim svojim ostvarenjima smatra postavke Čehovljevih drama.

<sup>106</sup> Tanović, Ilijas (1942–2010), lingvist, redovni profesor i dugogodišnji šef Odsjeka za slavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Bavio se frazeologijom ruskog i bosanskog jezika, teorijom i praksom prevođenja, metodikom nastave stranih jezika. Dobitnik je visokog priznanja – Medalje “A. S. Puškin” za doprinos u unapređenju učenja ruskog jezika u BiH, koja mu je uručena 2007. godine.



Motive – u biti komornog, malog teatra kakav je SARTR – za posezanjem za inscenacijom klasičnog romana daje izvršni producent predstave Safet Plakalo koji kao prvi argument ističe da je ova predstava prvi susret SARTR-a sa “velikom ruskom literaturom”, nakon čega slijedi suštinska motivacija proistekla iz “uvjerenja da je tragika Ane Karenjine, zapravo, drama najdublje ljudske intime i da ju je moguće pokazati i prikazati u potpuno komornoj dramskoj situaciji”.<sup>107</sup>

Ovo je bilo polazište za “nacr” dramatizacije prilagođen upravo našoj sarajevskoj sceni, koja je svoj konačni oblik dobila u procesu rada. Pored režije, odabir muzike i scenografiju potpisuje iskusni mhatovski reditelj Nikolaj Skorik, koji je na sarajevskoj predstavi radio zajedno sa svojim saradnicima: Jekaterinom Kuznjecovom, kao asistentom scenografa, i Vladimirom Sažinom, autorom scenskog pokreta. Kao “kamen međaš u oblikovanju literarnog izvoda *Ane Karenjine*”, poslužila je, kako navodi

---

U afiši za premijeru predstave ostalo je zabilježeno: “U ovom, bezmalo laboratorijskom istraživanju karakteroloških i emotivnih silnica *Ane Karenjine* relevantnih za dramsku strukturu koju smo htjeli predočiti **veliku pomoć pružao nam je prof. dr. Ilias (sic!) Tanović, šef Katedre za slavistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, koji se, inače, pregnantno bavi prevodenjem Tolstojeva opusa na bosanski jezik. Ovom prilikom profesoru Tanoviću izražavamo najiskreniju zahvalnost.**“ Plakalo, Safet (2007), “Slovo o dramatizaciji. Putevi impresije”, u: Afiša premijere (isticanja – A. I. Š.).

Prijevod Tolstojevih djela na bosanski jezik iz pera prof. Tanovića, osim *Hadži Murata* (Svjetlost, Sarajevo, 2003), nažalost, nisu ugledali svjetlo dana.

<sup>107</sup> Plakalo, Safet (2007), “Slovo izvršnog producenta. Otkuda Ana Karenjina?”, u: Afiša premijere predstave *Ana Karenjina (impresija)* u povodu 15 godina osnutka SARTR-a.

Plakalo, pozorišna adaptacija engleske rediteljice Helen Edmundson, koju je, “uz popriličnu dozu slobode”, uradila u produkciji Royal Shakespeare Company.<sup>108</sup>

Podnaslov sarajevske dramatizacije i adaptacije – *impresija* – naglašava okvir i postavlja ram za ovu scensku interpretaciju Tolstojevog romana, autora za kojeg intimno ne postoji izvan društveno-historijskog i općevječanskog, koji historijsko uvijek osvjetljava ljudskim; podnaslovom je označeno nastojanje da se u datom obliku – u kojem bi trebalo da se na temelju relativno malog broja nepotpunih, pojedinačnih i nepovezanih podataka stvori cjelovit i usklađen dojam – prenese duh autora.<sup>109</sup>

Skorikova *impresija* u izvedbi sarajevskih glumaca prolazi vrlo uspješno, sudeći prema tekstualnim tragovima koji prenose odzive publike,<sup>110</sup> dok odzivi u medijima na reprize predstave uglavnom prenose ono što

<sup>108</sup> Plakalo, S[afet] (2007), “Slovo o dramatizaciji. Putevi impresije”, u: Afiša premijere predstave *Ana Karenjina (impresija)*.

<sup>109</sup> U osvrtu na predstavu Mladena Bičanića nalazi se opis procesa rediteljskog rada koji je izjavio da svoj put do Tolstoja (...) “počinje u onome trenutku kada svi akteri projekta počinju ‘osjećati djelo, kada počinju biti vjerni ne samo riječima nego duhu romana, kada su osjetili da ne mogu samo ilustrirati roman nego da moraju upiti Tolstoja, ali se istodobno pokoriti i zakonima scene. I ma koliko to čudno može zvučati, koliko smo se udaljavali od Tolstoja, sve smo mu se ipak više približavali.’ U tako shvaćenom pristupu – komentira Bičanić, leži uvijek opasnost da se na vrijeme ne izađe iz sjene izvornog djela, u ovom slučaju romana, da se ne učini onaj toliko potrebni odmak, prekorači granica koja dijeli literarno štivo od dramskog teksta, da se na neki način ostane zarobljen u tim moćnim, silnim nanosima, sprudovima i naplavinama tog kolosalnog romana rijeke.” Bičanić, Mladen (2007), “Tolstoj na sceni Sarajevskog ratnog teatra SARTR. Pravo na sreću”, u: *Oslobođenje* od 8. 3. 2007. godine. Dostupno na: <http://www.idoonline.info:80/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&elementid=316245> [pristup stranici 16. 10. 2013]

<sup>110</sup> Nezavisne novine *Naša riječ* u rubrici “Kulturni mozaik”, povodom gostovanja u Bosanskom narodnom pozorištu iz Zenice, u par navrata objavile su najave gostovanja sarajevskog teatra SARTR u Zenici, iz pera iste autorice, Lejle Sarajlić. U tekstu od 13. 1. 2009. godine, pod naslovom “Januar u BNP Zenica u znaku gostovanja” autorica piše: “Za ‘Karenjinu’ već sada vlada veliko interesovanje zeničke pozorišne publike. Nije ni čudo, s obzirom na glumačku ekipu u ovoj predstavi: Selma Alispahić, Dragan Jovičić i Ermin Sijamija. U predstavi još igraju: Mirza Puriš, Kaća Dorić, Alban Ukaj, Mirela Lambić, Sead Pandur, Halima Mušić i Adnan Hasković.” Dostupno na: [http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje\\_id=72&strana=131&clanak=3326](http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje_id=72&strana=131&clanak=3326), dok u tekstu iste autorice od 27. 1. 2009. godine, pod naslovom „SARTR gostuje sa *Anom*



je dramaturginja Dubravka Zrnčić-Kulenović navela u “Slovu o romanu”, uvrštenom u afišu predstave kao najvažnije polazište za ovo scensko iščitavanje, citirajući i ocjenu kritičara Save Penčića:

*Iako je roman višeslojno struktuiran, u književnoj kritici često je pitanje da li je Tolstoj u Ani Karenjinoj ‘genijalni tužilac ili genijalni advokat’ svoje glavne junakinje. Mišljenja su različita, jer Tolstoj je ovaj roman pisao sa čvrsto definisanim pogledima na bračnu zajednicu i na misiju žene u porodici i društvu. Brak je za Tolstoja najprirodniji i najzdraviji cilj muškarca i žene i ugrožavanje ovog oblika ljudske zajednice istovremeno znači i ugrožavanje najljudskijih i najplemenitijih težnji. Međutim, Tolstoj je znao da bi čisto etički pristup ovoj temi unaprijed diskvalificirao njegovu junakinju i da bi s tog stanovišta ona morala biti prikazana u negativnom svjetlu. Kao što je poznato, on je u prvoj verziji tako i koncipirao svoj roman, ipak njegov konačni izbor je pao na obrazovanu, uglednu, umnu, izrazito lijepu ali nesretnu ženu. Na taj način, Tolstoj je etički aspekt problema zamijenio psihološkim.*

*‘Otuda on Anu nije htio učiniti junakinjom stavova (posebno posvećenu tzv. ženskom pitanju), jednostavno ona je žena koja traži od života onu količinu sreće koja odgovara njenoj prirodi i njenim ljudskim potrebama. Tolstoj nije htio baciti mrlju na taj legitimni zahtjev: živjeti, voljeti i biti sretan, zato što je to prirodni zahtjev svake zdrave ljudske jedinice i kao takvog pisac ga je stavio u osnovu svog antropološkog učenja. Ana je žrtva jednog spoljašnjeg, dogmatskog i lažnog morala koji guši žive ljudske porive.’ (Sava Penčić)<sup>111</sup>*

---

Karenjinom“, stoji da ova uspješna predstava, „unatoč tome što je od premijerne izvedbe proteklo skoro dvije godine, i dalje puni pozorišne sale, gdje god gostuje.“ Dostupno na: [http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje\\_id=74&strana=131&clanak=3411](http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje_id=74&strana=131&clanak=3411) [pristup stranici 3. 3. 2013]

<sup>111</sup> Zrnčić-Kulenović, Dubravka (2007), “Slovo o romanu. Ana Karenjina (1877–2007)”, u: Afiša premijere; zatim “Predstava *Ana Karenjina* na sceni SARTR-a. U subotu 24. aprila 2010. godine sa početkom u 20 sati na sceni SARTR-a bit će odigrana predstava *Ana Karenjina* autora Lava Nikolajeviča Tolstoja u režiji Nikolaja Skorika.” Dostupno na: <http://www.klix.ba/vijesti/kultura/predstava-ana-karenjina-na-sceni->

Polazište za dramatizaciju romana, koje je utjecalo kako na selekciju i izbor onih dijelova romana koji su trebali biti na nov način organizirani, tako i na akcentuaciju datih dijelova od čega je zavisila i recepcija, prema Bičaniću, sadržano je u sljedećoj rečenici kojom započinje svoj odziv na sarajevsku predstavu: “Glavni uzrok našeg nezadovoljstva životom je u mišljenju, potpuno neosnovanom, o tome da imamo pravo na nenarušivu sreću i da smo rođeni za takvu sreću.” Rečenica je, kako navodi Bičanić, preuzeta iz Tolstojeve svojevrsne “zbirke mudrih izreka”, dnevnika njegovih čitanja, pod naslovom *Krug čitanja* – zbirke koju je pisac sam sastavljao, koja je bila njegova pratilja, vodilja i korektiv. Bičanić u njoj prepoznaje nukleus iz kojeg se rađa siže romana, ali i predstave, argumentirajući to mišlju da navedena Tolstojeva rečenica:

*(...) kao ideja, pomisao da netko ima pravo na svoj način urediti vlastiti život, bez upadica, ograničenja i miješanja sa strane, a što sigurno jeste jedan od preduslova sretnog života, na izrazito sublimirani način ocrta glavne silnice oko kojih će se prelamati svi nesporazumi, sukobi, razdori i nerazumni postupci junaka u romanu, pa tako i u komadu Ana Karenjina. Jer, svi oni željeli bi voditi koliko toliko samostalan, ispunjen život: Doli bi bila presretna kada je njen Stiva ne bi varao na svakom koraku, Kiti bi željela biti sa Vronskim, Vronski bi želio biti sa Anom Karenjinom, Karenjin smatra da njegova žena Ana pripada samo njemu, Ljevin pati za Kiti, a Ana, Ana samo silno, neizrecivo želi ispunjenje svoje ljubavne žudnje.<sup>112</sup>*

Osnovnom snagom Tolstojevog talenta Černiševski je smatrao poznavanje ljudskog srca i čistotu moralnog osjećanja, a upravo ove dvije temeljne snage sudarile su se i uhvatile u koštac u pripovijesti o inteligentnoj, mladoj, strasnoj i lijepoj ženi, koja je imala dovoljno smjelosti da zavoli i nedovoljno snage da se suprotstavi “zabranjenoj” ljubavi. Još jednom

---

[sartr-a/100423048](http://sartr-a/100423048), također u saopćenju Agencije CMC, od 24. 11. 2010. godine, pod naslovom “Sutra predstava *Ana Karenjina* u režiji Nikolaja Skorika”, prenosi Fena / BH Telecom. Dostupno na:

<http://www.bhtelecom.ba/portalnovost+M52d56dd323f.html> [pristup stranici 4. 3. 2013]

<sup>112</sup> Bičanić, Mladen (2007), “Tolstoj na sceni Sarajevskog ratnog teatra SARTR. Pravo na sreću”, u: *Oslobođenje* od 8. 3. 2007. godine.

se u Tolstoja sučeljavaju i sukobljavaju svijet pojedinca, individualne spoznaje i svijet društvenih normi i konvencija, završavajući jednako tragično. Naslovni lik romana središte je predstave – impresije: od Ane sve kreće, ona sve pokreće, ka njoj je sve usmjereno, što je utjecalo i na koncepciju drugih uloga te na činjenicu da je Ljevinova, zapravo autorska, tolstojevska, sižejna linija morala biti krajnje reducirana, odnosno, kako kaže Bičanić – “nekako pomaknuta, iščašena”, ali ipak prisutna. Vrlo logično, jer Anina sižejna linija je intimna i dramska, Ljevinova – opća i epska s lirskim i dramskim akcentima.<sup>113</sup>

*Sve se preokrenulo u kući Oblonskih* – prva je rečenica koja se u koncentričnim krugovima širi sižejnim linijama romana, pokazujući kako se dramatično ruše svi principi na kojima je bilo utemeljeno rusko društvo, kako se remeti sklad nekad harmoničnih zajednica i porodica, kako – *odjednom* – sve postaje nestabilno i nesigurno. U potrazi za vlastitom srećom, ispunjenjem zahtjeva vlastitog bića, svi neizmjereno pate: Doli i Stiva Oblonski, njihova djeca, Ana i njen muž Aleksej Karenjin, njihov sin Serjoža, Kiti Ščerbacka i Aleksej Vronski, njihovi bliski, svako sa svojim razlozima i svojim pogledima. Jedino Ljevin nalazi izlaz, potpuno iskren prema sebi i drugima – poput Ane, ali za razliku od nje, uspijeva izbjeći

<sup>113</sup> “Selma Alispahić utjelovljuje svu onu krhkost i razlomljenost bića osuđenog da voli i da ustraje na tom putu mučeništva, do samoga kraja, pomirena sa svojom sudbinom, suživljena sa svojom Anom Karenjinom koja i u patnji prašta, a u boli osvaja snagom volje i istrajnošću. Njeni partneri, Dragan Jovičić, kao Karenjin i Ermin Sijamija u ulozi Vronskog, minuciozno prate njene treptaje, uspone i padove ne gubeći time ništa u gradnji vlastitog lika, Doli Mirele Lambić i Stiva Seada Pandura također se suvereno kreću tim koordinatama. Poseban ton komadu u cjelini daju treći, paralelni ali kao nekako pomaknuti, iščašeni par zaljubljenika izvrsni Alban Ukaj kao Ljevin i Džana Pinjo u ulozi plahe, gotovo još dječije zaigrane Kiti koji kao da poručuju da je i takav, svijet zaljubljenih još uvijek moguć. Ili da je barem moguće tragati za njim (...)” zabilježio je Bičanić u svom odzivu i naveo rediteljeve riječi, koji je izjavio da predstava nije slijedila “život tog vremena”, već je značila pokušaj uzdizanja “do problema koji su bili glavna preokupacija tih ljudi. Jer, mi danas na mnoge stvari gledamo puno jednostavnije i zaista puno gubimo; gubimo sam osjećaj života, punoće života, uzvišenosti života. Tolstoj, recimo, kaže da je ljubav jedna duhovna potreba, a danas će većina ljudi reći da je ljubav jednostavno fizička, tjelesna potreba, danas je sve postalo jednostavnije, ali vrlo oskudno”, objašnjava Skorik.” Bičanić, Mladen (2007), “Tolstoj na sceni Sarajevskog ratnog teatra SARTR. Pravo na sreću”, u: *Oslobođenje* od 8. 3. 2007. godine.

zamkama uskog začaranog kruga lažnih odnosa, razorenih porodica, licemjernog morala pod krinkom općeprihvaćene društvene pristojnosti, ne tražeći “sreću” za sebe, već pokušavajući razumjeti istinski smisao ljudskog postojanja i svoje mjesto pod visokim vedrim nebom koje se uzdiže iznad njega.

Privlačnost priče o izuzetnoj ženi, osjećajnoj, strasnoj i inteligentnoj, majci koja nježno voli sina, ženi koja osjeća i poštuje (ipak) porodične vrijednosti, sestri koja voli brata, Stivu, ali ima razumijevanja, suosjećanja i ljubavi i za njegovu ženu Doli, leži u onom Tolstojevom čudesnom poniranju u dubine bića, poznavanju ljudskog srca i ljudske prirode koja traži i zahtijeva, zakonito, vlastitu realizaciju. Suština konflikta i sva tragika izrastaju iz činjenice da je, u određenim okolnostima, nužno opredijeliti se za samo jedan segment vlastitog ja, dok zahtjevi ljudske prirode, kao i konflikti koji iz nje proistječu, ostaju malo ili nikako promjenljivi – kako je govorio Dostojevski.

Premda se vjerovatno niko nije zapitao kome u romanu pripada i na koga se odnosi rečenica *Sve sretne porodice liče jedna na drugu, svaka nesretna porodica, nesretna je na svoj način* – pitanje koje postavlja Skorohod u citiranoj knjizi, baveći se upravo *dramatizacijom diskursa*, (postupak koji podrazumijeva i u sebi sadrži interpretativnost kao bitnu svoju odliku), pitajući se također: “Ima li na nju pravo neko od likova romana, odnosno, pripada li ova replika tom svijetu u istoj mjeri u kojoj mu pripada replika: ‘ni jednu riječ vašu, ni jednu kretnju vašu neću zaboraviti nikada’?”; premda sarajevska *impresija* nastala po motivima Tolstojevog romana ne pretendira da “osvoji” narativni Tolstojev diskurs i prevede ga u dramski, odnosno ne postavlja sebi za cilj da postigne puninu romaneskne forme, ipak, u svojoj realizaciji, kao jedna u nizu interpretacija, kao jedno od “novih čitanja” klasike u XXI vijeku, zauzima svoje mjesto u pre/osmišljavanju odnosa teatra i proze vlastitim razumijevanjem klasičnog djela u okvirima i mogućnostima koji u datom trenutku stoje na raspolaganju.

U izvedbi domaćih glumaca, bliskog habitusa, i daleki devetnaestostoljetni likovi iz neke druge sredine, jezika i kulture, postaju ponekad bliži i razumljiviji, doprinoseći bogaćenju i širenju spoznaje o vrijednostima pojedinih djela, odnosno bar nekih njegovih elemenata, doprinoseći i bogaćenju spoznaje o čovjeku i svijetu, pokazujući kakav svijet danas živimo, kakve su razlike između naših prethodnika i nas, šta smo to u me-

đuvremenu izgubili, a šta dobili, šta bi bilo vrijedno zadržati i njegovati, na čemu raditi i šta dorađivati.

Pozorišne postavke klasike, ponekad u većoj mjeri nego pojedine interpretacije i odzivi, provociraju kritiku, izazivajući, između ostalog, diskusiju o pitanju koje se u prvom redu tiče granica interpretacije i tumačenja, granica koje su, bar kad je teatarska umjetnost u pitanju, podložne promjenama, koje su historijski i kulturološki uvjetovane, fleksibilne i otvorene, koje pružaju uvijek onoliko koliko smo spremni da primimo i da razumijemo.

Skorikova *impresija* i SARTR-ov *teatraski eksperiment* pokazuju da insistiranje na fabuli kao dramskoj radnji, odnosno prijenos fabule nekog romana na scenu, napose klasičnog, dugogodišnjeg, čak višestoljetne recepcije, nije garancija uspjeha predstave, kao ni uspješne dramatizacije, jer lanac radnje ili postupaka lika sadrži svaka drama. Proza zapravo omogućuje teatru prijenos estetskog događaja, što je, kako ustvrđuje Skorohod, jedan od glavnih impulsa težnje teatra prema prozi (Skorohod 2010:114).

Uz pomoć prof. Ilijasa Tanovića koji je sačinio i prijevod dramatizacije Skorikove impresije te kolegice Linde Prugo-Babić, koja je kao konsektivna prevoditejica pratila čitav proces nastajanja SARTR-ove predstave, ruski reditelj je, uz svesrdno učešće SARTR-ovog glumačkog ansambla, očigledno uspio izgraditi vlastiti scenski “događaj”, vlastitu scensku interpretaciju, obogativši sarajevsku teatarsku scenu još jednim ostvarenjem koje zavređuje sjećanje, kao što sjećanje zavređuju i svi oni koji su učestvovali u stvaranju jedne nezaboravne *impresije*.



### Izvori

Tolstoj, Lav Nikolajevič (1983), *Sabrana dela Lava Nikolajeviča Tolstoja*, urednici: Momčilo Milankov, Dušanka Perović, Marija Stojiljković, Nikola Tomičić, preveli: Dušanka Perović i Nikola Tomičić, Prosveta, Rad, Beograd

Skorik, Nikolaj (2006/2007), *Ana Karenjina*, tekst dramatizacije (privatna arhiva)<sup>114</sup>

### Literatura

Afiša (programska knjižica) u povodu premijernog izvođenja predstave *Ana Karenjina (impresija)* Lava Nikolajeviča Tolstoja u dramatizaciji i režiji Nikolaja Skorika u povodu 15 godina osnutka SARTR-a 6. 3. 2007. godine

---

<sup>114</sup> Zahvaljujem se prvakinji teatra SARTR Selmi Alispahić na ustupanju kopije Skorikove dramatizacije za potrebe pisanja ovog teksta. Tekst dramatizacije nije sačuvan u SARTR-ovoj arhivi, a da je za potrebe predstave prijevod sačinio prof. Ilijas Tanović, zaključujem, nažalost, tek na temelju podataka iz Afiše predstave i privatnih razgovora.

- Bičanić, Mladen (2007), "Tolstoj na sceni Sarajevskog ratnog teatra SARTR. Pravo na sreću", u: *Oslobođenje* od 8. 3. 2007. godine, elektronski arhiv Infobiro. Dostupno na: <http://www.idoconline.info:80/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&elementid=316245> [pristup stranici 16. 10. 2013]
- Lešić, Josip (1973), *Pozorišni život Sarajeva (1878. – 1918.)*, Svjetlost, Sarajevo
- Lešić Josip (1976), *Sarajevsko pozorište između dva rata*, Svjetlost, Sarajevo
- "Predstava *Ana Karenjina* na sceni SARTR-a. U subotu 24. aprila 2010. godine sa početkom u 20 sati na sceni SARTR-a bit će odigrana predstava *Ana Karenjina* autora Lava Nikolajeviča Tolstoja u režiji Nikolaja Skorika." Dostupno na: <http://www.klix.ba/vijesti/kultura/predstava-ana-karenjina-na-sceni-sartr-a/100423048> [pristup stranici 4. 3. 2013.]
- Sarajlić, Lejla (2009), "Januar u BNP Zenica u znaku gostovanja", u: *Naša riječ* od 13. 1. 2009. godine. Dostupno na: [http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje\\_id=72&strana=131&clanak=3326](http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje_id=72&strana=131&clanak=3326) [pristup stranici 3. 3. 2013]
- Sarajlić, Lejla (2009), „SARTR gostuje sa *Anom Karenjinom*“, u: *Naša riječ* od 27. 1. 2009. godine. Dostupno na: [http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje\\_id=74&strana=131&clanak=3411](http://arhiva.nasarijec.ba/index.php?izdanje_id=74&strana=131&clanak=3411) [pristup stranici 3. 3. 2013]
- Skorohod, Natal'ja Stepanovna (2008), *Problemy teatral'nogo pročtenija prozy*, doktorska teza, Moskva. Obrazloženje, odnosno autoreferat doktorske radnje sa navedenom literaturom. Dostupno na: [http://gitis.net/rus/postgraduate/notices/skorokhod\\_auto.shtml](http://gitis.net/rus/postgraduate/notices/skorokhod_auto.shtml) [pristup stranici 7. 9. 2013]
- Skorohod, Natal'ja Stepanovna (2010), *Kak inscenirovat' prozu. Proza na russkoj scene. Istorija, teorija, praktika*. Dostupno na: <http://biblioteka.portal-etud.ru/book/n-skorokhod-kak-instsenirovat-prozu-proza-na-russkoi-stsene-istoriya-teoriya-praktika> [pristup stranici 4. 10. 2013]
- "Sutra predstava *Ana Karenjina* u režiji Nikolaja Skorika", Agencija CMC od 24. 11. 2010. godine, prenosi Fena / BH Telecom. Dostupno na: <http://www.bhtelecom.ba/portalnovost+M52d56dd323f.html> [pristup stranici 4. 3. 2013]

Fotografije:

<http://www.bhteatar.ba/Predstava.aspx?id=109> (stranica nije dostupna.  
Zadnji put pristupljeno 3. 3. 2013)

**Skorik's adaptation of Tolstoy's *Karenina* in Tanovich's translation**  
(premiere March 6, 2007)

*Abstract*

The paper discusses the dramatizations and stagings of the novel *Anna Karenina* by Leo Nikolayevich Tolstoy, one of the greatest novels of Russian classical literature, and the plays that were performed on the stage of Sarajevo theaters. Among others, the paper discusses the dramatization of Tolstoy's novel, made on the occasion of the 15th anniversary of the Sarajevo War Theater, which was composed by Russian director Nikolai Skorik, and translated for the needs of SARTR's play (2007) by prof. dr. Ilijas Tanovich.

**Key words:** *Leo Nikolayevich Tolstoy, Anna Karenina, SARTR, Nikolai Skorik, Ilijas Tanovich*



## Podaci o autorima

**Tatjana Balažić Bulc** docentica je na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, gdje predaje hrvatski jezik te južnoslavenska društva i kulture. U znanstvenoistraživačkom radu bavi se učenjem/poučavanjem srodnih jezika na temelju kontrastivne i korpusne lingvistike, sociolingvistikom i analizom diskursa. Članica je programske skupine P60-215 Slovenski jezik – bazična, kontrastivna i aplikativna istraživanja, a sudjelovala je u različitim bilateralnim i drugim projektima. Autorica je monografije *Torej, namreč, zato... o konektorjih (Dakle, naime, zato... o konektorima, 2009)*, suurednica monografija *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije (Između politike i stvarnosti: jezična situacija u novonastalim državama bivše Jugoslavije, 2009)* i *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov (Putovi i stranputice poučavanja stranih jezika, 2019)*, autorica nekoliko poglavlja u različitim monografijama te niza znanstvenih članaka.

**Jelena Bavrka** rođena je 15. svibnja 1993. godine u Travniku. Na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu završila je prvi ciklus studija 2015. godine, a drugi ciklus 2017. godine. Na istom Fakultetu zaposlena je od siječnja 2018. godine kao asistentica za rusku književnost. Sudjelovala je na Međunarodnoj naučnoj konferenciji „Jezici i kulture u vremenu i prostoru VIII“ (2018) nakon čega joj je u Zborniku radova Konferencije objavljen rad pod naslovom *Pogrešno protumačeni rusko-hrvatski lažni parovi u prevođenju lijepe književnosti*. S izlaganjem na temu *Tema smrti u umjetničkim minijaturama Ivana Sergejeviča Turgenjeva* sudjelovala je u projektu „Dani Turgenjeva u Sarajevu“ (2018). U kolovozu 2019. godine boravila je na Ruskom državnom pedagoškom univerzitetu A. I. Hercen radi stručnog usavršavanja te je u tom periodu sudjelovala i na Međunarodnoj naučno-praktičnoj konferenciji „Problemi učenja ruskog jezika u inozemstvu“. Sudjelovala je u nizu master-class radionica u organizaciji Ruske humanitarne misije te na obukama za inkluzivno obrazovanje u organizaciji Odsjeka za pedagogiju FF UNSA i Ureda za podršku studentima.

**Rafaela Božić**, rođena 1967. u Zadru, gdje i danas živi i radi kao redovita profesorica na Odjelu za rusistiku Sveučilišta u Zadru. Autorica je jedne

dvojezične zbirke poezije (*Archipelago/Kornati*) objavljene u New Yorku 2016, dvije znanstvene monografije (*Distopija i jezik*, Zadar 2013. i *Sintaksa i stih*, Zadar 2018) te niza znanstvenih članaka, osvrta i sl.

**Srebren Dizdar** (Mostar, 13. 8. 1955) redovni je profesor engleske književnosti na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Osnovno područje njegovog znanstvenog zanimanja obuhvata književnosti nastale na engleskom jeziku, odnosno pisce i fenomene iz književnog stvaralaštva na engleskom jeziku, pretežno iz razdoblja poezije engleskog romantizma te književnosti 20. stoljeća, od modernizma do savremenih autora iz Velike Britanije, SAD i postkolonijalnih književnosti, koje je predavao ili o njima izlagao na naučnim skupovima i univerzitetima u zemlji i inostranstvu. Studirao je engleski i francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Na Filološkom fakultetu u Beogradu pohađao postdiplomske studije iz književnosti te, kao stipendista Britanskog savjeta (the British Council), iz savremene engleske i američke književnosti na University of Leicester (Velika Britanija), gdje je i magistrirao 1981. godine na temu *With/Without Words: A Comparative Approach to the Plays of Harold Pinter and Edward Albee* (Sa/bez riječi: komparativni pristup dramama Harolda Pintera i Edwarda Albeea). Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu odbranio 1989. doktorsku disertaciju *Razvoj i osobenosti književnog djela Ngugi wa Thiong'oa*. U dva navrata bio je stipendista Fulbrightovog programa razmjene sa USA (doktoralni studij 1987/1988. na University of Southern California /USC/, Los Angeles, te postdoktoralni studij 2000/2001. na University of California San Diego /UCSD/). Godine 1994. izabran u zvanje docenta, a 1999. u zvanje vanrednog profesora na Odsjeku za anglistiku i Odsjeku za Opću književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Sarajevu, gdje je narednih godina predavao „Poeziju engleskog romantizma“, „Engleski roman 18. i 19. stoljeća“, „Britansku književnost 20. stoljeća“ (na Odsjeku za anglistiku) i „Roman II (20. stoljeće)“ na Odsjeku za Opću književnost i bibliotekarstvo. Od akademske 1997/1998. godine do 2008. predavao je i na postdiplomskim studijima iz lingvistike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu predmete „Metodologija i tehnika naučnog rada“, „Savremeni britanski roman (1965–2000)“ i „Savremeni postkolonijalni roman na engleskom jeziku“. Više godina predavao je engleski kao jezik struke na Pravnom, Ekonomskom i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Pored toga, predavao je predmete iz književnosti na engleskom jeziku na

Univerzitetu "Džemal Bijedić" u Mostaru, na International University of Sarajevo i International Burch University, a bio je i gostujući predavač na nekoliko postdiplomskih studija u okviru Univerziteta u Sarajevu. Godine 2004. izabran za redovnog profesora engleske književnosti na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Sarajevo. Bio je mentor više diplomskih, magistarskih i pet doktorskih disertacija. Trenutno je voditelj Doktorskog studija književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu te međunarodni ekspert za visoko obrazovanje Agencije za visoko obrazovanje i akreditaciju Bosne i Hercegovine (HEA). Među brojnim dužnostima koje je obnašao ističu se dužnost pomoćnika ministra za nauku (1993) te sekretara Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi R/F BiH (1993–1996), predsjednika Nacionalne Komisije BiH za UNESCO (1993–1996). Od 1996. do 2000. godine bio je član Upravnog odbora Fonda Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, bio je član regionalnog podkomiteta za visoko obrazovanje Instituta "Otvoreno društvo" u Budimpešti za Jugoistočnu Evropu (2000–2003), predsjednik Upravnog odbora Soros škole za učenje stranih jezika (1997–1999), predsjedavajući Savjetodavnog tijela World University Service (WUS) Austria u Sarajevu (1997–1999), prvi predsjednik nevladine organizacije Svjetski univerzitetski servis Bosne i Hercegovine (SUS BiH, 1999–2000), a od 2003. do 2006. godine i predsjednik Fondacije za visoko obrazovanje SUS BiH. Bio je dekan Filozofskog fakulteta u Sarajevu i član Senata Univerziteta u Sarajevu (2007–2010), a od 2007. do 2011. obavljao je dužnost predsjednika Upravnog odbora Fondacije za kinematografiju u Sarajevu. Dobitnik je II. Brankove nagrade Matice srpske u Novom Sadu (1979) te medalje "Aristoteles" generalnog direktora UNESCO-a (1996). U okviru projekata obnove obrazovanja u Bosni i Hercegovini rukovodio je radom brojnih skupova i međunarodnih projekata, te učestvovao kao ekspert Svjetske banke, UNESCO-a, UNICEF-a, Vijeća Evrope, Evropske komisije, Rektorske konferencije Evrope i Fonda "Otvoreno društvo" na brojnim skupovima posvećenim ovoj tematici (Sarajevo, Tuzla, Strasbourg, Beč, Graz, New York, Barcelona, Pittsburgh, Lodz, Budimpešta, Cambridge, Washington, D.C., Los Angeles, Santa Barbara, Dubrovnik, Neum, Hamburg, Northampton, MA (SAD), Istanbul, Talinn, Lisabon, Podgorica, Kayseri), o čemu je napisao brojne tekstove u vidu izlaganja, članaka u časopisima, kao i dvije zapažene referentne knjige iz te oblasti. Objavio je osam autorskih knjiga, te bio priređivač dva zbornika radova. U njegovom akademskom, naučnom

i stručnom opusu je preko 140 objavljenih naučnih i stručnih radova iz engleske, američke, afričke te postkolonijalne književnosti, zatim na temu općeg i napose visokog obrazovanja, arhivistike, medija, politike i historije. Preveo je 25 knjiga i priručnika, preko 20 književnih i 40 stručnih i naučnih tekstova s engleskog na bosanski i s bosanskog na engleski jezik.

**Vojko Gorjanc** redovni je profesor slovenačkog jezika na Odsjeku za translatologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Na Odsjeku za translatologiju šef je Katedre za slovenački jezik. Vodi jedan od glavnih programa istraživanja slovenačkog jezika na Univerzitetu u Ljubljani (Slovenački jezik – bazične, kontrastivne i aplikativne studije). Posljednjih godina bio je aktivan u osnivanju Centra za jezične resurse i tehnologije Univerziteta u Ljubljani i pripremi novog zajedničkog master programa iz Digitalne lingvistike na univerzitetima u Ljubljani, Zagrebu i Brnu. U pedagoškom i istraživačkom radu bavi se sociolingvistikom i kritičkom analizom diskursa, kombinirajući ih s korpusno-lingvističkim metodološkim pristupom. Trenutno je njegov glavni interes usmjeren na pitanje jezičnih i lingvističkih ideologija, posebno standardnojezične ideologije i standardnojezične kulture, te raspodjelu moći u diskursu, posebno u okviru govornog prevođenja.

**Dženana Hajdarpašić** diplomirala je 2012. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti, a 2016. godine i na Odsjeku za orijentalnu filologiju. Na istom Fakultetu 2018. godine odbranila je magistarski rad pod nazivom *Sintaksičko-stilističke osobine savremenoga ruskog stripa*. Od 2017. godine radi kao asistentica na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Godine 2020. izabrana je u zvanje više asistentice. Učestvovala je u nekoliko radionica vezanih za ruski jezik i rusku kulturu u organizaciji Ruske humanitarne misije. U okviru stručnog usavršavanja na Ruskom državnom pedagoškom univerzitetu A. I. Hercen u Sankt Peterburgu 2019. godine učestvovala je na Međunarodnoj naučno-praktičnoj konferenciji sa temom *Poteškoće u učenju brojeva u ruskom jeziku u učionici u inostranstvu*. Iste godine učestvovala je i na Međunarodnoj konferenciji 11th AILA Europe Junior Researcher Meeting in Applied Linguistics održanoj u Sarajevu, gdje je izložen rad pod nazivom *Sintaksičko-stilistički postupci u savremenom ruskom stripu*. Trenutno je posvećena izradi doktorske disertacije. Bavi se ruskim jezikom i prevođenjem.

**Adijata Ibrišimović-Šabić** vanredna je profesorica za Rusku književnost na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i, trenutno, rukovoditeljica Odsjeka. Bavi se ruskom književnošću, ruskim jezikom, historijom književnosti, književnim teorijama, teorijom kulture, slavističkim studijama/komparatistikom, prevođenjem. Objavila je dvije knjige: *Čehov u Sarajevu. Djela Antona Pavloviča Čehova na sarajevskoj sceni u svjetlu bosanskohercegovačke književne i pozorišne kritike* (2019), u suizdavaštvu Slavističkog komiteta iz Sarajeva i Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, koja je dostupna i u elektronskom formatu u izdanju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu te knjigu *Kameni spavač Maka Dizdara i ruska književna avangarda* (2010) u izdanju Slavističkog komiteta iz Sarajeva. Priredila je nekoliko knjiga i objavila više radova u stranoj i domaćoj periodici.

**Amela Ljevo-Ovčina**, docent na Slavistici Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Područja interesovanja: leksikologija, leksikografija, leksička semantika, prevođenje; ruski jezik i književnost; poljski jezik i književnost; bosanski, hrvatski i srpski jezik i bosanskohercegovačka književnost.

**Pavel Ocepek** rođen je 29. juna 1977. u Celju (Slovenija), a odrastao u Sevnici. Studirao je slovenski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Mariboru, gde je 2002. godine diplomirao. Magistarski rad *Dramatika Drage Potočnjak* branio je 2005. godine, a sada priprema doktorsku disertaciju *Seksualnost u slovenskoj drami*. Kao predavač slovenskog jezika na stranim univerzitetima zaposlen je u Centru za slovenski kao drugi i strani jezik FF UL i već 17 godina predaje slovenski u inostranstvu. Nakon 12 godina rada na Univerzitetu u Gentu (Belgija) počeo je sa predavanjem na ponovo otvorenom lektoratu slovenskog jezika na Univerzitetu u Sarajevu (BiH). Uz pedagoški rad posebno se posvećuje promociji slovenske kulture u inostranstvu, organizira gostujuća predavanja, posjete književnih stvaralaca, priređuje književne večeri i promocije slovenskog filma i kulture. Povremeno se bavi pozorišnom režijom i performansom.

**Ismail Palić** rođen je 10. augusta 1969. godine na Krivačama kod Han-Pijeska (BiH). Osnovnu školu završio je 1984. godine u Podžeplju, a Gazi Husrev-begovu medresu 1988. u Sarajevu. Na Odsjeku za južnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu diplomirao je 1993, magistrirao 2002, a doktorirao 2006. godine. Na istom fakultetu, na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik, zaposlen je od

1994. godine najprije kao asistent, zatim viši asistent, docent, vanredni profesor te redovni profesor. Objavio je dosada veći broj radova iz područja lingvističke bosnistike, posebno sintakse i semantike, a zapažen je njegov rad i na poljima leksikografije, standardologije i normativistike. Autor je pet knjiga: *Sintaksa i semantika načina* (2007), *Dativ u bosansko-me jeziku* (2010), *Rasprave iz sintakse i semantike* (2015), *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)* (2016), *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice* (2019) te suautor još dviju: *Gramatika bosanskoga jezika* (2000) i *Rječnik bosanskoga jezika* (2010).

**Vesna Požgaj Hadži** redovna je profesorica na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, gdje vodi Katedru za hrvatski i srpski jezik. Njezina znanstveno-istraživačka i pedagoška djelatnost pokriva područje hrvatskoga standardnog jezika (u kontrastu s drugim južnoslavenskim jezicima), kritičke analize diskursa, metodike poučavanja jezika kao stranog/drugog te područje sociolingvistike, posebice pitanja jezičnih politika srednjojužnoslavenskoga prostora. Bila je (su)urednica monografija *Bez predrasuda i stereotipa* (Rijeka, 2005), *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* (Ljubljana, 2009), *Između lingvistike i politike* (Beograd, 2013), *Dialogu nasproti* (Ljubljana, 2019) i *Poti in stranpoti poučavanja tujih jezika* (Ljubljana, 2019). Vodi i sudjeluje u različitim domaćim i stranim projektima, predaje na stranim slavistikama i ljetnim školama, posljednjih godina pogotovo u Aziji (npr. Internacionalna ljetna škola Pekinškog sveučilišta za strane jezike). Objavila je oko 300 rasprava, nekoliko udžbenika i monografija. Njezin znanstveni, istraživački i pedagoški profil dopunjuju različite stručne aktivnosti u predstavljanju južnoslavenskih jezika, književnosti i kultura u Sloveniji i svijetu.

**Bernisa Puriš** vanredna je profesorica na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Osnovnu školu i jezičku gimnaziju završila je u Banjoj Luci. Osnovni studij, magisterij i doktorat stekla je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Do sada je objavila monografiju *Žamor večernjaka u koščelama: Lingvostilistikom kroz "Grozdanin kikut"* te više naučnih i stručnih radova iz područja lingvistike i stilistike bosanskoga jezika.

**Amela Šehović** rođena je u Sarajevu, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Studirala je i diplomirala 1996. godine na Filozofskom fakultetu u

Sarajevu na studijskoj grupi Južnoslavenske književnosti i južnoslavenski jezici kao jedan od deset najboljih studenata Sarajevskog univerziteta. Na studijskoj grupi Južnoslavenski jezici i književnosti naroda BiH diplomirala je 1997. godine. Magistrirala je 2002, a doktorirala 2007. godine iz lingvističkih nauka. U zvanje asistenta birana je 1999. godine, u zvanje višeg asistenta 2003, u zvanje docenta za savremeni bosanski, hrvatski i srpski jezik 2007. godine, u zvanje vanrednog profesora za savremeni bosanski, hrvatski i srpski jezik 2012. godine, a u zvanje redovnog profesora za savremeni bosanski, hrvatski i srpski jezik 2018. godine.

Bavi se leksikologijom, leksikografijom, tvorbom riječi, frazeologijom, stilistikom i sociolingvistikom. Objavila je preko četrdeset naučnih i stručnih radova, prikaza i osvrta u referentnim domaćim i inostranim časopisima i zbornicima. Učestvovala je na više naučnih skupova, kongresa, okruglih stolova i kolokvija u zemlji i inostranstvu, a kao gostujući profesor držala je predavanja u Njemačkoj (Würzburg, Halle-Wittenberg), Austriji (Graz, Klagenfurt) i Sloveniji (Ljubljana). Glavna je urednica *Radova Filozofskog fakulteta* od 2018. godine. Stalna je članica Komisije za tvorbu riječi (od 2012. godine) i Komisije za stilistiku (od 2016. godine) Međunarodnoga komiteta slavista. Članica je Centra za leksikologiju i leksikografiju ANUBiH od 2019. godine.

Dosad je objavila knjige: *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika* (sa Đenitom Haverić), 2017. (<http://www.ff-eizdavastvo.ba/Knjige/.aspx>.), *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku* (sa Đenitom Haverić), 2017, *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama (sociolingvistički pristup)*, 2012, *Rječnik bosanskoga jezika* (sa Senahidom Halilovićem i Ismailom Palićem), 2010, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* (sa Senahidom Halilovićem i Ilijasom Tanovićem), 2009, i *Negativan uticaj stranih jezika na maternji jezik (posljedice jezičke interferencije u jeziku povratnika iz zemalja prijema)* (sa Ilijasom Tanovićem), 2004. Uredila je zbornik radova sa Osamnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima*, 2018. (<http://www.slavistickikomitet.ba/Univerbacija/Univerbizacijauslavenskimjezicima.pdf>)





CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka  
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.163.43'373.7(082)

821.161.1.09(082)

**U zrcalima sjećanja** --- [Elektronski izvor] : zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića / [urednici Amela Ljevo-Ovčina, Safet Kešo, Adijata Ibrišimović-Šabić]. - El. zbornik. - Sarajevo : Filozofski fakultet, 2020

Način pristupa (URL): <http://ff-eizdavastvo.ba/Books/U-zrcalima-sjecanja.pdf>. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 8. 1. 2021.

ISBN 978-9958-625-93-0

COBISS.BH-ID 42066438